NOTE ŞI RECENZII

***Comerţ şi meşteşuguri în Sibiu şi în cele şapte scaune /*Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen (1224-1579)**, ediţie îngrijită de Monica Vlaicu în colaborare cu Radu Constantinescu, Adriana Ghibu, Costin Feneşan, Cristina Halichias şi Liliana Popa. Sibiu, „Hora", Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt, II. Bd., 2003, 580 pag.

Volumul de faţă, în ediţie bilingvă româno-germană, al doilea din seria *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt*, include un număr de 162 de documente (73 în limba latină, 89 în limba germană), însoţite de traducerea lor în limba română şi care acoperă din punct de vedere cronologic intervalul 1224-1579.

Originale sau cópii, documentele sunt editate integral, cu excepţia a patru regeste, pentru fiecare document fiind precizate forma în care se păstrează (original, copie sau transumpt), locul în care se află (instituţia, fondul, cota actuală) şi bibliografia aferentă.

În Introducere se prezintă concepţia care a stat la baza alcătuirii lucrării, tehnica de editare, principalele surse utilizate, precum şi contribuţia efectivă a fiecărui colaborator.

Tematica volumului, în ciuda delimitării la sfera economică, deschide o amplă perspectivă asupra vieţii urbane din Transilvania medievală; pentru că, pe de o parte, informaţia cuprinsă în documente nu se referă strict la Sibiu, ci şi la Provincia Cibiniensis, trecând chiar dincolo de hotarele acesteia, iar, pe de altă parte, breasla, ca formă specifică de organizare meşteşugărească, reprezenta o instituţie complexă, ancorată în sfera religioasă, politică şi militară a oraşului medieval.

Relaţiile comerciale intense, legăturile cu teritorii îndepărtate favorizează ridicarea unei pături de negustori înstăriţi, care se asociază în mari societăţi comerciale şi uneori influenţează luarea deciziilor politice.

Documentele ne dezvăluie o lume riguros ordonată, cu structuri imuabile, dar care dovedeşte, în acelaşi timp, o mobilitate pe care cu greu o bănuiam; bogăţia informaţiei pe care lectura atentă o descoperă, confirmă, dacă mai era necesar, inegalabila valoare a *documentului* ca sursă istorică.

Volumul include, pe lângă documentele propriu-zise, o listă de regeste (care le precede), un Indice (de materii, de persoane şi geografic), precum şi un Glossarium de termeni germani şi maghiari specifici tematicii.

Lista prescurtărilor şi bibliografia întregesc lucrarea, conferindu-i un loc aparte în domeniul editării izvoarelor istorice.

Se impun, totuşi, câteva observaţii:

Bibliografia (actualizată!) omite, de exemplu, corpusul de documente medievale *Documenta Romaniae Historica. Seria C-Transilvania*, care, începând cu volumul X (1977), publică şi forma originală (adică latină) a documentelor, după normele actuale de transcriere, nu numai traducerea românească a acestora. Chiar dacă numărul documentelor circumscrise prezentei teme nu este foarte ridicat în cadrul colecţiei amintite (aceasta ajungând doar la vol. XIV, respectiv anul 1375), ea oferă un model de care este recomandabil să se ţină seama.

În acest fel s-ar fi evitat inconsecvenţa ce apare în publicarea documentelor latine din cadrul volumului, între documentele date după alte ediţii (îndeosebi *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen,* ce recurge la forma clasică a limbii latine) şi cele, până acum, inedite, care au fost transcrise după normele în vigoare. Şi nu exemplificăm decât cu o singură situaţie:

„Anuarul Institutului de Istorie «G. Barit» din Cluj-Napoca", tom. XLV, 2006, p. 435–479

diftongul *ae*, care în scrierea latină medievală dispare, dar care este prezent în textul documentelor preluate după alte ediţii (cel mai adesea *Urkundenbuch*), care urmează tendinţa clasicizantă specifică epocii în care au fost alcătuite.

De asemenea, s-ar fi evitat formulări stângace în traducere, de exemplu: „mare portar regal" (*magister ianitorum regalium*), în loc de „mare uşier regal/regesc", şi chiar echivalări eronate: *cives,* tradus cu „cetăţeni" sau, în mod constant, cu „târgoveţi", (care este sensul secundar al termenului), în loc de „orăşeni", *castrum* tradus cu „oraş", în loc de „cetate", identificări greşite ale localităţii de emitere (*Zalathna* din doc. nr. 9 nu este Zlatna/Kleinschlatten din jud. Alba, ci Zlatná na Ostrove din Slovacia).

Cele 10 documente publicate în volum sub numerele de ordine 2-11 se regăsesc în volumele X, XII-XIV ale corpusului *DRH – Seria C. Transilvania*, în succesiunea lor cronologică firească, şi considerăm că măcar pentru acestea s-ar fi putut recurge la aceste tomuri, care, chiar dacă nu sunt nici ele perfecte, măcar oferă un punct de reper validat, atât în ceea ce priveşte transcrierea, cât şi traducerea documentelor latine medievale.

Pentru un singur document (nr. 1), respectiv fragmentul din Diploma Andreiană (1224), se face referire la această colecţie, anume la volumul întâi al *Documentelor privind Istoria României Seria C Transilvania*, apărut în 1951, autorii ignorându-le (ne întrebăm de ce?) pe cele ulterioare, referinţa ultimă în ceea ce priveşte ediţiile româneşti fiind colecţia *Hurmuzaki-Densuşianu*.

Această situaţie are, probabil, cauze mai adânci decât simpla necunoaştere, şi anume anonimatul în care se desfăşoară munca de editare a documentelor medievale. Desconsiderată adesea, redusă la statutul de „slujnică" a istoriei, nu i se recunosc acesteia nici dificultatea, nici importanţa; iar celor ce trudesc în acest domeniu, cu greu li se acceptă meritele. Alain de Boüard nota în *Manuel de diplomatique*, parafrazându-l pe Bresslau: „ …et l'on a dit à bon droit que si l'on peut être historien sans connaître la diplomatique, *nul* ne sera diplomatiste s'il n'est historien" (vol. I, p. 12).

Din păcate puţini istorici, chiar şi dintre medievişti, cunosc tainele editării izvoarelor istorice, motiv pentru care nu ne surprinde atitudinea superior-nonşalantă faţă de munca în acest domeniu. Tocmai de aceea apreciem contribuţia colegilor noştri (trecând peste unele aspecte discutabile, sesizate în aceste rânduri), care ne oferă prin această lucrare o bogată sursă informativă cu privire la viaţa oraşului medieval din Transilvania, ce aşteaptă să fie fructificată în viitor.

Lidia Gross

ADRIAN ANDREI RUSU, *Castelarea carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, 653 pag. (CD pentru ilustraţie)

Tema cărţii, a cărei prezentare generală o încercăm prin rândurile de faţă, are o lungă tradiţie în istoriografia europeană, mai puţin în cea românească, acest volum constituind, după ştiinţa noastră, prima încercare de sinteză consacrată cetăţilor medievale din ţara noastră.

Dorinţa autorului, aşa cum însuşi o afirmă, este de a oferi altceva: „un discurs destul de larg tematic, combinator de realitate materială, arhitectonico-arheologică cu izvor scris, strâns cronologic, mereu în căutare de certitudini", pentru ca, în acest fel, subiectul să îşi câştige şi în România locul pe care îl deţine în plan istoriografic european. Credem că va reuşi, căci lucrarea, rezultatul unei cercetări şi acumulări de durată, are toate meritele pentru a se impune atenţiei specialiştilor în domeniu, medieviştilor în general.

Cartea este structurată în cinci mari capitole: 1. *Abordarea metodologică*, 2. *Castelarea Transilvaniei*, 3. *Polifuncţionalitatea fortificaţiilor şi cetăţilor*, 4. *Subiecte speciale*, 5. *Repertoriul fortificaţiilor din sec. XIII-XIV*. Anexele includ bibliografia problemei (foarte bogată şi actualizată), abrevierile utilizate, indicele de nume, un rezumat în limba engleză, ilustraţia fiind cuprinsă în CD-ul anexat volumului.

Capitolul introductiv are menirea de a fixa în timp (veacurile XIII-XIV, respectiv anii aproximativi 1250-1350) şi spaţiu (Transilvania voievodală şi teritoriile învecinate) subiectul abordat, de a prezenta izvoarele cercetării, terminologia şi metodele urmate, necesare unei abordări ştiinţifice riguroase.

Cu al doilea capitol pătrundem în „miezul problemei", anume castelarea Transilvaniei, pornind de la moştenirea materială a antichităţii. Arhitectura militară a secolelor XIII-XIV este minuţios prezentată, atingând aspecte ce privesc construirea fortificaţiilor, elementele constitutive, amenajările interioare şi exterioare.

Polifuncţionalitatea fortificaţiilor (cap. 3) deschide perspective de abordare spre variate direcţii: organizarea internă a „castelaniei" (definită ca unitate social organizatorică complexă, constituită din cetate şi toate aparteneţele ei - teritoriu şi categoriile umane care îl ocupă permanent), stăpânii cetăţilor, cetăţi şi oraşe, viaţa cetăţii etc.

Subiectele speciale – etnicitate şi fortificaţii (cetăţile „săseşti", cele „secuieşti", românii şi cetăţile), fortificaţii şi biserici, cetăţile extracarpatice (Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea) – îmbogăţesc şi nuanţează problematica generală.

Repertoriul fortificaţiilor (1. Fortificaţii certe, 2. Fortificaţii presupuse ca aparţinând intervalului şi 3. Fortificaţii fals atribuite intervalului) sintetizează punctual informaţia cuprinsă în lucrare, clarificând totodată incertitudinile sau erorile prezente în istoriografie privitoare la tema dată.

Demersul istoric competent şi riguros, întreprins cu firească pasiune, are drept rezultat o contribuţie de referinţă în istoriografia română, de care trebuie să se ţină seama (chiar şi de către cei care îl consideră mult prea „critic" pe autorul ei), o carte cu efect stimulativ în câmpul cercetărilor şi dezbaterilor istoriografice.

Lidia Gross

Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice, coord. S. Andea, Bucureşti, Editura Academiei Române , 2005, 362 p.

Colecţia „Biblioteca Institutului de Istorie. Serie Nouă" s-a îmbogăţit în anul 2005 cu încă un volum de studii istorice (al şaselea), care vine în completarea unor contribuţii de marcă în scrisul istoric dedicat spaţiului transilvan[1]. Sugestiv intitulat *Transilvania (sec. XIII-XVII)* şi purtând girul ştiinţific al Susanei Andea, în calitate de coordonator, volumul surprinde fragmente, mai puţin investigate, din istoria medievală a Transilvaniei. Prezenta întreprindere ştiinţifică este rezultatul, în mare măsură, aşa cum precizează coordonatoarea, a sporirii şi diversificării documentelor inedite, situaţie la care a contribuit şi publicarea volumelor din seria DIR (*Documente privind istoria României, Seria C. Transilvania*) şi DRH (*Documenta Romaniae Historica*, *Series C. Transilvania*) sub egida Academiei Române.

O mare parte din cercetările reunite în volum aparţin membrilor colectivului de istorie medie din cadrul Institutului de Istorie „George Barit", Cluj-Napoca (Susana Andea, Lidia Gross, Aurel Răduţiu, Adinel Dincă, Vasile Rus). Cititorul avizat va constata faptul că unii dintre autori au utilizat documente întâlnite în activitatea de editare a DRH. Faptul este explicabil în contextul în care, în bună parte, autorii sunt în acelaşi timp membrii colectivului de istorie medie din cadrul instituţiei mai sus menţionate, colectiv care are ca principal obiectiv ştiinţific tocmai publicarea DRH – C,

[1] Printre primele cinci volume se numără lucrarea lui S. Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală 1850-1867*, Cluj-Napoca, 1991, volumul colectiv *Transilvania între medieval şi modern*, coordonator Camil Mureşan, Cluj-Napoca, 1996, sau ediţia de documente *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849-1918*, vol. I, coordonator S. Retegan, Cluj-Napoca, 1996.

Transilvania[2]. Iată, aşadar, că volumul ne pune în faţă – am spune noi – o situaţie fericită: cei care identifică şi editează documentele sunt în egală măsură şi primii beneficiari ai acestora, valorificându-le şi supunându-le atenţiei cititorilor într-o dublă ipostază, pe de o parte documentul în forma originală, pe de altă parte interpretarea acestuia. Alte studii reprezintă continuarea unor mai vechi preocupări ştiinţifice, aşa cum vom arăta la momentul potrivit.

Dacă titlul anunţă radiografierea, sub aspect temporal, a unui generos segment al epocii medievale transilvănene, respectiv secolele XIII-XVII, la o privire ceva mai atentă, se observă că centrul de greutate cade totuşi pe evul mediu clasic (sec. XIII-XV). Lucrarea impune prin caracterul său complex, materializat în diversitatea tematicilor abordate, în utilizarea masivă a informaţiilor oferite de ştiinţele auxiliare ale istoriei, în instrumentarul ştiinţific uzitat şi direcţiile metodologice oferite. Cu toate că materialele inserate în volumul *Transilvania* nu sunt structurate pe secţiuni sau capitole, ele suportă o clasificare, având în vedere cel puţin două criterii: cel cronologic şi cel al listei autorilor.

Volumul se deschide cu două cercetări aparţinând Susanei Andea, singurele unitare sub raport tematic, intitulate *Itinerariile regilor în Transilvania voievodală şi în comitatele vestice şi nordice*, respectiv *Voievozii Transilvaniei şi itinerariile lor (sec. XIII-1437)*, care ocupă o treime din spaţiul volumului (p. 1-125). Cu toate că autoarea este o consacrată specialistă în istoria Transilvaniei secolului al XVII-lea, cu precădere a istoriei şi instituţiilor Principatului, în acest volum interesul său ştiinţific coboară înspre secolele XIII-XIV. Sondarea unor realităţi istorice aparţinând acestor secole este rezultatul muncii la volumele de DRH, care i-au pus la dispoziţie documente şi subiecte inedite, precum şi cel de faţă. Analizând riguros documentele epocii, Susana Andea constată că toţi regii Ungariei medievale au vizitat şi Transilvania. Prezenţa regelui era de multe ori asociată cu desfăşurarea adunărilor obşteşti şi prilejuia totodată judecarea unor procese importante, acordarea de recompense unor slujitori devotaţi sau reconfirmarea unor privilegii sau donaţii de moşii.

Prin cel de-al doilea studiu, complementar celui dintâi, autoarea reconstituie, recurgând la documentele emise de voievod şi cancelaria voievodală, itinerariile voievozilor transilvăneni. În ambele cazuri, Susana Andea întâmpină anumite dificultăţi în ceea ce priveşte identificarea cu exactitate a traseelor urmate de voievozi. Dificultăţi determinate de imposibilitatea de a preciza cu siguranţă proveniența documentelor, respectiv emintentul lor. Demn de remarcat este faptul că cele două studii sunt însoţite de impresionante tabele (la p. 6-66, cu 886 poziţii, şi la p. 70-120, cu 505 poziţii). Acestea conţin informaţii esenţiale cu privire la data, locul în care s-a aflat regele sau voievodul, respectiv sursele documentare utilizate în reconstituire. Toate aceste date sunt de natură să ofere posibilitatea întocmirii unei ierarhii a localităţilor transilvănene frecventate. Metoda utilizată în întocmirea acestor tabele oferă un exemplu metodologic şi se constituie în egală măsură într-un util instrument de lucru pentru cei interesaţi de subiect.

Un alt exemplu, atât de metodă, cât mai ales de onestitate profesională şi ştiinţifică, îl oferă Aurel Răduţiu în studiul intitulat *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, vol. X (1351-1355), nr. 89* (p. 139-161), şi subintitulat *Addenda et corrigenda*. Domnia sa consideră necesar şi corect să facă unele rectificări la modul în care au fost traduse şi interpretate anumite date din documentul precizat în titlu. Cu toate că însuşi A. Răduţiu a făcut parte din colectivul de cercetători care a publicat volumul X al DRH, C., în 1977, reluând critica internă a textului, consideră oportune anumite precizări şi completări referitoare atât la datarea, cât şi la conţinutul efectiv al izvorului istoric în discuţie. Intervenţia sa şi completările operate ca urmare a revizuirii şi reanalizării textului în cauză se susţin prin republicarea în anexă a documentului respective împreună cu altele două care vin să elucideze în ansamblu chestiunea unei împărţiri de bunuri în comitatul Hunedoarei la mijlocul secolului XIV.

Lidia Gross rămâne şi în cele două studii incluse în volumul de faţă consecventă mai vechilor sale preocupări materializate într-o teză de doctorat, publicată în 2004 sub titlul *Confreriile medievale din Transilvania (sec. XIV-XVI)*. Primul, intitulat *Nicolae Senior de Ocna Sibiului – Vicevoievod al*

[2] În prezent se află în lucru volumul XV din *DRH, C. Transilvania*.

Transilvaniei (Aspecte genealogice) (p. 126-138), ne propune reconstituirea unei schiţe biografice a personajului menţionat prin utilizarea metodei prosopografice. Accentul cade în studiu pe interpretarea informaţiilor oferite de testamentul lui Nicolae Senior redactat în 1465. Analiza demonstrează faptul că interogarea acestui tip de documente dezvăluie date preţioase asupra unor aspecte de viaţă socială diverse, precum: modalităţile de constituire a unui domeniu, de împărţire a moştenirii între membrii familiei, modul în care se închega în epocă sistemul de alianţe matrimoniale etc. Cea de-a doua contribuţie a Lidiei Gross la volumul aflat în atenţia noastră este intitulată *Ordine religioase şi confrerii în Transilvania medievală. Studiu de caz: Ordinul şi confreria Sfântului Spirit* (p. 187-219). Cercetătoarea îşi începe demersul cu definirea şi reconstituirea modului în care societatea medievală s-a raportat la o serie de concepte ca: pietate, boală, păcat, mântuire, sistem hospitalier etc. Esenţa studiului constă în prezentarea unui scurt istoric al Ordinului Sfântului Spirit, a modului în care acesta s-a implicat în viaţa socială inclusiv în spaţiul transilvănean prin investigarea aşezămintelor ordinului din această provincie.

O temă particulară, cu o sporită notă de originalitate, propune tânărul istoric Adinel Dincă. Analiza sa vizează instituţia episcopală transilvană în evul mediu, cu precădere în perioadele arpadiană şi angevină. Demersul istoriografic se axează asupra reconstituirii procedurii de desemnare a episcopului medieval în Biserica catolică. A. Dincă evidenţiază modul în care a evoluat procedura alegerii episcopului în evul mediu, care a mers dinspre o limitare progresivă până la eliminarea participării laicilor, şi chiar a unei părţi a clericilor, astfel încât în secolele XIII-XIV s-a impus ca modalitate unică nominalizarea pontificală.

După interesante reflecţii de natură teoretică, autorul studiului *Aprecieri preliminare privind alegerea episcopului Transilvaniei în secolele XIII-XIV* (p. 162-186) subliniază acomodarea parţială a episcopatului catolic transilvan medieval la normele pontificale ale vremii. Cercetătorul precizează, ca element de diferenţiere, faptul că în spaţiul transilvan în epoca avută în vedere ocuparea scaunului episcopal a fost rezultatul, în multe situaţii, al alegerii capitulare şi mai rar al desemnării pontificale. De asemenea, autorul surprinde tangenţial implicaţiile sferei politicului în procesul alegerii episcopale, propunându-şi să acorde acestei problematici o cercetare ulterioară. Se impune precizat faptul că în demonstraţia sa A. Dincă operează şi câteva importante şi necesare clarificări terminologice de natură eclesiastică, plecând de la o riguroasă analiză lingvistică a unor noţiuni fundamentale pentru înţelegerea subiectului abordat.

În volum este prezent şi reputatul specialist în filologie clasică, Vasile Rus, cu studiul *Pro Scientiarum Academia. Consideraţii pe marginea inscripţiei de pe frontispiciul bisericii Calvaria din Cluj* (p. 248-314). Profesorul Vasile Rus pleacă de la o analiză istorico-lingvistică a inscripţiei de pe frontispiciul bisericii romano-catolice „Calvaria" situată în cartierul Mănăştur din Cluj-Napoca. Biserica a aparţinut la început abaţiei ordinului benedictin (din secolul XI), iar mai târziu iezuiţilor (1581). Este vorba despre o inscripţie în limba latină aşezată deasupra intrării principale cu ocazia restaurării bisericii în 1896, care reia fidel textul unei inscripţii mai vechi incizate iniţial pe frontispiciul capelei (1819).

Analiza textului latin îi prilejuieşte profesorului, pe lângă precizarea elementelor de detaliu legate de datarea celor două inscripţii, o incursiune ştiinţifică riguroasă şi complexă în istoria bisericii „Calvaria". Implicit, autorul realizează un istoric al ordinului religios iezuit din Transilvania, inserând aprecieri referitoare la avatarurile catolicismului şi rolul jucat de iezuiţi şi de colegiul iezuit clujean în noul context politico-religios determinat de realităţile istorice ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVI-lea. Studiul este completat cu o anexă documentară care cuprinde cele două acte emise (1579 şi 1581) de Cristofor şi respectiv Ştefan Báthory, amândoi în calitate de principi ai Transilvaniei, la întemeierea Colegiului iezuit din Cluj pentru a cărui întreţinere era donată fosta abaţie dominicană de Cluj-Mănăştur. De altfel, Mănăşturul avea să devină adevăratul centru spiritual al misiunii iezuite din Transilvania şi nucleul de rezistenţă catolică sub principii calvini pe parcursul secolului XVII.

La conturarea caracterului complex al volumului contribuie şi perspectiva oferită dinspre domeniul relaţiilor diplomatice de studiul *Relaţiile Transilvaniei cu Ţara Românească, reflectate în «socotelile» Sibiului (1507-1508)* (p. 220-247). El aparţine unei alte tinere cercetătoare,

Daniela Mitea. Articolul debutează cu o prezentare a contextului politic intern şi extern a frământatului început de secol XVI, care a facilitat o intensificare a raporturilor dintre Ţările Române, şi se dezvoltă apoi pe câteva coordonate. Sunt investigate relaţiile Ţărilor Române cu marile puteri vecine şi iniţiativele antiotomane ale acestora, dimensiunea oficială a relaţiilor diplomatice promovate de regele maghiar, Vladislav al II-lea cu domnitorii români contemporani Radu cel Mare şi Mihnea cel Rău şi legăturile stabilite de domnitorii menţionaţi cu oraşele Braşov şi Sibiu, ca principale intermediare în comunicarea dintre cele două state româneşti. Precizăm că studiul face parte dintr-un şantier de lucru mai extins al Danielei Mitea privind relaţiile dintre Ţările Române la sfârşitul evului mediu şi în premodernitate.

Alături de autorii prezentaţi mai sus, lucrarea găzduieşte şi câteva contribuţii ale unor colaboratori fideli ai cercetărilor de istorie medievală a Transilvaniei şi ai colectivului de medievistică din cadrul Institutului „G. Barit".

Astfel, volumul de studii istorice medievale *Transilvania* se întregeşte cu o cercetare venită dinspre istoria economică şi socială: *Contribuţii la studiul evoluţiei economico-sociale în Maramureş în secolul al XVII-lea* (p. 315-357), purtând semnătura Liviei Ardelean. Studiul, unul de istorie locală, îşi propune să ofere o perspectivă cât mai obiectivă asupra relaţiilor economice şi sociale care s-au cristalizat în secolul XVII în Maramureş. Cercetătoarea renunţă la clişeele care s-au încetăţenit în scrisul istoric cu privire la subiectul abordat, subliniind faptul că investigarea subiectului i-a relevat o reală dinamicitate sub aspect social şi economic în Maramureş. Cercetarea se structurează pe următoarele aspecte: identificarea noilor hotărnicii, restabilirea unor vechi graniţe, tranzacţii funciare, marii proprietari, analiza structurii sociale a populaţiei din comitatul Maramureşului în secolul XVII, insistând asupra micii nobilimi locale, principalelor activităţi economice practicate, obligaţiilor fiscale şi militare ale comitatului

Chiar dacă la o primă vedere volumul ar putea părea compozit, dată fiind tematica extrem de diversă, în esenţă el reuşeşte să acopere o istorie de câteva secole a Transilvaniei. Lucrarea abordează domenii variate de la istorie politică la istorie bisericească şi religioasă, economică, instituţii majore ale epocii (voievodat, episcopat, ordine religioase). Este un loc al interdisciplinarităţii ştiinţifice, în care istoria preia şi utilizează datele oferite cu multă generozitate de ştiinţele auxiliare: diplomatica medievală, genealogia, paleografia etc. Prin subiectele investigate şi maniera de abordare, lucrarea se adresează, în primul rand, specialiştilor în istoria medievală şi premodernă românească, dar poate constitui o lectură utilă şi un model sub aspect metodologic şi pentru alte categorii de cititori.

Mirela Andrei

ENGEL PÁL, C. TÓTH NORBERT, ***Itineraria regum et reginarum Hungariae-Királyiok és királynék itineráriumai (1382-1438),*** Budapesta, 2005, 187 p.

Apărută în seria „Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam", cartea reprezintă un instrument de lucru necesar cercetătorului preocupat de istoria medie a Ungariei şi, implicit, a Transilvaniei, publicând itinerariile regelui şi împăratului Sigismund de Luxemburg (1382-1437), ale celor două soţii ale sale, regina Maria (1382-1395) şi regina Barbara (1405-1438), precum şi ale reginei Elisabeta, văduva lui Ludovic de Anjou, (1382-1386).

Stabilirea din punct de vedere cronologic a principalelor localităţi de reşedinţă oferă un important suport în datarea unor documente care prezintă dificultăţi sub acest aspect.

Un indice al localităţilor (ce punctează itinerariul) şi un indice de persoane (*relatores*) facilitează utilizarea lucrării; adăugăm faptul că volumul se prezintă în ediţie bilingvă maghiaro-germană, fapt ce îi asigură accesul într-o arie culturală mai largă.

Lidia Gross

JACQUES LE GOFF, ***Evul Mediu şi naşterea Europei***, cuvânt înainte de Jacques Le Goff, traducere de Giuliano Sfichi şi Marius Roman, Iaşi, Editura Polirom, 2005, 335 p. (cu titlul originar: **L' Europe est-elle née au Moyen Âge?**, Paris, Éditions du Seuil, 2003.)

Cartea lui Jacques Le Goff face parte din cadrul unui proiect mai larg, pe care el însuşi îl coordonează, *Construcţia Europei (The Making of Europe),* într-un spaţiu în egală măsură al unităţii şi al diversităţii, în sprijinul căruia au fost cooptaţi unii dintre cei mai prestigioşi istorici ai momentului, precum şi cinci mari edituri din Franţa, Germania, Marea Britanie, Spania şi Italia. Scopul acestora nu este argumentarea cu orice preţ a unităţii bătrânului continent, ci relevarea liniilor largi de evoluţie istorică, caracterizată atât prin tendinţele integratoare, universaliste, cât şi prin conflictele, divizările, contradicţiile şi particularismele care au făurit de-a lungul timpului un *modus vivendi*, o istorie comună.

Istoricul îşi promovează demersul sub forma unei încercări de răspuns la întrebarea dacă Europa s-a născut în Evul Mediu, reluând în fapt idei promovate de către predecesorii săi de la Şcoala Analelor, Marc Bloch şi Lucien Febvre. Încă din 1934, Marc Bloch arăta că *lumea europeană este o creaţie a Evului Mediu*, care a distrus unitatea antică a civilizaţiei mediteraneene, rezultând un *creuzet* de popoare romanizate şi neromanizate, iar această lume a fost *străbătută neîncetat de curente comune*, în timp ce în 1944-1945, Lucien Febvre considera *civilizaţia creştină* ca formatoare a unei *conştiinţe comune*, *peste graniţele instabile ale unor regate schimbătoare*, apartenenţă care laicizată treptat, a dat naştere *conştiinţei europene*. În lumina acestor moşteniri istoriografice, *Creştinătatea* este percepută de către Le Goff ca *matrice a Europei*, atât prin manifestările sale de reformare internă (reforma gregoriană şi cea de la Cluny), cât şi prin acţiunile de extindere externă (cruciadele clasice şi târzii), care au antrenat în desfăşurarea lor numeroşi conducători, state şi popoare (*Introducere*, p. 10-11).

Integrând aceste contribuţii, autorul situează *construcţia europeană* în cadrele largi ale definirii şi redefinirii identităţii unei zone geografice angrenată în evoluţii istorice, culturale şi de civilizaţie comune, pe care el însuşi le-a mai sondat anterior.[1] Pentru a surprinde reperele medievale ale Europei, în special a celei Occidentale, Jacques Le Goff îmbină deopotrivă analiza clasică a faptelor istorice cu metoda perspectivei istorice şi cu cercetarea mentalităţilor epocii, a conştiinţelor oamenilor, aflate, aşa precum el însuşi preciza, la graniţa nesigură dintre realităţi şi reprezentările lor[2].

Lucrarea este structurată în şase capitole, aşezate cronologic în funcţie de marile etape ale unui *lung Ev Mediu*[3]*,* cuprins între secolele IV-XV: perioada migraţiilor barbare (veacurile IV-VIII), etapa carolingiană (secolele VIII-X), anul 1000, Europa feudală (secolele XI-XII), Europa oraşelor, negustorilor şi universităţilor (secolul XIII) şi *amurgul Evului Mediu* - veacurile XIV-XV. Demersul propriu-zis este netezit de două aspecte preliminare, ilustrând condiţiile geografice (Europa ca parte a continentului euro-asiatic şi problema graniţei răsăritene) şi moştenirile pe care le-a lăsat Antichitatea (greacă, romană, *ideologia trifuncţională indo-europeană*, bazată pe categoriile *oratores*, *bellatores* şi *laboratores* şi tradiţia biblică transmisă prin intermediul creştinismului timpuriu). Autorul însuşi îşi circumscrie foarte clar aria de cercetare, în ceea ce el numeşte simbolic *scenariul genezei Europei în perioada medievală*, concepându-şi cu abilitate capitolele ca pe nişte *straturi*, *succesiune de perioade* aşezate la temelia Europei (p. 15-23).

---

[1] Jacques Le Goff, *La Vieille Europe et la nôtre*, Paris, 1994.

[2] Aserţiunea este promovată şi de către Jean-François Sirinelli, care arăta că *realitatea istorică brută nu poate fi percepută în claritatea ei cristalină nici măcar de către contemporanii ei*, care o trec la rândul lor prin *filtrul conştiinţelor de oameni trăitori în societate*, transformând-o în *reprezentare*. Jean-François Sirinelli, *Éloge de la complexité*, în *Pour une histoire culturelle*, Paris, 1998, p. 433-434.

[3] Sintagma *lungul Ev Mediu* se revendică de la binecunoscuta formulă braudeliană a *duratei lungi* în care se încedrează fenomenele istorice. Jacques Le Goff a avut preocupări similare de cercetare, concretizate în secţiunea intitulată *Pentru un lung Ev Mediu*, din lucrarea *Imaginarul medieval*, ed. rom., Bucureşti, 1991.

Prima secțiune înglobează intervalul cuprins între secolele IV şi VIII, fiind asociat în Occident cu epoca marilor migrații şi a stabilirii barbarilor în teritoriile fostului Imperiu Roman, prin întemeierea de formațiuni politice, codificarea cutumelor sub formă de legi şi prin începuturile fenomenului aculturației între barbari şi romani. Totodată are loc şi punerea bazelor creştinismului medieval de către sfântul Ieronim, sfântul Augustin şi papa Grigore cel Mare şi se remarcă patru personalități pe care Le Goff le caracterizează ca *părinții culturali ai Europei*, după cum Karl Rand i-a numit *fondatorii culturali ai Evului Mediu*: Boethius, Cassiodor, Isidor din Sevilla şi Beda Venerabilul (p. 27-29). Europa Sud-Estică, inclusă în lumea bizantină, a participat începând din secolul al VII-lea la lungul conflict dintre Bizanț şi Islam, pe de o parte, iar mai apoi între Islam şi Creştinătatea latină, pe de altă parte. Perioada este caracterizată de Jacques Le Goff prin sintagma de *zămislire a Europei*.

Al doilea capitol este consacrat intervalului, cuprins între secolele VIII-X, care este dedicat moştenirii statale şi de civilizație generate prin cuceririle lui Carol cel Mare şi prin alianța între franci şi Sfântul Scaun. Caracterizată de autor ca o *Europă născută înainte de vreme*, ea îşi are nucleul strategic în spațiul imperial francez, o sumă de întinse teritorii din Franța, Germania şi Italia. Sesizăm aşadar maniera organicistă în care istoricul percepe evoluțiile medievale, asociate simbolic cu naşterea şi copilăria umană, etape începătoare ale noilor experiențe şi ale acumulărilor succesive. Perioada carolingiană este integratoare pentru Occidentul medieval şi un model *avant la lettre* pentru Europa de astăzi în primul rând prin ideea unității imperiale, manifestată în acțiunile de unificare juridică (reglementările numite *capitularii*), monetară (moneda unică, *dinarul de argint*), monastică (*regula benedictină*) şi culturală (*renaşterea* carolingiană: *intelectualii palatului*, minuscula carolină, ilustrațiile şi ornamentele cărților de cult, arhitectura religioasă), pe care Carol cel Mare şi urmaşii săi le-au promovat, dar care, mai ales sub aspect politic, juridic şi monetar, n-au biruit timpul (p. 47-48; 50-53).

Următoarea secțiune este dedicată unui an de referință din istoria continentului, anul 1000, pus în legătură de către istoriografie atât cu sfârşitul lumii, cât şi cu avântul economic al Creştinității, înregistrat în intervalul cuprins între anii 950-1050. În această perioadă, Sfântul Părinte şi împăratul romano-german *visau*, aşa cum precizează autorul, la o Europă paşnică, *extinsă spre Răsărit*, fapt care se va materializa mai mult sau mai puțin durabil prin includerea maghiarilor şi mai ales a lumii slave în Creştinătatea unită, ultima fiind considerată în fapt o *premisă a Europei*. Astfel, Jacques Le Goff remarca încă o similitudine, în ceea ce priveşte tiparele istorice, între Evul Mediu şi contemporaneitate, ultima fiind confruntată cu acelaşi tip de problemă care, rezolvată cu tenacitate până la capăt, ar putea constitui marele eveniment al unificării europene. De aceea, secțiunea poartă sugestiv titlul *Europa visată şi Europa potențială* (p. 56-57).

Capitolul având ca subiect Europa feudală în secolele XI-XII este un florilegiu de aspecte şi caracteristici din diferite domenii de afirmare a societății medievale, care s-ar putea grupa la modul general, după formularea Iolandei Țighiliu, sub semnul sentimentului religios, al *duhului ordinii ierarhice* şi al privilegiului[4]. După o clasificare mai strânsă, elementele abordate de autor, cu mici studii de caz, se concentrează în primul rând la nivelul *individului* trăitor în Evul Mediu, cu preocupările lui (împărțirea în cele trei ordine: oratores, bellatores şi laboratores), cu viața sa cotidiană (ritmată de cele trei momente fundamentale: naştere, căsătorie, moarte) şi cu mentalitatea sa (constituită în jurul sentimentului religios, manifestat prin devoțiune, pelerinaje, dar şi prin influențele culturii populare). Un al doilea mare nivel de percepție este cel reprezentat de noțiunea de *centru*, în cadrul căreia remarcăm lupta dintre tendințele de centralizare monarhică şi fragmentarea feudală, pe de o parte, şi confruntarea dintre Sacerdoțiu şi Imperiu, cu potențialul lor universalist asupra monarhiilor feudale, pe de altă parte. Sfântul Scaun îşi va manifesta dominația spirituală (renaşterea secolului XII: umanismul creştin, avântul cultului marial şi cristic în varianta *Vir Dolorum*) şi temporală (prin influența politică şi perceperea dărilor pentru Biserică) asupra statelor laice (p. 88-89,

[4] Iolanda Țighiliu, *Societate şi mentalitate în Țara Românească şi Moldova: secolele XV-XVI*, Bucureşti, 1997, p. 150.

98-105). Al treilea nivel este cel reprezentat de *periferii* şi *marginalitate*, reflectate atât la nivel religios (ereticii şi persecuţiile asupra lor), social şi etnic (evreii), cât şi geografic - limita Europei Centrale (p. 106-119; referitor la limitele fizico-geografice ale spaţiului central-european, autorul corelează părerea unor istorici potrivit căreia după prăbuşirea Uniunii Sovietice *a reapărut o Europă Centrală formată în Evul Mediu,* cu ideile lui Gábor Klaniczay, care aprecia că zona se dezvoltă ca un *laborator deschis, diversificat şi creator*, pornind din Apus şi necunoscând limite spre Răsărit, acea *utopie europeană*). Fenomenul cruciadelor este analizat într-un mod original, din două puncte de vedere: atât ca acţiuni de recucerire a Locurilor Sfinte (*război sfânt*), soldate cu eşecul de a restaura Ierusalimul drept capitală a Creştinătăţii şi cu înrăutăţirea vizibilă a relaţiilor dintre Occident şi Orient, cât şi ca *primă manifestare a colonizării europene*, prin crearea statelor latine şi a regatului latin al Ierusalimului (p. 119-125).

Secţiunea dedicată secolului XIII pune accentul pe dezvoltarea urbană, având ca model simbolic acelaşi oraş Ierusalim, iar ca prototip negativ Babilonul, pe renaşterea comerţului, promovarea meşteşugurilor orăşeneşti şi a negustorilor, răspândirea folosirii banului şi, odată cu această revigorare economică, avansul cunoaşterii, prin *apariţia Europei individului care citeşte*, a scolasticii, prin proliferarea şcolilor şi apariţia universităţilor. Le Goff a evidenţiat influenţele benefice ale scolasticii ca etapă precursoare a activităţii intelectuale europene, prin promovarea îndoielii, care conduce la o cercetare continuă, la libertatea intelectuală a dialogului, la claritate şi ordine în exprimarea ideilor, susţinând *cunoaşterea ca eliberare* (p. 162-165; istoricul îi situa pe scolastici printre precursorii filosofului René Descartes). Autorul a pus şi problema ordinelor călugăreşti mendicante, franciscanii şi dominicanii, situându-i pe o poziţie intermediară între clerici şi laici, mai ales prin funcţia lor de promotori ai caităţii, datorită căreia apar ca *predecesori ai securităţii sociale*, atât de necesară în fapt şi astăzi. Aceste realităţi medievale ale *frumoasei* Europe a secolului XIII conţin în germene, pentru istoric, posibilele linii de evoluţie ulterioare, deşi Le Goff a subliniat sentenţios că *trecutul propune, nu impune* (p. 177-178).

În ceea ce priveşte *amurgul Evului Mediu*, sintagmă promovată de Johan Huizinga mai ales pentru anii 1320-1450, când s-a manifestat criza societăţii medievale prin lipsa de alimente, scăderea preţurilor agricole, ciuma neagră, foamete, războaie (în principal războiul de o sută de ani) şi destabilizare socială[5], autorul o extrapolează pentru secolele XIV-XV, când încep să apară primele semne ale modernităţii: sentimentul naţional (la început în cadrul monarhiilor engleză şi franceză), în condiţiile confruntărilor cu alteritatea; laicizarea societăţii, pe fondul schismei papale de la Avignon; fărâmiţarea Imperiului Romano-German; începuturile folosirii tiparului, avansarea pericolului turcesc după cucerirea Constantinopolului (1453) şi marile descoperiri geografice. Papalitatea şi Imperiul, polii universalismului medieval occidental, sunt surprinşi în această perioadă în criză. Două personalităţi ne atrag în principal atenţia din *perspectiva europenă* a lui Jacques Le Goff: Pawel Wlodkowic, rectorul Universităţii din Cracovia, care a afirmat pentru întâia oară că războiul împotriva păgânilor este imoral şi că Europa medievală intolerantă ar trebui să-i integreze pe păgâni şi pe schismatici, şi George Podiebrad, regele Boemiei, care a propus crearea unei adunări a delegaţilor suveranilor, pe baza credinţei catolice comune, în scopul domolirii turcilor şi al renunţării la războiul dintre statele europene. Deşi au rămas la stadiul de proiecte, aceste idei novatoare demonstrează existenţa dorinţei şi disponibilităţii de organizare superioară a unei *păci generale* încă din Evul Mediu, principalul bun al viitoarei unificări europene (p. 225-226, 230-231).

Concluziile acestui demers vin să circumscrie o *dinamică medievală a Europei*, văzută retrospectiv dinspre secolul XV spre secolul IV şi dinspre perioada contemporană spre medievalitate, perspectivă care ilustrează procesul de constituire a *spaţiului european*, plecând de la realităţile actuale de *unitate şi naţiune*, dar şi de la noţiunea de progres material şi spiritual, ultima fiind definită şi acceptată de autor chiar şi pentru Evul Mediu, cu toate obiecţiile care i s-au adus, ca o *interacţiune a opoziţiilor* de tot felul. Dacă omului *medieval târziu* nu-i aparţineau

[5] Jacques Berlioz, *Flagelurile*, în *Dicţionar tematic al Evului Mediu Occidental*, coord. Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt, Iaşi, 2002, p. 290.

concret decât *averea*, *trupul* şi *timpul*, atunci umanitatea sa nu diferă atât de mult de cea de azi în tiparele sale fundamentale (p. 239-247).

Lucrarea lui Jacques Le Goff vine cu o nouă grilă de analiză a epocii feudale, deschizând registre diverse de interpretare a multor fapte şi fenomene pe care el însuşi le-a cercetat minuţios anterior şi se constituie într-un eseu asupra relaţiei dintre realităţile medievale, restituirile acestora şi ideea organicistă a dezvoltării *conştiinţei* şi *construcţiei europene*. Metoda utilizată este cea a perspectivei istorice, orientând cercetătorul dinspre un prezent trăit spre un trecut reprezentat, amândouă fiind marcate de aceeaşi permanentă necesitate de comprehensiune şi de semnificare-resemnificare. Această metodă este folosită de către istoric cu precauţiile metodologice necesare, care decurg din bogata sa experienţă, şi cu indicarea la finalul cărţii a unei bibliografii problematizate şi detaliate atât pe capitole, cât şi pe temele majore prin care se poate analiza moştenirea medievală, mai ales pentru Europa Vestică, paralel cu *trăsăturile europene* ale realităţilor medievale restituite.

Autorul însuşi îşi caracteriza eseul asupra genezei civilizaţiei occidentale prin intermediul materialului bibliografic folosit: *vederi de ansamblu*, *puncte de vedere sugestive*. Marele merit al lui Jacques Le Goff este în primul rând acela de a fi reuşit să apropie percepţia contemporană asupra ideii europene de necesitatea evidenţierii originilor şi evoluţiei sale, demers realizat din perspectiva procesualităţii istorice, a *duratei lungi*. Răspunsul său implicit este că Europa s-a născut în Evul Mediu.

Daniela Mitea

BOGDAN-ALEXANDRU HALIC, ***Pace şi război în Ţara Românească în secolele XIV-XVI***, cu o prefaţă de acad. Ştefan Ştefănescu, Bucureşti, Editura Comunicare.ro, 2003, 397 p.

Lucrarea lui Bogdan-Alexandru Halic este o sinteză a evoluţiilor politico-militare din perimetrul Ţării Româneşti, dar şi din cadrul permanentei sale interacţiuni cu Imperiul Otoman, pe de o parte, şi cu Regatul Ungariei, apoi Imperiul Habsburgic, pe de altă parte, cu accentul pus pe dihotomia pace-război, dublată de raporturile identitate-alteritate.

Demersul, constituind teza de doctorat a autorului, este structurat în patru mari secţiuni, dintre care prima circumscrie sub toate aspectele istoria internă a Ţării Româneşti în secolele XIV-XVI, iar cea de-a doua este dedicată evoluţiilor politico-militare externe, evidenţiind factorii de risc la adresa securităţii zonei Europei danubiene şi crizele care au înglobat în desfăşurarea lor statul muntean. Ultimele două capitole, echivalente ca întindere cu primele două, dar constituind nucleul cercetării, corespund formelor păcii (sisteme de organizare a păcii şi implementarea lor) şi ale războiului (factori şi configuraţii militare şi politice), ilustrate cu o dimensiune imagologică (rolul activ de reprezentare al imaginii[1] în raporturile identitate-alteritate). Lucrarea se remarcă în primul rând prin amploarea informaţională a sintezei, cât şi printr-o abordare novatoare a studiului Evului Mediu românesc, atât prin apelul la tipologizare şi interdisciplinaritate, datorat utilizării metodelor sociologice (statistice), psihologice (evidenţierea în profilele de imagine a dimensiunii umane a subiecţilor luaţi spre cercetare) şi economice (grafice şi tabele ilustrând valoarea schimburilor comerciale, dinamica preţurilor şi cuantumul dărilor), cât mai ales prin dimensiunea imagologică (profilele de imagine).

Propunându-şi în principal să reevalueze şi să interpreteze sursele interne şi externe deja editate, autorul nu intenţionează neapărat să realizeze o cronologie tradiţională a tratatelor de pace, a alianţelor, războaielor, campaniilor militare şi a bătăliilor (*Introducere*, p. 15), ci şi-a conceput cercetarea începând cu o radiografiere sub toate aspectele, atât geografic, demografic, economic,

[1] Rolul *reprezentării* a fost evidenţiat şi de către Roger Chartier, care arăta că aceasta este *instrumentul unei cunoaşteri mediate*, care restituie un *obiect absent* prin crearea unei corespondenţe, prin semne şi simboluri universal valabile, cu o *imagine prezentă*. Roger Chartier, *Au bord de la falaise*, Paris, 1998, p. 79-80.

social, instituţional-statal, cât şi mental şi cotidian, în limitele posibilităţilor informaţionale oferite de izvoare, a situaţiei interne a Ţării Româneşti, particularizând-o cu exemple reprezentative aparţinând secolelor XIV-XVI. Înainte de a analiza formele şi modelele păcii şi ale războiului pentru Ţara Românească, precum şi acţiunile imagologice menite să le susţină, istoricul pune problema gestionării puterii politice, militare şi umane în *Europa danubiană*, în şi asupra *Principatului sud-carpatic*, evidenţiind succint raporturile de forţe dintre Regatul Ungariei, apoi Imperiul Habsburgic, Polonia şi Imperiul Otoman, în care a fost direct implicată Ţara Românească, în temeiul aşezării sale geo-strategice, *fiindu în calea răotăţilor*, după exprimarea lui Grigore Ureche[2].

Într-un alt capitol, accentul este pus atât pe *factorii de risc* care au prejudiciat securitatea politico-militară la Dunărea de Jos, în general, şi în spaţiul muntean, în special, cât şi pe *momentele majore de criză* în cadrul multiplelor relaţii politico-militare dintre Regatul Ungariei şi mai târziu Imperiul Habsburgic, Ţara Românească şi Imperiul Otoman, de-a lungul perioadei cercetate. Maniera sintetică de descriere a crizelor, în care se insistă pe acţiunile defensive antiotomane doar în momentele lor maximale, coroborată cu sublinierea selectivă a unor personaje reprezentative, precum Vlad Ţepeş şi Mihai Viteazul, nu oferă întotdeauna o imagine suficient de clară, dar structurarea informaţiilor în jurul conceptelor *factori de risc* şi *factori de putere* vine să limpezească, printr-o iniţiativă benefică, înţelegerea globală a fenomenelor politico-militare.

În ceea ce priveşte *formele păcii*, autorul distinge, urmând tipologizarea deja consacrată a lui Gheorghe I. Brătianu[3], două mari categorii de *sisteme de organizare a păcii*, *Pax Christiana* şi *Pax Ottomanica*, situând Ţara Românească într-o ipostază dual㠹 de neintegrare totală în niciuna dintre tendinţe, atât prin cooperarea cu *Creştinătatea* în alianţele ofensive sau defensive antiotomane (p. 216-223; în *Concluzii şi consideraţii finale*, p. 373, se subliniază importanţa aprofundării cercetării referitoare la *caracterul hegemonic sau federativ* al acestor alianţe, mai ales în prima jumătate a secolului XV), cât şi prin compromisul cu Imperiul Otoman, odată cu intrarea în *Casa Păcii*. În interiorul aceleiaşi abordări, s-au teoretizat şi contactele diplomatice dintre state, pentru a se realiza o clasificare a categoriilor de mediatori ai acestor relaţii, ale căror competenţe şi puteri nu se pretează unei delimitări stricte pentru secolele XIV-XV: soli, negociatori şi reprezentanţi (p. 204-213; este subliniată importanţa prerogativelor solilor în detrimentul mesagerilor, trimişi de rang inferior care doar transmiteau corespondenţa). Demersul referitor la pace este completat cu aspectul imagologic, evidenţiindu-se *modelele* sau *tipologiile domneşti*, între aspectul teoretic şi teoretizat, de imagine ideală a monarhului (în tradiţia creştină şi mai ales bizantină), şi aspectul practic, de promovare şi de diseminare a *imaginii dezirabile* a domnilor în raport cu mediile interne, dar mai ales externe, în contact cu alteritatea. Aceasta din urmă impune, cu certitudine, modalitatea de receptare a mesajului propus de identitate, *imaginea dezirabilă* fiind reflectată în conştiinţa alterităţii, după sistemul feedback, prin *imaginea indusă*. Similitudinile şi diferenţele dintre cele două ipostaze creionează măsura în care anumiţi domni analizaţi au reuşit să încheie şi să perpetueze pacea în condiţiile date, în funcţie de modalitatea în care au ştiut să-şi impună mesajul şi să fie percepuţi pe căile comunicării.

La polul opus modelelor păcii, *formele războiului* sunt delimitate de istoric în *tipice*, urmând configuraţia generală a modului de a purta război al epocii studiate, şi *atipice*, concretizate în războiul economic, psihologic şi biologic. Ambele forme sunt influenţate de o întreagă suită de factori, printre care sunt evidenţiaţi cel tehnic - categorii de armament şi evoluţia lui; uman - structuri militare organizatorice, efective şi pierderi; economic - potenţial şi costuri de întreţinere a corpurilor de oaste;

---

[2] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, editor Petre P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 68.

[3] Gheorghe I. Brătianu, *L' organisation de la paix dans l'histoire universelle. Des origines à 1945*, Bucureşti, 1997, passim. Altă contribuţie asupra formelor păcii o are Andrei Pippidi, *Formes de la paix dans le Sud-Est de l' Europe aux XIVe - XVIe siècles*, în „Revue des Études Sud-Est Européenes", tom. XXXII, nr. 3-4, 1994, p. 301-311. O ilustrare a sintagmei *Pax Ottomanica* legată de zona danubiană conţine, printre altele, şi articolul Iolandei Ţighiliu, *Dunărea şi Pax Ottomanica în secolele XVI-XVIII*, în „Revista istorică", tom V, nr. 11-12, 1994, p. 1149-1156.

fizico-geografic - caracteristicile terenului şi fortificaţiile ca amenajări defensive (p. 269-306). *Configuraţia generală a războaielor* a fost determinată în secolele XIV-XVI, precum subliniază autorul, de evoluţia artei militare, de diferenţele de potenţial militar, de structurile logistice şi de raportul dintre efectivele militare reale şi pierderile umane (p. 308-321). Războiul atipic, în dimensiunea sa *economică*, s-a concretizat în câteva metode de periclitare a ritmicităţii schimburilor economice şi de distrugere a bunurilor, precum războiul vamal, blocada economică, embargoul şi devastarea teritoriului. Această ultimă modalitate de manifestare a războiului medieval se învecinează cu dimensiunea *biologică* a ostilităţilor, marcată de îmbolnăvirea deliberată sau chiar de eliminarea fizică a adversarului, prin otrăvire sau alte mijloace. Dimensiunea *psihologică* a războiului atipic este concretizată prin stress-ul combatanţilor, slăbirea combativităţii prin lipsirea sistematică de somn şi de hrană şi prin atacurile nocturne neaşteptate (p. 321-332), celebru fiind cel al lui Vlad Ţepeş împotriva turcilor, din noaptea de joi spre vineri, 17-18 iunie 1462[4].

Legat de relaţia dintre război şi imagine, Bogdan-Alexandru Halic a subliniat două tipuri de acţiuni imagologice, una din faza de pregătire a campaniilor militare şi cealaltă desfăşurându-se în timpul ostilităţilor (p. 333-356). Spre exemplu, s-a luat ca studiu de caz Vlad Ţepeş, domnul Ţării Româneşti (preocupările autorului se înscriu în studierea imagologică mai ales a domnului mai sus menţionat şi a lui Mihai Viteazul, aşa cum reiese şi din *Bibliografie*, p. 386-388), căruia i s-a realizat un profil de imagine din perspectiva *povestirilor germane*[5], comparativ cu corespondenţa pretendentului la tronul muntean, Dan cel Tânăr, primele inducând preponderent şi exagerat o tipologie negativă, *satanică*, vizibil distorsionată prin filtrul mediului săsesc catolic din Transilvania[6], urmate de demersurile, cu o tentă asemănătoare, dar ceva mai diluată în intensitate, ale pribeagului român. Rezultatele acestui tip de analiză au fost comparate cu cele induse prin intermediul corespondenţei lui Pietro di Thomasis, ambasadorul Veneţiei în Regatul Ungariei, cu superiorul său, dogele, cuprinzând rapoarte din martie-iunie 1462, care-i creează lui Vlad Ţepeş o imagine mai degrabă pozitivă, în strânsă legătură mai ales cu necesitatea menţinerii sale în cadrul efortului politico-militar antiotoman (p. 365-367; la p. 359-361 sunt evidenţiate comparativ informaţiile din povestirile germane şi din corespondenţa pretendentului domnesc Dan cel Tânăr. Profilele de imagine se regăsesc la p. 363 pentru aceleaşi povestiri germane, respectiv la p. 366 pentru informaţiile din rapoartele lui Pietro di Thomasis pe lunile martie-iunie 1462. A se compara cu profilele de la p. 255-258, relevând indicatorii analizaţi pentru iarna 1461-1462). Pentru că grilele de inducere a imaginilor sunt evident antagonice, acestea reuşesc să ilustreze dualitatea ipostazelor sub care a fost perceput Vlad Ţepeş de către mediile politice interne şi externe contemporane, dar şi să pună problema reflecţiei asupra unei căi de mijloc în reprezentarea domnului.

Concluzia principală pe care autorul o promovează referitor la subiectul pace-război în spaţiul muntean este legată de necesitatea menţinerii statalităţii, miza fundamentală a alianţelor politico-militare în care s-a implicat Ţara Românească şi în sprijinul căreia s-au utilizat instrumente diplomatice şi militare mai mult sau mai puţin adecvate, între care s-au numărat şi acţiunile imagologice, *atât pentru prezervarea păcii, cât şi pentru potenţarea acţiunilor militare*. Potenţialul imaginii a fost valorificat astfel cu succes încă din secolele XIV-XV, chiar dacă nu a fost întru totul conştientizat şi instrumentat ca atare de către factorii de decizie politico-militară (p. 371-373).

Un asemenea demers presupune, mai ales prin noutatea sa, o serie întreagă de dificultăţi în abordare, în fruntea cărora stă întrebarea: în ce măsură realizarea *profilelor de imagine* ale domnilor este viabilă ca metodă interdisciplinară, aplicată cercetărilor istorice, în condiţiile existenţei unor

---

[4] Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, ed. II, revăzută, Bucureşti, 1998, p. 130-131.

[5] Pentru mai multe detalii asupra povestirilor germane despre Vlad Ţepeş, cu editarea manuscrisului german din biblioteca conventului St. Gall, a se vedea Ioan Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Bucureşti, 1896, p. 85-105.

[6] Bogdan-Alexandru Halic, *Deformările imaginii lui Vlad Ţepeş şi sursele contemporane ale acestora*, în „Panoramic militar. Revistă de informare şi relaţii publice", 1998, nr. 2, p. 45-52.

informaţii adesea incomplete prin care Evul Mediu românesc se lasă dezvăluit istoricilor? Dacă pentru spaţiul muntean, problema accesibilizării documentelor aferente secolelor XIV-XVI nu mai ridică de mult dificultăţi, atunci când autorul realizează, spre exemplu, profilul imaginii induse de Vlad Ţepeş la Curtea de la Buda în iarna 1461-1462, din trei puncte de vedere - politic, militar şi uman, rezultatele interpretării statistice a datelor trebuie privite cu mai multă prudenţă, mai ales datorită neprecizării, în toate cazurile, a surselor concrete din care au fost extraşi itemii care au stat la baza eşantionărilor[7]. Însuşi autorul atrăgea de altfel atenţia asupra riscurilor aplicării unei atare metode, deoarece *numărul mic de izvoare utilizabile* nu permite întotdeauna obţinerea unor concluzii corespunzând exigenţelor ştiinţei istorice (p. 255, nota 3).

Deşi finalitatea analizelor imagologice corespunde în linii mari cu realităţile istorice, atât cât ne sunt ele cunoscute din surse, această metodă trebuie aplicată cu mai multă rigoare, lăsând mereu o marjă de eroare pentru *tăcerea surselor* Evului Mediu. Subiectul păcii şi războiului în Ţara Românească în secolele XIV-XVI, constituindu-se într-o sinteză mult prea generoasă, poate fi abordat şi prin evidenţierea mai strânsă a liniilor de evoluţie politico-militare, pentru a nu crea neapărat tipare de interpretare care să generalizeze excesiv modele şi forme, uniformizând evoluţii uneori discontinue.

Lucrarea se constituie într-un reper pentru structurarea conceptuală şi abordarea tipologică, pentru aplicarea metodelor sociologico-statistice în interpretarea faptelor şi fenomenelor istorice (materializate în diagrame, grafice şi profile de imagine) şi mai ales pentru utilizarea analizelor imagologice comparate. Acestea din urmă, realizate cu discernământ critic şi prin selectarea informaţiilor din cadrul unor categorii cât mai largi de surse, pot oferi indicii preţioase asupra unor personaje politice şi asupra unor demersuri politico-militare importante pentru spaţiul românesc medieval. Bazată pe o bibliografie voluminoasă, îmbinând tendinţe istoriografice mai vechi şi mai noi, lucrarea lui Bogdan-Alexandru Halic este, dincolo de toate observaţiile noastre, o încercare de inovare a metodei istorice, demers care implică, mai ales în cazul analizei imagologice aplicate Evului Mediu românesc, atât avantajele deschizătorului de drum, cât şi marile riscuri care trebuie asumate.

Daniela Mitea

***Reprezentări ale morţii în Transilvania secolelor XVI-XX*, ** Mihaela Grancea (coordonator), Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2005, 345 p.

Sincer vorbind, tematica volumului de faţă nu este una dintre cele mai atrăgătoare şi mai optimizante. Cu atât mai mult, atare tematică şi abordare merită popularizată, pe de o parte încadrându-se în curentele de vârf practicate de istoricii zilelor noastre, pe de altă parte, oferind o meditaţie în jurul unui subiect cu încărcătură existenţială.

„Religiozitate şi atitudini în faţa morţii în spaţiul transilvan din premodernitate până în secolul XX" este titlul proiectului ce reuneşte câţiva tineri cercetători de la Universităţile din Sibiu, Cluj-Napoca şi Alba Iulia, produsul final constituindu-l acest volum colectiv.

[7] Metoda statistică se întemeiază în primul rând pe rigoarea datelor cuantificate, totul bazat pe o documentare cât mai exactă. Presupunând trei etape, între care găsirea variabilelor pentru concepte, operaţionalizarea în studiu şi măsurarea lor, metoda abstractizează situaţii particulare, pentru a realiza descrieri generale şi pentru a verifica ipoteze cauzale. Deoarece cercetarea cantitativă implică măsurători şi analize, se impune cu necesitate lăsarea posibilităţii de verificare ulterioare a surselor şi rezultatelor cercetării. *Analiza statistică* este oricum mai sigură decât generalizările teoretice şi mai densă, cu cât variabilele sunt mai multe. Charles-Olivier Carbonnel, *Istorie şi metode calitative*, în *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele umane şi sociale* (coord. Alex Mucchielli), traducere de Veronica Suciu, Iaşi, 2002, p. 205-206; Jonathan Grix, *Demystifing Postgraduate Research. From MA to PhD*, Birmingham, 2001, p. 31.

Coordonatoarea Mihaela Grancea defineşte într-un amplu şi prea modest intitulat „Cuvânt înainte" – deoarece avem de-a face cu un studiu istoriografic, analitic, dens în informaţie – jaloanele *thanatologiei,* „ca domeniu al cunoaşterii, aflată în plină expansiune, având ca obiect de studiu reprezentările, sensibilităţile şi comportamentele (inclusiv de natură patologică) legate de sistemul morţii". Este un domeniu recent de cercetare, impus în istoriografia şi antropologia occidentală după începutul anilor '70 ai secolului trecut, iar în ştiinţele umaniste româneşti abia în anii '90.

Se explică „rezistenţele" ce au frânat înflorirea thanatologiei: concepţia istoriografică pozitivistă şi tradiţionalistă, dar şi prejudecăţi religioase, iudeo-creştine ori islamice cu referire la „murire" şi mântuire. Occidentul, Şcoala de la Annales au demarat cercetările în acest domeniu, Michel Vovelle propunând un model metodologic de analiză a diferitelor surse istorice pe trei nivele: primul – al morţii ca fapt brut, cu impact asupra comunităţilor umane; al doilea nivel – al morţii trăite, al sentimentelor, reacţiilor şi atitudinilor faţă de moarte în colectivitate, ceea ce a generat practicile funerare, magice, religioase şi civice; al treilea nivel – al tipurilor de discurs magic, religios, ştiinţific, literar ce reflectă evoluţia atitudinilor faţă de moarte şi faţă de Lumea de Dincolo.

În spaţiul românesc, etnologii şi folcloriştii au fost primii culegători ai practicilor funerare, încă în secolele anterioare. Abia după 1989 au luat avânt abordările ştiinţifice, antropologice (Al. Madgearu, Lucian Boia, Ştefan Lemny, Simona şi Toader Nicoară, Andrei Pippidi, Matei Georgescu ş.a.).

Revenind la volumul aflat în dezbatere, se constată o inevitabilă interdisciplinaritate a studiilor, deoarece fenomenul morţii implică realităţi complementare ce se întrepătrund.

Astfel, Marius Rotar, în *Istoriografia românească asupra morţii: modele şi contra-modele. O lume încă deschisă*, oferă o bază teoretică de discuţie, o punere a problemei, punctând cantitativ şi calitativ realizările istoriografiei româneşti asupra temei date.

Carmen Florea, în studiul *Despre tensiunea unei solidarităţi în evul mediu târziu: exemplul unor oraşe transilvănene*, investighează percepţia morţii de către comunităţi laice medievale, pornind de la cazurile fraternităţii Corpus Christi din Sibiu, al fraternităţii exulum din Cluj dedicate Sfintei Caterina şi al confraternităţii dominicane. Concluzia autoarei este că moartea, departe de a suspenda realităţile terestre, organizează şi reorganizează spaţiul social, în temeiul structurilor anterioare momentului fatal.

Edit Szegedi scrie un eseu, întemeiat documentar pe exemplul reglementărilor privind înmormântarea la evanghelicii saşi şi pe jurnalul lui Wesselény István (1703-1708), în care analizează integrarea morţii ca „disciplină ecleziastică şi socială în mediile protestante din Transilvania (sec. XVI-XVIII)".

Ana Dumitran, în studiul *Constante ale discursului în omiletica funebră a românilor transilvăneni din veacul al XVII-lea*, şi Laura Stanciu, cu *Omiletica lui Petru Maior ca oportunitate de armonizare a Reformei catolice cu Iozefinismul*, fac hermeneutică de text, pe predicile ortodoxe, respectiv ale lui Petru Maior, discernând laitmotive, principii călăuzitoare morale şi pedagogice.

Mihaela Grancea şi Emöke Csapó, în articolul *Poarta Marii treceri sau perspectiva asupra morţii reflectate de epitaful maghiar din Cimitirul Házsongárd în Clujul secolului al XIX-lea*, surprind evoluţia spre modernitate în baza mutaţiilor survenite în practica epitafurilor.

Testamentele unor locuitori din Arad de la începutul secolului al XIX-lea îi prilejuiesc lui Corneliu Pădurean stabilirea câtorva aspecte legate de moarte, mai cu seamă prin preocuparea faţă de avere, funeralii şi viaţa veşnică.

Valeria Soroştineanu se referă la *Religiozitate şi atitudini în faţa muririi la românii ortodocşi din Transilvania. Consideraţii generale (1899-1916)*, luând în discuţie schematismele şi calendarele editate de Mitropolia sibiană.

Ada Grenner scrie despre *Comunitate bisericească, religiozitate şi atitudini în faţa morţii în Agnita secolelor XIX-XX*, pornind de la la surse bibliografice de etno-istorie şi de la epitafuri.

Andrei Terian stabileşte *Modele de reprezentare a morţii în poezia ardeleană din secolul al XX-lea,* grupându-le în trei categorii în alternanţă diacronică: modelul „etnic" (la Octavian Goga, Ioan Alexandru), modelul „metafizic" (la Lucian Blaga, Ştefan Augustin Doinaş) şi modelul „corporal" (la Ion Mureşan, Dan Coman).

Sultana Anca Avram relevă *Aspecte privind trupul şi moartea în tradiţia populară românească*, din perspectiva riturilor funerare.

Mihaela Grancea, în studiul *Epitaful românesc din perioada regimului totalitar, sursă pentru investigarea atitudinilor referitoare la moarte*, face câteva observaţii interesante asupra discursului ateist şi a practicii funerare publice, ample din perioada comunistă, care amestecă într-un amalgam şocant mitologia marxistă cu credinţe precreştine şi creştine.

Cristina Dogot surprinde *Percepţii asupra morţii soţilor Ceauşescu în opinia publică şi presa clujeană*, într-o lucrare convingătoare şi bine întemeiată metodologic.

Din simpla enumerare a studiilor rezultă varietatea lor de conţinut, multitudinea direcţiilor abordate şi a disciplinelor implicate în efortul de sintetizare ştiinţifică, volumul constituindu-se practic într-o valoroasă contribuţie de antropologie istorică.

O ultimă observaţie: studiile sunt precedate de un rezumat într-o limbă de circulaţie, fapt lăudabil (şi aparent mai util decât plasarea rezumatului la finele studiului). Traducerea germană a rezumatelor suferă pe alocuri, în schimb traducerea engleză este deosebit de reuşită.

Se adaugă o Addenda, cuprinzând 23 de fotografii cu imagini specifice temei – cimitire, pietre tombale, monumente funerare ilustrative.

Ela Cosma

EDIT SZEGEDI, ***Tradiţie şi inovaţie în istoriografia săsească între baroc şi iluminism,*** Cluj-Napoca, 2004, 351 p.

Cartea lui Edit Szegedi, în fapt teza sa de doctorat, reprezintă o temeinică şi exhaustivă redimensionare a cercetării privind secolul al XVII-lea în istoriografia săsească. Prin „istoriografie" autoarea înţelege „o formulă mai largă" decât accepţiunea contemporană a termenului, formulă bazată pe *naraţiune* şi, într-o oarecare măsură, pe *memorie.* „Istorie înseamnă pentru oamenii sec. al XVII-lea şi de la începutul sec. al XVIII-lea o povestire pentru a păstra memoria, iar această memorie putea fi *memoria trecutului* pentru cei prezenţi sau *memoria trecutului* pentru cei viitori" (p. 6). Din acest motiv, cartea lui Edit Szegedi include şi memorialistica – adică scrieri ce se ocupă de stricta contemporaneitate, de la cronici familiale la jurnal, dar şi descrieri geografice şi etnografice, istorie ecleziastică şi, mai ales, istorie literară – deoarece „istoria istoriografiei săseşti premoderne nu se poate reconstitui în afara unei istorii a literaturii, având în vedere că şi pe plan european literatura ştiinţifică încă nu era separată de beletristică" (p. 9).

Bazându-se pe lectura surselor primare – din fondurile bibliotecilor şi arhivelor sibiene, braşovene şi clujene, şi mai puţin pe prea sporadicele ediţii critice existente, autoarea înfăţişează, înţelege şi ne transmite, într-o abordare proprie, imaginea unui *altfel* de secol XVII, reflectat de producţia istoriografică săsească. Principiul aplicat este prezentat la finele capitolului dedicat *Istoriografiei problemei* astfel: „Istoria istoriografiei săseşti a barocului şi preiluminismului reprezintă, în concluzie, un domeniu aproape necercetat, în care pericolul plagiatului este minimal. Pentru ca literatura istorică a secolelor XVII-XVIII să poată fi cunoscută în deplinătatea ei, este nevoie de depăşirea concepţiei istorice etniciste şi de eliberarea de sub tirania autorităţilor istoriografice" (p. 19). Acest deziderat, atât de greu de atins – pentru că simpla exorcizare a clişeelor nu îl duce pe istoric în chip miraculos şi la depăşirea lor sau la reinterpretarea în altă lumină, mai obiectivă, a faptului cercetat – devine însă o certitudine împlinită în cazul lui Szegedi.

Căci nimic din ceea ce pune pe hârtie autoarea nu este superficial sau lipsit de miez ştiinţific. Conştientă că: „De regulă istoriografia problemei este tratată printre altele şi, pentru a nu plictisi în mod inutil cititorii, sub forma unei scurte retrospective" (p. 8), autoarea face din capitolul privitor la *Istoriografia problemei* unul dens, în care sunt enumeraţi critic autorii care au avut preocupări legate de istoriografia săsească, începând tocmai cu secolul al XVII-lea şi până la Adolf Armbruster şi Stefan Sienerth, la începutul anilor 1990. Barocul şi iluminismul săsesc s-au impus prin imaginea

creată de G.D. Teutsch, în *Istoria poporului săsesc*, în viziunea căruia secolul al XVII-lea a constituit o epocă de suferinţă şi decădere pe toate planurile. „Această imagine a paralizat pur şi simplu cercetările privitoare la acest secol" (p. 11). Edit Szegedi însăşi va „vesti" secolul, descoperindu-i valenţe inedite, creatoare şi inovatoare.

Pentru capitolele intitulate *Redimensionarea Europei în secolul al XVII-lea* şi *Istoriografia europeană în secolul al XVII-lea*, autoarea s-a bazată pe o bibliografie achiziţionată în bibliotecile din Tübingen, Strasbourg, Pisa.

Din punct de vedere istoriografic, secolul al XVII-lea „are o situaţie ingrată… aflându-se în umbra secolelor al XVI-lea şi al XVIII-lea" (Reforma, iluminismul). În Europa occidentală acest secol este sinonim cu termeni precum: criză (în plan social, confesional), absolutism (în politică), baroc (în artă), utopism (în gândire).

Edit Szegedi ne oferă o perspectivă sintetică a istoriografiei europene, o competentă definire a genurilor şi tendinţelor istoriografice, concomitent cu prezentarea medalioanelor unor Jacques de Thou, Samuel Puffendorf, Jacques Benigne Bossuet, Hugo Grotius – istorie politică, Thomas Hobbes – istorie şi filosofie politică, Martin Luther, Philipp Melanchton, Jean Calvin, Huldrych Zwingli, Sebastian Franck, Matthias Flacius Illyricus, Cesare Baronio, Isaac Casaubon, Gottfried Arnold – istorie ecleziastică, Jean Mabillon – erudiţie istorică, Gottfried Wilhelm Leibniz – filosofia istoriei, Benedict Baruch Spinoza, Pierre Bayle, Richard Simon – critica istorică.

Începuturile istoriografiei în Transilvania. Fundamentarea tradiţiei istoriografice săseşti este capitolul în care se analizează naşterea istoriografiei săseşti, odată cu impunerea unei conştiinţe transilvane, „care nu se mai hrănea exclusiv din amintirea şi legăturile cu Regatul Ungariei şi din speranţa revenirii la situaţia de dinainte de 1541, respectiv 1526, ci într-o măsură crescândă din realitatea distinctă şi propriile interese, exprimate şi prin orientarea politică a principatului" (p. 101). Conştiinţa transilvană a produs o istoriografie transilvană legată de stat şi de instituţiile acestuia.

Szegedi susţine că individualizarea istoriografiei săseşti, respectiv „începuturile prezumtive" ale acesteia, datează din secolul al XV-lea, după constituirea Universităţii Naţionale Săseşti, ca instituţie de conducere politică a saşilor de pe Pământul Crăiesc. „Astfel s-a încheiat procesul de formare a saşilor ca entitate politică şi juridică" (p. 102); de aici înainte se poate vorbi de o istoriografie săsească, în sens larg.

Rădăcinile ei se află în cultura urbană, „caracteristica prin excelenţă a culturii săseşti şi în acelaşi timp elementul fundamental al identităţii săseşti" (p. 103). Autoarea dedică secolului al XVI-lea capitolul consacrat începuturilor istoriografice la saşi, analizând, din nou, genuri şi tendinţe afirmate de secolul în cauză: legătura dintre istorie şi drept (exemplificarea se face pe *Cuvântarea* lui Albert Huet la dieta de la Alba Iulia din 1591), culegerea izvoarelor (Christian Pomarius, Daniel Trappolder), istorie şi poezie (Johann Lebel şi Christian Schesäus), istorie şi geografie, memorialistică, istoriografie urbană (Szegedi include aici şi dezbate pe larg *Cronica protopopului Vasile* = istoria bisericii Sf. Nicolae din Braşov, 1392-1633), cronici murale, istorie locală şi istorie regională (cronica lui Hieronymus Ostermayer), cronistica (Thomas Bornel şi mai ales cazul lui Kaspar Helth / Heltai Gáspár, 1510/1515-1574, clujeanul „situat între două culturi", „una din personalităţile cele mai fascinante ale culturii transilvane", p. 137).

Capitolul *Evoluţia istoriografiei săseşti între baroc şi iluminism* este, în fapt, îndeplinirea promisiunii din titlu. Autoarea depăşeşte problema sporadicităţii literaturii de specialitate şi interesul redus acordat secolului al XVII-lea, reuşind să închege nu numai o lucrare coerentă, dar şi prelucrată pe mai multe paliere, analizând probleme diverse şi foarte moderne, cum ar fi: „democratizarea interesului pentru istorie" (p. 147), reflectat în identificarea posesorilor de carte şi bibliotecă, îmbogăţirea cunoştinţelor lingvistice ale istoricilor saşi (pe lângă cunoaşterea germanei şi a latinei, învăţarea maghiarei şi interes pentru română, foarte puţine cunoştinţe de franceză şi italiană) – ceea ce, firesc, va duce la lărgirea orizontului în scrisul istoric, alimentarea din surse umaniste (tradiţie, continuitate), dar îmbrăţişarea barocului (discontinuitate, inovaţie). Sugestiv exprimat, istoriografia şi memorialistica săsească de secol XVII conturează un baroc, care „este caracterizat în acelaşi timp de frivolitate şi căinţă, de rigoare logică şi metodică şi fantezie debordantă. Avem de-a face cu o generaţie care scria mult şi cu plăcere şi care, indiferent de rezultate, îşi pregătea lucrările cu migală, indiferent dacă erau tipărite sau rămâneau în manuscris" (p. 152).

Citându-l pe Fredrich Teutsch, care în a sa istorie a bisericii evanghelice face bilanţul intelectual al secolului al XVII-lea: din 360 scrieri 175 erau de teologie, 90 de filosofie, 88 de istorie – (multe în manuscris), 9 de filologie şi 8 de drept canonic, Szegedi confirmă interesul sporit al epocii pentru consemnări de natură istorică, fie ele „diaria" (jurnale / adnotări zilnice), istoriografie biografică ori lucrări propriu-zise de cronistică, documente, istorie ecleziastică, disertaţii istorice.

Reprezentanţii de marcă ai secolului sunt încadraţi în anumite genuri sau curente pe care le cultivă: Andreas Teutsch devine „figura cea mai reprezentativă a pietismului săsesc" (p. 157); cronicile familiale sunt prezente prin *Album Oltardinum* şi *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*; istoria politică este reprezentată prin Georg Kraus şi Mathias Miles; istoria contemporană – prin Martin Schmeizel; descrierile istorico-geografice – prin Johannes Tröster şi Daniel Wolff; originea popoarelor ca temă a reconstituirii istorice – prin Lorenz Töppelt, cu lucrarea *Origines et occasus Transsylvanorum*; „schimbarea de paradigmă" este înfăptuită de Valentin Franck von Franckenstein (autoarea referindu-se aici la teoria privind originea saşilor, teorie „revoluţionată" de ultimul autor menţionat); descrierile istorico-geografice şi problema alterităţii sunt apanajul lui Johannes Lutsch şi al lui Johann Filstich cu a sa *Tentamen historiae Valachicae*.

Cea mai însemnată scriere a istoriografiei săseşti de secol XVII o constituie *Cronica Transilvaniei* (1608-1665) a notarului sighişorean Georg Kraus (1607-1679), aparţinând ca gen istoriei politice. Edit Szegedi îi consacră un spaţiu larg în paginile cărţii sale explicând în amănunt conţinutul cronicii, dar şi concepţia şi metoda istorică a autorului.

Cazul lui Johannes Tröster îi prilejuieşte consideraţii amare, căci el „este unul din acei autori care, datorită cunoaşterii parţiale a operei lor, de fapt a unei singure cărţi [este vorba despre *Das Alt- und Neu Teutsche Dacia*], sunt introduşi într-un şablon, iar citatele trunchiate, care ţin loc de cunoaşterea integrală măcar a acelei scrieri, sunt stoarse în fel şi chip pentru a susţine ideile anumitor autori… Această reducere a operei la o singură carte a falsificat şi istoria receptării…" (p. 247-248).

Deşi face destul de numeroase referiri la istoriografia maghiară a secolului al XVII-lea, Edit Szegedi regretă faptul că, pentru a nu lărgi prea mult cadrul acestei lucrări vaste, nu a inclus un capitol separat despre istoriografia maghiară din Transilvania, şi altul despre istoriografia moldo-munteană.

Cartea lui Edit Szegedi constituie, de-acum, o carte de căpătâi, imposibil de omis, de către cei interesaţi de istoriografia transilvană de secol XVII.

Ela Cosma

M. BODOR, L. BOTEZAN, G. NEAMŢU, E. COSMA, I. CHINDRIŞ, S. MÂNDRUŢ, *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române, C. Transilvania*, Vol. VII, 17-26 iunie 1848, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 744 p.

Fără îndoială că un eveniment editorial de maximă importanţă în anul 2005 este apariţia volumului VII al lucrării *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române. C. Transilvania, 17-26 iunie 1848*. Acest volum întocmit de M. Bodor, L. Botezan, G. Neamţu, E. Cosma, I. Chindriş, S. Mândruţ, cu un cuvânt introductiv de academicianul Camil Mureşanu şi având drept referenţi pe prof. univ. dr. Nicolae Bocşan şi dr. Dumitru Suciu, reprezintă munca şi eforturile de mai mulţi ani a acestui colectiv de profesori şi cercetători de la Institutul de Istorie „George Barit" din Cluj-Napoca.

În seria acestor documente volumul I a apărut în anul 1977 şi cuprinde primele informaţii din data de 2 martie 1848. Pe parcursul a 28 de ani, nume prestigioase ale ştiinţei istorice clujene au selectat cu pricepere şi migală, din multitudinea de documente, informaţii cu impact economic, social, politic, naţional şi cultural. Amintim aici pe Camil Mureşanu, Ştefan Pascu, Victor Cheresteşiu, Pompiliu Teodor, Liviu Botezan, Gelu Neamţu, Hilde Mureşan, Simion Retegan, Dumitru Suciu, Ioan Chindriş, Carol Göllner, Iosif Kovacs, C. Cosma, Ioan Bolovan, Simion Mândruţ ş.a. Volumul de faţă cuprinde 342 documente în limbile română, maghiară, germană şi latină, documentele maghiare,

germane şi latine având şi traducere românească. De asemenea s-au făcut rezumate ale documentelor în limba română şi germană, existând şi un indice de localităţi şi un indice onomastic. Cartea a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor.

Anii 1848-1849 au însemnat un moment deosebit de important în evoluţia naţiunilor europene din epoca modernă. În cadrul revoluţiei din Transilvania s-a realizat o legătură firească între obiectivul naţional şi cel social. Această revoluţie a reuşit o simbioză între elita conducătoare şi masele ţărăneşti pe care le-a atras de partea sa producând o conştientizare a identităţii şi intereselor comune româneşti.

Complexitatea şi multitudinea evenimentelor din timpul revoluţiei din Transilvania, reconstituirea mersului luptelor, a programului şi aspiraţiilor poporului român, reconstituirea procesului istoric a acestor ani presupune adunarea unor informaţii bazate pe documente istorice. Diversitatea materialelor documentare constă în acte oficiale ale autorităţilor centrale şi locale – ale Guberniului, ale Guvernatorului Transilvaniei, ale Dietei de la Cluj, ale Comandantului suprem al armatei imperiale din Transilvania, ale Palatinului ungar, ale Comesului Universităţii săseşti, ale unor miniştri, comiţi, juzi, ale unor funcţionari locali şi centrali. Alt gen de izvoare îl constituie notele cu caracter personal, consemnări de convorbiri, memorii, însemnări zilnice.

De asemenea, o sursă importantă de informaţii o reprezintă corespondenţa. Scrisorile cuprind o diversitate de amănunte care reuşesc să creeze o imagine a evenimentelor, a gândurilor, a atitudinilor faţă de actul politic, aspiraţiilor de ordin social şi naţional ale părţilor aflate în mijlocul acestor evenimente. Putem menţiona numele unor personalităţi importante precum Avram Iancu, Ioan Lemeni, Simion Bărnuţiu, August Treboniu Laurian şi Constantin Romanu-Vivu.

Cunoaşterea revoluţiei se bazează pe reconstituirea istoriei, pe cadrul juridic-legislativ, pe raporturile sociale care chiar în aceste momente se schimbă, pe cursul general al vieţii cotidiene, pe problemele delicate din sufletul naţiunii şi mai ales pe relaţiile deosebit de complicate dintre naţiunile Transilvaniei şi Banatului.

Revoluţia română din Transilvania, parte a revoluţiei europene, s-a manifestat ca o continuare a valului energiilor pornite din Viena şi Pesta, dar şi ca o reacţie de apărare şi de împotrivire la decizia dietei ungare de a vota alipirea Transilvaniei la Ungaria.

Pentru români, obiectivele principale au fost obţinerea independenţei sau a autonomiei politice şi rezolvarea problemelor sociale, în special desfiinţarea iobăgiei.

Până în a doua parte a lunii iunie 1848 multe evenimente importante avuseseră deja loc, iar popoarele Transilvaniei o porniseră pe propriul lor drum. Astfel, maghiarii proclamaseră la Cluj, în cadrul dietei cu caracter feudal, uniunea la Ungaria, obiectiv esenţial al revoluţiei maghiare stabilit la Pesta încă la 15 martie 1848 prin punctul 12 al programului lor. Românii reproşau maghiarilor faptul că ei nu văd problema naţională rezolvată în spirit democratic, ci pe o baza tradiţional-istorică, ce viza un stat ungar unitar (în limitele sale medievale), cuprinzând popoare nemaghiare. Maghiarii erau conştienţi că în cazul în care revoluţia va triumfa, dacă ar acorda drepturi democratice românilor, dominaţia lor în Transilvania se va sfârşi. Acest lucru este clar arătat într-o scrisoare a lui Wesselenyi către Kossuth Lájos în care se vorbeşte despre pericolul reprezentat de numărul românilor care în condiţiile când „miile de nobili şi-ar pierde averea, iar naţionalitatea lor se va reduce, cea mai mare parte a milioanelor care i-ar ocupa locul nu va mai fi maghiară” (pag. 161).

Românii, la rândul lor, şi-au expus la Marea Adunare Naţională de la Blaj din 3-5 mai 1848 poziţia şi revendicările în celebrul discurs al lui Simion Bărnuţiu, care conţinea crezul politic al naţiunii române transilvănene. Bărnuţiu anunţă că „ungurii vor prin uniune să şteargă privilegiile Ardealului... şi să strângă pe toate popoarele, ca să facă din toate numai o naţiune, care să se numească naţiunea cea mare şi tare ungurească”. Oricum, românii nu pot accepta asemenea decizie pentru că „Ardealul e proprietate adevărată a naţiunii române”, iar naţiunea română „voind a se constitui şi a se organiza pe temeiul naţional, n-are cuget duşman în contra altor naţiuni şi cunoaşte acelaşi drept pentru toate”.

În aceste condiţii, în luna iunie se menţinea încă un modus vivendi între maghiari şi austrieci, o împărţire a puterii, un dualism „avant la lettre”, dar care nu va mai dura prea mult. Naţionalismul exagerat lui Kossuth şi teama naţiunilor nemaghiare de deznaţionalizare le-au împins pe acestea în

braţele Habsburgilor care prin Constituţie le recunoşteau ca egale cu maghiarii. Asistăm în luna iunie 1848 la evenimente care se precipită spre un război civil, pentru că dispăruse încrederea unuia „în celălalt". Aceste evenimente nefericite îşi au cauza în hotărârea Dietei de la Cluj de la sfârşitul lunii mai, care hotăra uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Constatăm din documentele publicate că românii au de suferit din cauza nobililor, a autorităţilor locale şi mai ales a regimentelor formate cu precădere din secui.

La 17 iunie 1848, printr-o Proclamaţie gubernială anunţa că Dieta de la Cluj se hotăra ca „robotele şi zecuielile... pentru totdeauna s-au şters". Se arată că ţăranii „au câştigat în cinste moşia şi pământurile acele iobăgeşti sau jelereşti care le-au avut până acuma, celelalte rămân în proprietatea fostului până acuma domn proprietar". Dar în acelaşi timp, „de acuma obştească adunare se va ţine la Pest; deputaţii într-un acest chip se vor alege". Contele Teleki Josef, guvernatorul Transilvaniei, se grăbeşte să anunţe că „unguri, români, secui, saşi, armeni, toţi suntem fraţi şi dulcea noastră maică este patria. Această a noastră dulce maică este marea Ţară Ungurească cu Transilvania (Ardealul)" (pag. 15).

Documentele reflectă că, pe moment, se încearcă o nouă organizare a Transilvaniei în vederea alipirii la Ungaria, profitându-se de hotărârile democratice care cel puţin în aparenţă sunt favorabile tuturor locuitorilor. Datorită faptului că împăratul sancţionase la 10 iunie la Innsbruck uniunea, palatinul Ştefan anunţă că din 17 iunie se desfiinţează Cancelaria Aulică, instituţie simbolizând până în acel moment autonomia Transilvaniei. Palatinul Ungariei îl numeşte pe baronul Vay Miklos comisar împuternicit al guvernului ungar în Transilvania pentru a supraveghea „agitaţiile" românilor şi saşilor, mai ales că se avea în vedere şi vecinătatea cu Ţara Românească şi „cealaltă Valahie". În acelaşi timp, baronul Perenyi Sigmond solicită prezenţa palatinului în Transilvania, pentru că „această ţară câştigată ar deveni în acest fel stabilă" (pag. 163).

Din documente rezultă şi o mare neîncredere şi frica de românii transilvăneni, deoarece, dacă ar fi fost recunoscuţi drept a patra naţiune politică, acordându-li-se drepturile şi fiind şi majoritari în Transilvania, aceasta ar fi transformată într-o ţară românească. Acelaşi Wesselenyi afirmă că nici măcar denumirea de „român" nu trebuie acceptată deoarece „denumirea de daco-român nu mai este un simplu nume, ci titlul şi firma unei comunităţi politice".

În acele momente, deşi doreşte independenţa spre care tinde neîncetat, Ungaria are încă nevoie de Austria datorită începerii războiului civil din Croaţia şi unui iminent conflict care se putea prevedea cu românii, astfel că guvernanţii maghiari cereau prezenţa împăratului la Buda sau, dacă nu, „să-l trimită pe arhiducele Franz Joseph la deschiderea Dietei".

Concomitent se discută problema înfiinţării gărzilor cetăţeneşti maghiare, acolo unde nu existau, iar jandarmeria să se transforme în gardă peste tot şi „să se ordone exerciţii militare". Iar unde este cazul, să se ordone „în eventualitatea unor întâmplări răzvrătitoare din diferite comune ca aceste gărzi să dea o mână de ajutor". Şi asta cu atât mai mult cu cât „în diferite părţi ale ţării poporul incult s-a dovedit a fi instrumentul orb al instigărilor viclene şi nu dovedeşte supunere faţă de legi şi îndeplinirea acestora". Se preconizează „să se constituie şi un corp de voluntari". Autorităţile conferă responsabilităţi sporite regimentelor de secui care „vor rămâne în mijlocul comitatelor şi scaunelor săseşti în vederea ţinerii în frâu a românilor" (pag. 315).

La 19 iunie 1848, Garda Naţională Maghiară din Târgu-Mureş cere arme şi muniţie pentru „primejdiile ce se ridică pe ici-colo în ţara noastră. Armele ce ni se vor distribui vor constitui cel mai sigur mijloc de preîntâmpinare a trăsnetelor ce se ascund în germene în norii ameninţători". Mai mult, prin introducerea statariului, juzii nobiliari poruncesc comunităţilor să ridice spânzurători, numai că mai pretutindeni locuitorii „s-au împotrivit cu mare îndrăzneală anunţând că nu vor da recrut şi nu vor ridica nici spânzurătoare". Şi tot ei, întorcându-se de la Blaj, în zona Rucărului, au hotărât să împartă pământurile alodiale, păşunile şi pădurile. Într-o scrisoare Wesselenyi anunţă că pe moment există o mare neîncredere între conducătorii civili care sunt maghiari şi cei militari care sunt austrieci, iar „sursa cea mai păcătoasă a necazurilor noastre este discrepanţa între conducătorii puterii civile şi militare". Între sarcinile importante ale maghiarilor se numără şi aceea a „mobilizării secuilor". Comiţii primesc indicaţia ca, în condiţiile în care nu au arme de foc, să confecţioneze mai multe mii de lănci care, să nu fie date pe mâna românilor". Dar încă o dată se arată că „nu există o chestiune mai stringentă şi mai urgentă decât felul în care trebuie dislocate regimentele de rând care rămân în ţară şi

anume cele secuieşti şi de voluntari". Mai mult, autorităţile comitatense nu mai au încredere în militarii imperiali pentru că „nu putem avea certitudinea că soldaţii polonezi, în dependenţa lor faţă de ministrul de Război, nu ar aştepta din nou cu mâinile încrucişate ordinul de ajutorare din Sibiul îndepărtat" (pag. 253).

Între obiectivele importante urmărite de nobilimea liberală, conducătoare a Transilvaniei, se numărau – în vederea integrării în statul ungar – subordonarea autorităţilor civile şi mai ales a celor militare, desemnarea de reprezentanţi transilvăneni, maghiari, în guvernul de la Pesta, numirea de noi comiţi supremi şi organizarea unei secţii a Transilvaniei în Ministerul de Interne şi Justiţie al Ungariei. Era necesar să se poată pretinde „cu fermitate Comandamentului armatei obligativitatea acceptării fără rezerve a ordinelor sale", pentru a se ajunge „la dorita unificare a administraţiei". Se văd clar obiectivele celor două puteri, ale Austriei conciliatoare pe moment şi ale Ungariei care se îndrepta spre ruptura de Austria, spre independenţă.

Saşii, la rândul lor, cer păstrarea autonomiei tradiţionale şi acceptă ridicarea românilor la rang de naţiune, decid să-i sprijine pe români şi manifestă reţinere faţă de maghiari, declarând că „o asemenea uniune nu dorim" şi „s-o spunem deschis: nu avem încredere în maghiari!", poziţie exprimată de ziarele germane din Sibiu (pag. 468).

În aceste condiţii, împotriva românilor se porneşte o adevărată teroare prin mijloace şi metode variate. Sunt arestaţi ţărani care participaseră la Adunarea de la Blaj, se dezlănţuie execuţii împotriva satelor care nu vor – in corpore – să mai presteze robotele. Sunt arestaţi preoţi care „instigă" la nesupunere, iar acolo unde au cerut sătenilor să depună jurământul de la Blaj preoţii au fost arestaţi, cum s-a întâmplat cu preotul din Budiul de Câmpie. Preotul arată că este împotriva uniunii, nerecunoscute la Blaj, că ştie că fiul său a făcut propuneri de înarmare a sătenilor, dar că a făcut acest lucru din „dragoste mare şi sârguinţă faţă de naţia sa. Dar este asta o vinovăţie?" Şi că „atâta vreme cât nu-şi va avea şi naţiunea noastră cuvântul de spus *prin reprezentare legislativă, nu poate fi vorba de uniune*" (pag. 58).

În acelaşi timp, prin comitate se răspândesc apeluri şi manifeste ale Comitetului Naţional Român de la Sibiu, considerate instigatoare şi deosebit de periculoase, iar autorităţile cer ca aceia ce le scriu şi le răspândesc „să fie arestaţi ... şi să-i pedepsească corespunzător".

Peste tot domneşte agitaţia, zvonurile, nemulţumirea proprietarilor pentru pierderea domeniilor, lipsa forţei de muncă, recolta neadunată. Ţăranii refuză să mai presteze munci, armata este folosită de foştii stăpâni în mod abuziv, planează pericolul unor răzmeriţe armate. În Apuseni, Avram Iancu şi Simion Balint se află în mijlocul oamenilor pe care încep să-i organizeze. Apare în rândul românilor, dar şi a maghiarilor frica. Este frica autorităţilor de „Comitetul Român de la Sibiu, care invocând numărul poporului, lucrează şi el neostenit la realizarea intenţiei românilor de a smulge celorlalte naţiuni sau Stări teritoriul şi toate drepturile posibile" (pag. 24).

Evenimente îngrijorătoare se petrec în Apuseni, pe valea Mureşului şi în Banat. Spre Abrud, Câmpeni, Baia de Arieş şi Vidra se îndreaptă unităţi militare maghiare care „se străduie a înăbuşi în faşă mişcările populare primejdioase" şi care, la apelul autorităţilor, trebuie „să folosească armata în vederea înăbuşirii revoltei". Baronul Perenyi anunţă pe ministrul de Interne la 18 iunie 1848 că Avram Iancu convoacă o adunare populară chemându-i „pe români să vină înarmaţi". Avram Iancu avertizează într-o scrisoare pe locuitorii Apusenilor că „sosesc vrăşmaşii pe noi, să le ieşim în cale la strâmtori". Moţii se organizează în formaţiuni de apărare de la Turda la Câmpeni pentru a preveni atacul secuilor, strigând „Să piară duşmanii!" Baronul Perenyi este alarmat că zona a devenit primejdioasă, primejdia venind mai ales „de la Abrud şi Hunedoara, deci în cuibul răscoalei lui Horea". În zona Secăşelului, potrivit unui document, la 20 iunie 1848 sătenii declară că ei „nu acceptă ordinele Guberniului, nu le recunosc şi acceptă doar [ordinele venite] de la ai lor", iar în 26 iunie locuitorii din zona Târnăveniului declară că „ei nu mai recunosc administraţia publică şi aşteaptă măsurile binefăcătoare ale guvernului de la Blaj" (pag. 644).

Dintr-o scrisoare a lui Ioan Moga reiese că autorităţile au încercat să-l aresteze pe Avram Iancu, recunoscând în el pe principalul conducător de care trebuie să se teamă pentru că „el i-a înarmat pe români şi că vor să-l prindă, dar şi să-l piardă". În acelaşi timp, în Trei Scaune, românii

înscrişi în Garda Naţională îl anunţă pe episcopul greco-unit că „am ieşit să ne exercităm în arme şi am jurat sub steagul austriac" şi nu sub steagul maghiar.

În data de 23 iunie 1848 românii încep să atace unităţile militare care încearcă să intre spre Abrud, altfel că regimentul secuiesc de graniţă 2, mergând spre Ţebea, este întâmpinat de pe înălţimi cu „pietre de dimensiuni considerabile, aruncate în jos asupra trupei". E vorba de acei secui pe care contele Teleki Domokos îi caracteriza cu aceste cuvinte: „Nu se poate contesta via simpatie manifestată de militarii secui faţă de fraţii lor maghiari. La fel frica pe care ei o pot produce popoarelor de altă limbă din patrie" (pag. 383). Frică pe care o răspândesc în rândul românilor, care în cea mai mare parte sunt neînarmaţi. Este vorba de masacrele săvârşite de secui contra locuitorilor români de la Mihalţ şi Coşlariu. Românii din aceste comune respinseseră statariul, iar autorităţile au trimis împotriva lor trupe secuieşti. Au fost masacraţi şi răniţi zeci de români. În legătură cu aceste evenimente, Comitetul Naţional Roman de la Sibiu, prin Simion Bărnuţiu şi Ioan Pipoş, se adresase Comandamentului suprem al armatei, dar din ancheta făcută de către comisarii guberniali, contele Beldi Ferenc şi baronul Kemeny István, reiese că vinovaţi sunt cei ce au murit, iar secuii declarau că ei „cu sânge au agonisit ţara şi cu sânge vor a o şi apăra". Mihalţul a însemnat un moment de cotitură şi a conştientizat pentru români ameninţările care planau implacabil asupra lor, intensificând înarmările româneşti mai ales în Apuseni.

În Banat, la 17 iunie a fost lansat manifestul lui Eftimie Murgu, care îi chema pe români la Adunarea Naţională de la Lugoj din 27 iunie, mai ales că erau vizitaţi atât de pericolul maghiar, cât şi de cel sârbesc. Eftimie Murgu arată că „sârbii, răsculându-se asupra ungurilor, se sumeţesc a socoti ţara noastră ca o ţară slavo sârbească". Episcopul sârb al Timişoarei, Jivcovici, anunţă că Eftimie Murgu şi Emanoil Gojdu doresc să „transforme Banatul în provincie românească". La 24 iunie 1848 românii din Banat se pronunţă în spiritul dreptului natural şi al numărului lor „să le fie recunoscută naţionalitatea şi să fie primiţi în orice funcţie publică proporţional cu numărul lor" (pag. 622). August Treboniu Laurian îndeamnă pe toţi românii să fie de o lege românească, iar episcopul greco-unit Ioan Lemeni precizează că e foarte important ca de acum înainte, respectându-şi unii altora confesiunea, „uniţii şi neuniţii să ne socotim tot de o naţie fiind şi de aici încolo tot acele drepturi având" (pag. 673).

August Treboniu Laurian şi Constantin Românu Vivu se adresează lui Nicolae Bălcescu şi „fraţilor de peste Carpaţi", subliniind speranţa ardelenilor de unire cu toţi românii ca premiză a reconstituirii Daciei şi arătând că românii, dacă este cazul, se vor sacrifica pentru afirmarea naţiunii române. Acelaşi lucru îl subliniază consulul Prusiei în Principate, Richthoffen, într-un raport către ministrul de Externe de la Berlin, arătând că, după Adunarea de la Blaj, dacă românii ar fi recunoscuţi ca a patra naţiune politică a Transilvaniei şi ar cuceri puterea politică, s-ar putea uni cu Ţara Românească, Moldova, Bucovina şi Basarabia.

Aceste documente dovedesc că în Transilvania, din nefericire, se ajunsese într-un punct din care nu mai exista cale de întoarcere şi că glasul raţiunii urma să fie înlocuit de cel al armelor.

Valentin V. Popescu

GELU NEAMŢU, ***Faţa necunoscută a revoluţiei române de la 1848-1849 din Transilvania***, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, 422 p.

Considerăm aceasta una din cele mai bune cărţi scrise de Gelu Neamţu. Autor al multe volume şi coautor al altora numeroase, dedicate revoluţiei paşoptiste a românilor din Transilvania, cercetătorul oferă în acest op o impresionantă însumare a experienţei dobândite în 40 de ani de specializare în domeniu.

Cuvântul către cititor, ce deschide cartea, este mai personal, mai sincer decât o practică uzanţele. „Ajuns la o vârstă la care îţi cam faci bilanţul", autorul se înfăţişează în faţa noastră cu o profesiune de credinţă, care sintetizează crezul său istoriografic, calea şi metoda urmate în demersul său.

Pe drumul deschis de Silviu Dragomir, Ioan Lupaş şi David Prodan, din 1965 – când a intrat în cercetare –, Gelu Neamţu a intuit şi a argumentat faptul că, la 1848, *„românii au desfăşurat propria lor revoluţie”*. Contrar curentelor modelate politic, fie internaţionalist proletar odinioară, fie antinaţionalist globalist în zilele noastre, cercetătorul a demonstrat existenţa revoluţiei româneşti, decelându-i componentele de bază: programul, conducătorii, suportul de masă, principiile democratice care au propulsat-o.

Subscriem la această „axiomă”. Din perspectivă ardelenească multietnică, realitatea documentară confirmă desfăşurarea paralelă a revoluţiei în sânul fiecărei comunităţi naţionale – revoluţie ghidată de interesul naţional al fiecăreia în parte. De la Bariţiu încoace, se admite că la 1848 în Transilvania factorul naţional a prevalat asupra celui social.

Gelu Neamţu adună în această carte studii mai vechi şi mai noi, ce relevă „faţa necunoscută”, aspecte inedite ale revoluţiei române paşoptiste. Pe de o parte, dezbate teme aprins discutate astăzi, focalizând şi demitizând clişee false (provenite fie din istoriografia maghiară, fie din cea comunistă, după cum precizează autorul). Pe de altă parte, argumentează de ce revoluţia română a ieşit învingătoare, chiar fiind înfrântă - deoarece ea şi-a atins obiectivele: respingerea uniunii Transilvaniei cu Ungaria, stoparea maghiarizării şi desfiinţarea iobăgiei fără despăgubire.

Autorul insistă asupra dimensiunii morale a istoriei, asupra corectitudinii actului ştiinţific, fără a neglija aspectul scrisului pentru „minte şi inimă”. „Cel mai important pentru mine este să ştiu că am reuşit să ajung la mintea şi inima cititorului şi să-i trezesc interesul. Că se vor ridica unii şi mă vor contrazice (şi eu i-am contrazis pe alţii), aceasta face parte din jocul ştiinţific al căutării adevărului” (p. 12).

Scopul ultim declarat a fost atins. Cartea este scrisă cu duct şi mână sigură şi se citeşte cu interes susţinut. Înlănţuirea studiilor este firească, ele constituindu-se în capitole ale unei opere unitare. Titlurile însele ilustrează stilul narativ al autorului în această carte care ne aminteşte de mari istorici români cu vână literară, Bariţiu, Papiu Ilarian, Bălcescu: I. *Intelectualii – conducători fireşti ai revoluţiei democratice române de la 1848 din Transilvania*; II. *Ideile revoluţionare se răspândesc în Transilvana şi prin presa românească, în pofida unei cenzuri fără egal în Europa*; III. *Zvonurile din primăvara anului 1848 prevestesc mari schimbări*; IV. *O analiză comparativă a documentelor oficiale ale Adunării Naţionale de la Blaj din 3 / 15 mai 1848, care reflectă programul revoluţiei*; V. *Revoluţia cuprinde şi părţile de nord ale Transilvaniei: Maramureşul*; VI. *Uniunea Transilvaniei la Ungaria se face peste voinţa românilor şi împotriva lor (30 mai 1848)*; VII. *Masacrul de la Mihalţ din vara anului 1848 – botezul cu sânge al uniunii*; VIII. *18 iunie 1848 – Duminica Sfintei Treimi, ziua oficială a desfiinţării iobăgiei*; IX. *Din activitatea regimentului bănăţean de graniţă Caransebeş, în vara anului 1848*; X. *Măcelul de la Luna Arieşului din 12 septembrie 1848 anunţă războiul civil*; XI. *La a III-a Adunare Naţională de la Blaj (15-28 septembrie 1848) românii vin înarmaţi. Acum se reînnoieşte programul revoluţiei române*; XII. *Ciucea, poarta Transilvaniei, forţată de trupele invadatoare*; XIII. *Personalităţi ale revoluţiei române*: 1. *Urmărirea lui Alexandru Papiu Ilarian ca instigator la 1848*. 2. *Avram Iancu – temperament revoluţionar.* 3. *O autobiografie necunoscută până acum a lui Simion Balint*. 4. *Din corespondenţa lui Simion Bărnuţiu (1848-1849)*. 5. *Episcopul Andrei Şaguna, regele românilor la 1848*. 6. *George Bariţiu – un destin istoriografic împlinit*. 7. *Nicolae Bălcescu şi deputaţii români din dieta Ungariei (1849)*. 8. *Sigismund Pop – prototipul renegatului român*”; XIV. *Aspecte ale delaţiunii în documentele revoluţiei de la 1848-1849 din Transilvania*; XV. *Un memoriu al generalului Lüders privitor la poziţia românilor din Transilvania în revoluţia de la 1848-1849*; XVI. *Simboluri naţionale în timpul revoluţiei de la 1848 din Transilvania*.

Se adaugă bibliografia consultată, lista lucrărilor publicate de autor, lista periodicelor abreviate, precum şi un indice de nume.

Fără a dezbate fiecare capitol în parte, invităm cititorii să parcurgă această carte. Nu putem însă ascunde interesul pe care ni l-au deşteptat studiul dedicat inteligheţiei româno-ardelene la 1848 – al cărei rol nu a fost până acum îndeajuns subliniat, deoarece ea s-a manifestat ca ideolog, motor şi catalizator al revoluţiei, dar şi studiile moderne asupra simbolurilor naţionale, a zvonurilor, a

delaţiunii – care, bazate pe documente de epocă, fac recurs la istoria mentalităţilor şi a conduitei umane, la psihologia socială, deschizând un câmp larg de sugestii cercetărilor viitoare.

Ela Cosma

GELU NEAMŢU, ***Momente zbuciumate din lupta românilor pentru realizarea Dacoromâniei, 1848-1918***, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005, 414 p.

Ideea centrală sub care se grupează studiile acestei cărţi este cea a Dacoromâniei.

Autorul, Gelu Neamţu, îşi argumentează poziţia: „Istoria are logica ei şi după un pas urmează alt pas, pregătit de acumulările anterioare. Aşa, după revoluţia de la 1848 a urmat unirea din 1859 şi apoi independenţa României la 1877. Am zice că este o triadă clasică. Din ea lipseşte însă Transilvania. Lipseşte doar ca fapt politic împlinit, deoarece *‚ideea'* exista, iar în jurul ei a luat naştere o *mişcare* numită *dacoromână* […]." (p. 5.)

Mai întâi a fost Cuvântul, adică… Ideea, din care s-a zămislit o mişcare naţională „neoficială" sau „subterană". Autorul trasează jaloanele mişcării naţionale dacoromâne: temporale – începând cu revoluţia de la 1848 şi încheindu-se prin unirea din 1918, şi spaţiale – de ambii versanţi ai Carpaţilor, dar şi manifestările mişcării prin promotorii ei.

Astfel, cercetătorul se apleacă asupra biografiei militante a personalităţilor marcante: Mihail Kogălniceanu, Alexandru Roman, Ioachim C. Drăgescu, Gheorghe Secăşan. Pe de altă parte, înfăţişează aspiraţiile şi acţiunile militante închinate dacoromânismului de către foruri de cultură (Societatea Academică Română, devenită Academia Română) sau societăţi („Carpaţii").

Dacă Dacoromania nu a existat decât ca virtualitate, ca potenţial, ca vis colectiv, înseamnă că naţiunea română de astăzi şi România zilelor noastre sunt, de fapt, rodul real al unei proiecţii imaginare. „Nimic nu există în realitate, ceea ce înainte nu a fost gândit."

Cartea cercetătorului Gelu Neamţu este un memento, care vorbeşte despre forţa ideilor şi a spiritului, precum şi despre rolul şi răspunderea imensă ce apasă pe umerii intelectualităţii.

În „secolul naţiunilor", al XIX-lea, ideea dacoromână şi circulaţia ei, utilizarea ideii ca portdrapel şi stindard al mişcării de eliberare naţională a românilor şi de înfăptuire a unităţii statale nu surprind şi nu reprezintă o excepţie.

Mişcări similare au cunoscut toate popoarele răsfirate şi necentralizate teritorial, din centrul european – italieni, germani –, până în Balcani – greci, sârbi. Excrescenţe expansive ale mişcărilor naţionale fireşti le-au constituit panslavismul – ca viziune de extindere teritorială a supremaţiei ruse, şi „szabadságharc"-ul – ca dorinţă de includere intr-un spaţiu mitic maghiar a unor naţionalităţi neungare.

Aşadar, din perspectiva secolului al XIX-lea, *absenţa* ideii Dacoromâniei ar fi putut da de gândit, iar simpla prezenţă a ideii ar fi fost insuficientă. Etapele înfăptuirii ideii sunt cunoscute: 1848, 1859, 1877, 1918.

Secolul XX – acolo unde cartea cercetătorului Gelu Neamţu se opreşte, când, după crearea statului naţional român, ideea cu rezonanţe istorice a Dacoromâniei (uneori prezentată ca regat sub sceptru austriac) este înlocuită de realitatea faptică a României Mari şi independente, deci secolul XX devine în Europa, mai cu seamă prin cel de-al doilea război mondial, secolul naţionalismului şi al şovinismului. Fruntariile naţionale, în care s-au aşezat popoarele până la 1918-1920, sunt spulberate de pretenţii hipertrofice şi extranaţionale, în speţă ale naţiunilor „cu un exces de vitalitate", exprimat prin tendinţe revizioniste: germani, italieni, maghiari, ruşi.

Din perspectiva actuală, a acestui început de secol XXI, ideea oficială şi de suprafaţă a Europei unite se contrazice în mod flagrant cu recrudescenţa naţionalismului în plan faptic, fie prin regrupări teritoriale naţionale (unificarea celor două Germanii), fie prin desfiinţarea unor confederaţii statale (fosta Iugoslavie, fosta Uniune Sovietică), prin reactualizarea unor mituri naţionale ce năzuiesc spre redimensionări teritoriale (visul Ungariei Mari, ideea teritoriului autonom secuiesc).

În mod paradoxal, noua hartă a Europei ne indică, în cazul românilor, o situaţie unică. Acum, când popoarele îşi „colecţionează" şi grupează aparteneţii în cadrul unui singur stat, există două state distincte locuite majoritar de români. Este vorba despre un puls naţional slab sau despre o ironie a istoriei?

Cartea lui Gelu Neamţu are o morală intrinsecă: suntem ceea ce gândim, iar naţiunile devin în timp ceea ce ideologii lor le-au programat să devină. Este o carte ce vorbeşte despre identitate comunitară şi naţională, o carte ce provoacă trecutul şi îndeamnă la reflecţii asupra viitorului.

Ela Cosma

TIMOTEI CIPARIU, *Epistolar 1836*-1877, cuvânt înainte de Eugen Simion, text îngrijit, studiu introductiv şi note de Ioan Chindriş, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 304 p.

Din orice perspectivă am privi această carte, ca mărturie de epocă şi document istoric, ca istorie biografică a unei personalităţi ori ca fapt de istorie filologică şi literară, *Epistolarul* – incluzând 125 de scrisori adresate de Timotei Cipariu lui George Barițiu, în anii 1836-1877 – este o lectura delectantă, savuroasă atât ca limbaj, cât şi datorită temperamentului corespondentului. Vulcanicul Cipariu, cu viaţă interioară bogată, întreţinând raporturi tumultuoase cu semenii, cu spirit şi limbă ascuţită, urmează unui imbold lăuntric de nestăvilit atunci când îşi scrie jurnalul ori când nu se poate opune tentaţiei şi nevoii de a scrie scrisori. Spune el: „Lucrul dracului, că togma când aş vrea să-ţi isprăvesc făgăduinţele, atuncea am vreme mai puţină. Introducţia, introducţia, asta-mi mâncă zilele, până oi gata. Batăr n-aş fi început-o, numai s-o fiu scurtat. … Almintrilea, când m-apuc a fircălui, nu mai am stare. Mărturie poate fi scrisoarea asta şi altele. Ştii bine cât de prelung scriu!"

Dacă nu am şti nimic despre personalitatea debordantă a lui Timotei Cipariu, l-am crede un reuşit narator şi personaj al unei intrigi desfăşurate în citadela de la confluenţa Târnavelor, în Blajul de la jumătatea secolului al XIX-lea. Spirit enciclopedic, filolog care a creat un drum propriu în domeniul său de cercetare, Timotei Cipariu îşi face opera originală mai inteligibilă graţie *Epistolarului* de faţă.

Atenţia acordată de Ioan Chindriş lui Cipariu este bivalentă.

Pe de o parte, avem de-a face cu o ediţie critică a corespondenţei adresate de Cipariu lui Barițiu, ediţie dotată cu dense şi exhaustive note de subsol, cu referinţe şi trimiteri biografice, bibliografice, cu explicaţii pertinente şi amănunţite relative la epoca şi tumultul contextului istoric la care se referă scrisorile.

Pe de altă parte, nu arareori şi mai cu seamă în studiul introductiv, intitulat R*omanul epistolierului însingurat*, Ioan Chindriş constată, psihologizant şi literaturizant, paradoxul neputinţei cercetătorilor de a realiza o monografie definitivă a lui Timotei Cipariu. „Contribuţiile de până acum [..] eşuează constant în nota de timiditate faţă cu ansamblul, […] în contrast cu masivitatea personajului" (p. 1). Cipariu a fost privit unilateral; unghiul predilect de vedere a fost cel filologic. „Monstrul sacru al filologiei arhaice româneşti scădea, însă, văzând cu ochii, diminuat de optica neopozitivistă a lingviştilor din secolul nostru." Din perspectivă pragmatică, pe principiul aplicabilităţii practice, s-a impus o concepţie mai puţin riguroasă, mai puţin savantă, dar mai adaptată legilor timpului. Notează Chindriş: „Timpul îşi are legile sale implacabile, după care Simion Ştefan, autorul acelui accidental 'cuvintele trebuie să fie ca banii…' marchează un punct mai vizibil în evoluţia exegezei noastre lingvistice, decât omul care a scris cât o generaţie întreagă, acoperind cu interesu-i lacom toate zonele ştiinţei 'de limbă şi scriptură'." (p. 29)

Timotei Cipariu se descoperă nu doar ca filolog, dar şi prin apetenţa lui faţă de „literatura frumoasă". Memorialistica lui, *Jurnalul* edit şi acum *Epistolarul* infirmă „imaginea incompletă a grămăticului anchilozat, izolat de lume între foliantele uriaşei sale biblioteci de la încrengătura Târnavelor, iscând teorii lingvistice rupte de realitate" (p. 3).

În Cuvântul său înainte, Eugen Simion invită lectorul la descoperirea acestei laturi inedite, confesive, dar cu certe valenţe culturale, a personalităţii uimitoare a lui Timotei Cipariu.

Ela Cosma

Silber und Salz in Siebenbürgen, Hrsg. von Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Dordea. Bochum, Selbstverlag des Deutschen Bergbau-Museums, IV-VII, 2002-2004.

În continuarea primelor trei volume din seria *Silber und Salz in Siebenbürgen*, apărute în 1999, se impun atenţiei noastre, prin aceeaşi realizare excepţională, tomurile IV-VII.

Volumele IV-V (2002; 468 pag. şi 578 pag.) reprezintă catalogul expoziţiei deschise la Muzeul minier din Bochum (în perioada 27 octombrie 2002 – 5 august 2003) sub titlul *Aurul Carpaţilor-Mineritul în Roşia Montană*. Pătrundem, astfel, în lumea fascinantă a unei aşezări miniere, Roşia Montană (Goldbach, Verespatak), a cărei evoluţie este urmărită din epoca antică până în cea modernă, de la celebrele tăbliţe cerate de la Alburnus Maior/Roşia Montană, din perioada romană, până la pietrele funerare de mormânt din cea interbelică (11 studii semnate de Volker Wollmann, Rainer Slotta, Paul Niedermaier, Andreas Hoffmann, Michael Ganzelewski).

Alături de contribuţiile care ne familiarizează cu istoria localităţii, aspectele urbanistice, arhitectonice, tehnica exploatării miniere, sunt editate în volumul IV izvoare narative (relatări de călătorie, literatură de specialitate – geologie şi mineralogie), referitoare la Roşia Montană, datând din secolele XVIII-XIX. Volumul următor, V, publică documente din Arhiva Tezaurariatului Minier (păstrată la Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Cluj), prospecţii miniere şi rapoarte de exploatare a zăcămintelor din zonă, tot din răstimpul veacurilor XVIII-XIX.

Volumul VI (2001; 238 pag.) ne introduce în aceeaşi lume a Munţilor Apuseni, dar de această dată, exclusiv prin intermediul imaginii: pozele a trei fotografi ai secolului XX, al căror obiectiv s-a îndreptat spre aşezările şi viaţa minerilor din zona Roşia Montană: Arthur Oskar Bach, Albert Schotsch şi Bazil Roman. Fotografiile lor devin document, în măsura în care au surprins gesturile cotidiene dintr-o exploatare minieră, tehnica de lucru, echipamentul (vestimentaţia) minerilor etc.

Tomul VII (2004; 741 pag.), intitulat *Argintul Rodnei-Strălucirea Bistriţei*, constituie catalogul expoziţiei organizate la Muzeul de Istorie din Bistriţa, în perioada 21 octombrie 2004 - martie 2005, şi este consacrat exploatărilor de argint din Rodna, modului în care acestea au favorizat dezvoltarea zonei, în special a oraşului Bistriţa. Studiile semnate de Ioan Chintăuan, Corneliu Gaiu, Paul Niedermaier, Reinhard Schmidt, Volker Wollmann, Rainer Slotta, Gabriela Rădulescu urmăresc istoria Rodnei, din antichitate până în secolul XIX (chiar cu unele secvenţe de istorie contemporană), evoluţia tehnicilor de exploatare, dreptul minier specific Rodnei, dezvoltarea oraşului Bistriţa, a cărui prosperitate s-a datorat şi zăcămintelor de argint din zonă etc.

Articolele respective sunt urmate de publicarea izvoarelor narative şi documentare referitoare la Rodna: literatura de specialitate (geologie şi mineralogie) redactată în veacurile XVIII-XIX şi documente-rapoarte privind exploatările de argint din intervalul 1703-1865, depistate în arhivele locale (Cluj-Napoca, Baia-Mare) şi Viena.

Colaborarea dintre Muzeul Minier din Bochum (Rainer Slotta), Muzeul Transilvaniei din Gundelsheim (Volker Wollmann) şi Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale (Ion Dordea) s-a finalizat într-o lucrare monumentală, de o deosebită valoare ştiinţifică, care oferă „o mină de aur" cercetătorilor, prin izvoarele narative şi documentare editate.

Este o lucrare de sinteză cu caracter monografic (primele trei volume consacrate sării şi exploatărilor metalifere, tomurile patru-şase, Roşiei Montane, iar ultimul, al şaptelea, Rodnei), care se evidenţiază nu numai prin calitatea conţinutului, ci şi a imaginii.

Celor trei coordonatori, Rainer Slotta, Volker Wollmann şi Ion Dordea, se cuvine să le fim recunoscători pentru disponibilitatea, perseverența şi ştiința lor, care au făcut posibilă apariția acestor cărți, absolut fascinante.

Lidia Gross

JOACHIM VON PUTTKAMER, ***Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1914***, München, Südosteuropäische Arbeiten 115, 2003, 532 p.

Problematica învățământului, analizată din perspectiva vieții şcolare şi a rolului ori a interacțiunii națiunilor în cadrul acestui proces, este deosebit de incitantă, mai ales dacă este vorba de Ungaria, începând cu anul 1867, an în care s-a început transpunerea în practică a ideii naționale maghiare, printr-un proiect în care şcolile aveau să dețină un rol important, în poziția lor de centre în care se face educația națională ori patriotică.

Autorul, Joachim von Puttkamer, este un excelent specialist în domeniul istoriei moderne, concentrându-se în cadrul amplelor sale demersuri ştiințifice mai ales asupra problematicii educative în Imperiu. Cartea de față, care după o simplă lectură se relevă a fi rodul unei munci îndelungate şi temeinice, este lucrarea de doctorat a domniei sale, piesa de consacrare în cercul specialiştilor.

Cartea începe cu scurte precizări privind expunerile care vor urma, ca de exemplu cele referitoare la toponimia preponderent germană folosită ori la unele detalii terminologice, şi se încheie cu mulțumiri aduse specialiştilor care au ajutat pe autor de-a lungul demersului său ştiințific, şi nu în cele din urmă, familiei. Desigur, înainte de a porni pe un drum atât de lung, sunt făcute în continuare precizări ce țin de punerea problemei, subliniindu-se unele asemănări ori deosebiri între cazul Ungariei şi al altor state europene. Este prezent şi un excurs asupra poziției metodologice față de problematica naționalismului, fiind prezentate principalele curente de idei existente la ora actuală, de la „modelul fazelor" al istoricului ceh Miroslav Hroch, cu cele trei etape ale dezvoltării gândirii naționale, şi până la „şcoala americană" reprezentată prin Eric Hobsbawm, Benedict Anderson şi Ernest Gellner, precum şi modul folosirii de-a lungul excursului ştiințific a principiilor teoretice aici enunțate.

Într-un stat național aflat în faza de formare, cum era Ungaria de după pactul dualist, şcolile ocupă un loc de primă importanță în structura dinamică statală, reprezentând entități care au chiar rolul de a pregăti viitorul unei națiuni – prin educație –, proces profund şi complex, prin care s-a încercat după 1867 „crearea" de cetățeni ai statului maghiar, printr-una dintre cele mai ample ofensive de aculturație din câte a cunoscut istoria Europei. Într-un stat, în care etnicii maghiari reprezentau o minoritate evidentă, educația – prin toate mijloacele şi pe toate căile – a reprezentat singura modalitate prin care se putea asigura o bază etnică ori culturală mai largă statului, şi se putea justifica sistemul politic. Aceste strădanii ale statului ungar s-au lovit în mod repetat de revendicările mişcărilor naționalităților din Ungaria, care, la rândul lor, încercau să-şi transpună în practică o politică de tip național ori, în cazul minimal, să-şi păstreze identitatea etnică, pusă în pericol de politica culturală şi educațională a statului din care făceau parte. Români, sârbi, slovaci, ruteni ori germani doreau păstrarea pe mai departe a identității şi structurilor lor comunitare, deziderate tot mai greu realizabile după înăsprirea liniei politice a statului maghiar, marcată de Lex Apponyi (1907).

În alcătuirea lucrării sale, autorul a folosit atât texte edite, cât şi surse arhivistice. O serie de documente privitoare la mişcările naționale din Ungaria, dar şi la politica şcolară au fost editate; un rol relevant ocupă şi revistele de epocă ce abordează problematica şcolară, precum şi manualele, a căror analiză reflectă modul în care învățământul se adresa fiecărei naționalități. Pentru evidențierea raportului numeric dintre naționalități, autorul s-a folosit de rezultatele recensămintelor efectuate în perioada analizată.

Una dintre problemele centrale abordate în cadrul lucrării este raportul biserică-şcoală, care a cunoscut multe fluctuaţii în această perioadă, dar şi unele specificităţi la fiecare naţionalitate care trăia în Ungaria de atunci. Problema autonomiei bisericilor şi a modului cum s-a manifestat aceasta pe planul organizării şi desfăşurării învăţământului este prezentată relativ la fiecare religie, bunăoară la protestanţi, ortodocşi, romano-catolici şi evrei.

Unul dintre principalele fundamente legale ale învăţământului în Ungaria l-a reprezentat legea din 1868, care şi-a propus scopuri mari; de exemplu, stipula un număr de clase obligatorii mai mare chiar decât legea similară din Austria; în momentul introducerii acestei legi, Ungaria avea o pondere a analfabetismului mai ridicată decât celelalte ţări central-europene, accentuată cu atât mai mult prin diferenţe regionale semnificative. Nici situaţia celor care trebuiau să ofere copiilor instrucţie nu era mai bună – numeroşi învăţători nu dispuneau de diplome, multe şcoli erau precar dotate cu material didactic, clădirile şcolilor se aflau deseori într-o situaţie proastă. La toate aceste deficienţe, soluţiile puteau veni doar cu timpul. În repetate cazuri, inspecţiile se axau mai mult pe verificarea cunoştinţelor de limbă maghiară ale elevilor şi a corpului didactic, ceea ce determina pe mulţi reprezentanţi ai naţionalităţilor să afirme că autorităţile maghiare ar fi „mai mult interesate de maghiarizarea şcolilor”. Astfel, s-a consacrat chiar şi ideea, mai ales în opinia publică maghiară, că Bisericile, dispunând de o relativă independenţă, ar pune pe plan secundar în cadrul învăţământului propriu cultivarea limbii naţionale a statului. Numeroase conflicte de opinii au avut loc şi pe aceste motive în cadrul polemicilor privind problema naţionalităţilor şi a limbii statului. Pe lângă sistemul de învăţământ patronat de Biserici, statul s-a străduit să creeze un sistem propriu, prin şcolile primare de stat, de pildă, însă aceste şcoli, din care până în anul 1874 au fost realizate 56, nu se bucurau decât de o frecvenţă destul de redusă. Prin acest sistem de şcoli încerca statul să-şi transpună tot mai apăsat politica de învăţământ; conform legii din 1868 nu se prevedea ajutor financiar sistematic din partea statului pentru şcolile confesionale, în schimb spre sfârşitul secolului al 19-lea au început să fie stipulate salariile minime pentru profesori.

Marea cotitură în politica de învăţământ a statului ungar a survenit odată cu legea Apponyi din 1907, care era într-un fel rezultatul dorinţelor a numeroşi politicieni de a revizui vechiul sistem din 1868.

Spiritul noului sistem de învăţământ inaugurat prin Lex Apponyi a atras după sine severe critici din partea naţionalităţilor mai ales, dar au fost şi voci din sfera politică maghiară care şi-au manifestat dezacordul; în noua atmosferă se va resimţi puternic creşterea rezistenţei din partea naţionalităţilor, fenomen care va întări şi linia mişcărilor naţionale ale acestora. Un exemplu ilustrativ este cel al şcolilor elementare slovace, săseşti ori româneşti. În cazul din urmă, s-au înregistrat evoluţii după anul 1868, anul în care s-a emis şi un „statut organic” al Bisericii Ortodoxe Române, date fiind şi condiţiile în care comitatele româneşti cunoşteau una dintre cele mai înalte cote de analfabetism din Imperiu. Aplicarea noii legi a învăţământului a afectat puternic şi învăţământul elementar în limba română, fiind închise numeroase şcoli şi numeroşi învăţători, mai ales din mediul rural, pierzându-şi astfel slujba. O situaţie aparte, bine subliniată în lucrare, au avut-o şcolile din vechile teritorii grănicereşti, unde, pe lângă dotarea mai bună a claselor, se putuse asigura şi o calitate superioară a învăţământului.

Şcolile medii, în care conform părerii oficiale era educată „viitoarea elită naţională”, se bazau încă din punctul de vedere al organizării pe „Organisationsentwurf”-ul implementat în perioada neoabsolutistă, fiind păstrat însă caracterul confesional al acestora. În Transilvania, cea mai bine structurată reţea de şcoli medii o aveau saşii, care au reuşit păstrarea unei structuri străvechi în acest domeniu şi chiar perpetuarea caracterului umanist, în ciuda încercărilor din perioada neoabsolutistă de a se pune accent pe materiile reale.

Pentru politica oficială a ţării, unul dintre cele mai importante scopuri ale învăţământului era însuşirea limbii oficiale; în acest sens s-au depus numeroase eforturi, învăţarea limbii fiind considerată un adevărat „concept de stat”. Primele rezultate ale politicii privind învăţarea limbii maghiare au fost satisfăcătoare, între 1880 şi 1910 dublându-se numărul vorbitorilor de maghiară din cadrele statului ungar, fapt dovedit de către autor prin numeroase statistici repartizate pe comitate. Transpunerea ideilor naţionale în programul de învăţământ a constituit o altă problematică a perioadei

şi iarăşi un scop urmărit cu asiduitate, mai ales prin predarea istoriei, în care se viza sublinierea trecutului glorios al statului ungar şi ataşamentului celorlalte naţiuni faţă de strădaniile dintotdeauna ale acestuia. Scopul era „formarea unei naţiuni", prin această educaţie istoric-moral-patriotică; însă şi celelalte naţiuni se străduiau ca în cadrele învăţământului propriu să aplice sisteme similare, cum bine este exemplificat proiectul consistoriului ortodox de la Sibiu din anul 1900, unde s-a hotărât abordarea unitară a momentelor mai importante ale istoriei românilor.

O altă problemă, care până acum a fost insuficient abordată şi care îşi găseşte acum locul cuvenit, este cea a manualelor şcolare, privită atât prin prisma analizei de conţinut, cât şi a rolului acestora ca factor de socializare ori a genezei şi răspândirii acestora. La nivelul Ungariei au existat numeroase asociaţii şi edituri care au încercat să imprime o linie unitară editării manualelor; astfel, pe lângă editurile principale, fiecare Biserică dispunea de asemenea instituţii. Acestea se ocupau însă şi de controlul asupra manualelor şcolare, prin oficii specializate. Astfel s-a ajuns, în numeroase cazuri, ca unele manuale să nu fie acceptate, să fie retrase ori să aibă loc modificări de conţinut de la un tiraj la celălalt. Această problematică ramificată şi vastă este urmărită sistematic într-un capitol separat, incluzând şi numeroase studii de caz care aruncă o lumină suplimentară asupra chestiunii.

O altă temă controversată care-şi găseşte aici o abordare interesantă este cea a practicării ideii de „naţiune politică", care s-a încercat a fi consacrată în perioada studiată, inclusiv prin intermediul manualelor şcolare, dar s-a lovit deseori de rezistenţa naţionalităţilor. O subliniere adecvată găsesc aici şi miturile de tip naţional, a căror pătrundere în conştiinţa elevilor era puternic favorizată prin tacticile specifice procesului educativ, cu scopul de a deveni parte componentă a raporturilor care să stea la baza naţiunii ca o „comunitate imaginată". Astfel de mituri, care s-au bucurat de o atenţie sporită, au fost acela despre aşezarea maghiarilor în Panonia, mitul despre crearea statului Moraviei Mari, problematica continuităţii daco-romane pe teritoriul Transilvaniei sau chiar conştiinţa de sine a saşilor transilvăneni. În strategiile de învăţământ, un rol important au deţinut şi ilustrarea şi descrierea Revoluţiei de la 1848, în care s-a evidenţiat caracterul multinaţional al populaţiei Ungariei, ceea ce a constituit un punct sensibil în raporturile dintre acestea. Însă nu numai ilustrarea relaţiilor dintre naţiuni era o problemă, ci şi a celor dintre statul ungar şi Imperiu, din momentul în care după 1849 împăratul era reprezentat ca „un monarh drept şi nelimitat de bun", dar totuşi responsabil de înăbuşirea revoluţiei maghiare – dilemă rezolvată iniţial prin minimalizarea ponderii Revoluţiei în cadrul manualelor şcolare. În schimb, numeroase lucrări de istorie ale „naţionalităţilor" conţineau abordări mai vaste ale problematicii, cum a fost şi cazul unor manuale româneşti din Transilvania.

Capitolul despre sărbătorile şcolare, intitulat sugestiv *Înscenarea naţiunii* ilustrează pe larg aceste manifestări, care doreau a sublinia şi arăta o ordine socială şi un ataşament la valorile societăţii; nu întotdeauna însă participarea era unanimă ori liber consimţită, aspect atestabil prin numeroase exemple. La începutul perioadei dualiste, acestei sărbători se desfăşurau paralel cu restul Austriei şi erau puternic marcate de loialismul dinastic, însă acest caracter s-a estompat în timp. Cele mai ample manifestări au fost organizate cu ocazia celebrării Mileniului (1896), când s-au investit eforturi considerabile pentru ca sărbătoarea să fie cât mai fastuoasă, ceea ce se constată chiar şi la nivelul şcolilor; acest lucru este pus în evidenţă prin citarea a numeroase cuvântări ce s-au rostit cu această ocazie pe întinderea întregii ţări. În schimb, în unele locuri, manifestările au avut un caracter „forţat" ori marcat de răceală, cum a fost de exemplu în unele aşezări din Transilvania; în teritoriile slovace manifestările au fost considerate „satisfăcătoare" de către autorităţi.

Ultima secţiune tratează felul în care elevii au receptat mesajul transmis către ei prin şcoală şi modul în care s-au supus ori au reacţionat împotriva acestuia; demersul este într-adevăr greoi fiindcă nu există suficiente surse doar izvoare indirecte. În orice caz, presiunea cea mai mare pe care au resimţit-o elevii în şcolile maghiare era „de a se identifica cu cultura maghiară"; acest proces începea după terminarea şcolii primare, în cele mai multe cazuri, prin părăsirea de către elev a cadrului satului şi familiei proprii şi intrarea într-o altă lume, cel mai des lumea oraşului – unde totul diferea de obişnuinţele anterioare – mediul, îmbrăcămintea, cercul de cunoştinţe, iar această schimbare determina în timp şi transformarea mentalităţii elevilor. În acest nou mediu, în care regulile de socializare erau diferite decât cele „de acasă", un rol complementar şcolii l-au avut *societăţile de lectură*, în care s-a încercat în mod prioritar cultivarea limbii şi literaturii maghiare, fapt care le-a făcut importante în procesul de învăţământ şi a determinat răspândirea lor.

În încheiere, autorul schiţează un bilanţ al problematicii şcolare din Ungaria în perioada 1867-1914. În preziua Primului Război Mondial, situaţia frecvenţei şcolare şi a alfabetizării era satisfăcătoare, cu excepţia unor regiuni din est; în unele locuri se putea constata chiar o „supra-educare"; noul sistem inaugurat prin Lex Apponyi a început să-şi arate efectele, inclusiv prin diminuarea „concurenţei" celorlalte idei naţionale. De fapt, toate aceste realizări ale învăţământului confirmau succesul sistemului conceput încă de Eotvos, completat prin controlul statului asupra învăţământului confesional, realizat prin legea Apponyi, ceea ce totuşi nu reprezenta doar o simplă etapă spre etatizarea completă a învăţământului, ci mai mult o încercare conştientă de modernizare de către stat a şcolilor primare, concomitent cu susţinerea acestora de către Biserici. Caracterul naţional pronunţat şi spiritul acestei legi concorda cu concepţia epocii asupra unui stat naţional liberal, care „credea de cuviinţă să ceară de la fiecare cetăţean loialitate necondiţionată şi cunoaşterea limbii statului". Acestor măsuri au încercat să li se opună Bisericile de pe teritoriile locuite de naţionalităţi, ajungându-se la o opoziţie dintre cele două modele de învăţământ – cel vechi, ecleziastic – şi cel nou, susţinut de stat. Tratarea etnicităţii şi a multitudinii etnice în cadrul şcolii pare să confirme imaginea tradiţională asupra politicii privind naţionalităţile, care implica părăsirea toleranţei liberale şi trecerea la o politică de asimilare în sensul creării unei naţiuni culturale, fenomen ce a avut loc în anii '70. Consacrarea unui concept de naţiune unitară în rândurile naţionalităţilor nu a reuşit complet, nefiind rezolvat nici conflictul dintre etnicitate şi diversitatea etnică a statului; legea naţionalităţilor din 1868, chiar dacă oferea un cadru generos de manifestare tuturor, era prezentată la cumpăna celor două secole doar ca o lege care se referă la limba oficială. Tocmai această lege a devenit în timp „fundamentul unei asimilări tolerante", în cadrele unei politici care se baza inclusiv pe afirmarea unei integrări foarte largi. În Transilvania, învăţaţii români, alături de cler, au reuşit să creeze o contrapondere serioasă ca politica oficială; propagarea ataşamentului faţă de propriile idealuri naţionale, precum şi susţinerea unui învăţământ ecleziastic au izbutit să pătrundă şi în lumea satului. În Transilvania s-a constituit un grup mai deosebit de trei naţiuni, ale căror relaţii difereau mult de cele din restul Ungariei. În preziua războiului mondial, românii, alături de saşii transilvăneni, care de asemenea dispuneau de un învăţământ solid, chiar dacă preceptele lor naţionale nu intrau atât de mult în conflict cu linia oficială ca în cazul românilor, au reuşit să facă trecerea spre statutul de „minorităţi naţionale", în condiţiile în care Transilvania a continuat să rămână „un corp străin în statul ungar". Cu atât mai mult, aici nu s-a mers pe încercarea de a estompa conştiinţa de sine naţională, cât pe promovarea de concepţii istorice şi culturale comune.

Înainte de război, se pare că orientarea naţionalistă oficială îşi depăşise punctul culminant şi numeroase idealuri ale sale fuseseră atinse; prin sărbători, mai ales prin cea a Mileniului, ori prin comemorarea Revoluţiei de la 1848, patosul naţional era instituţionalizat în mod uniform, chiar cu tendinţe de rigidizare. Ideea de stat ungar devenise o realitate zilnică, la care a contribuit semnificativ şi efectul legii Apponyi.

Pentru tot ce implica politica şcolară, guvernul ungar a plătit în cele din urmă un preţ mare. Guvernul a crezut în mod „uşuratic" că va rezista criticilor politicienilor naţionali şi ale unor orientări civice radicale din lumea politică; efectele acestei politici şcolare au nuanţat negativ imaginea Ungariei în străinătate, iar în momentele de criză au acţionat ca o povară asupra solidarităţii interne, venind în dezavantajul păstrării Ungariei între vechile sale graniţe, lucru de care politicienii de dinainte încă nu erau conştienţi.

Lucrarea, împărţită pe şapte mari capitole, oferă o imagine complexă asupra problematicii şcolare în Ungaria de după 1867. Descrierea detaliată a fenomenelor specifice pe baza unei bibliografii de ultimă oră, alături de folosirea unor exemple de caz şi tabele care fac cu atât mai atractiv discursul ştiinţific, completează cunoştinţele oricărui specialist în istoria modernă. Complexă şi interesantă, cercetarea lui Joachim von Puttkamer constituie o contribuţie însemnată la studierea problematicii şcolare din Imperiu, în controversata perioadă de după instituirea dualismului.

Lajos-Lorand Mádly

Opţiuni politice la popoarele central-est europene în secolul al XIX-lea /Political options of the central-eastern european peoples in the 19th century, coord. Teodor Pavel, Cluj-Napoca, Editura Argonaut (Seria documente-istorie-mărturii), 2006, 318 p.

Pe mesele de lucru ale specialiştilor în istorie a apărut de curând un nou volum colectiv de studii privind istoria Europei centrale şi de est în perioada modernă. Este vorba de rodul unei colaborări internaţionale, sub coordonarea profesorului dr. Teodor Pavel de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, la rândul său un specialist cunoscut în domeniul istoriei Europei moderne (din lucrările sale cele mai recente amintim: *Între Berlin şi Sankt Petersburg: românii în relaţiile ruso-germane în secolul al XIX-lea*, *Românii şi rivalitatea germano-rusă 1905-1918* şi *Tradiţie şi modernizare în societatea transilvăneană 1850-1918*).

Volumul începe cu o introducere semnată de către coordonator, în care ne sunt prezentate aspectele cele mai importante din cuprinsul lucrării, împreună cu câteva consideraţii asupra istoriei Monarhiei austriece din „lungul secol al XIX-lea". Una dintre cele mai vizibile şi importante caracteristici ale lucrării este prezenţa unor materiale ştiinţifice provenind de la specialişti atât din România, cât şi din celelalte state central-europene, ca şi din Statele Unite. O prezentare a acestei lucrări ar fi de prisos fără a insista pe scurt şi asupra fiecărui titlu din componenţa sa.

Şirul studiilor este deschis printr-o interesantă prezentare, semnată de dr. Teodor Pavel, a *Catehismului constituţional pentru popor*, o carte apărută la Viena în anul 1868 sub semnătura lui Eduard Breier, relevantă prin modul în care expune ideile liberalismului, constituind o piesă importantă în studierea culturii politice din Imperiu în secolul al XIX-lea. Breier, un renumit jurnalist de origine evreiască, a scris, pe lângă articole cu temă predominant politică, şi opere literare. A colaborat la numeroase organe de presă, iar o parte din contribuţiile sale politice le-a adunat şi sistematizat tocmai în volumul intitulat *Catehismul constituţional*, care capătă astfel aspectul unui tratat de drept public, cu o structură clară şi inteligibilă, subliniind originile şi practica liberalismului politic. În lucrare apar şi sistematizări ale „drepturilor fundamentale germane", dar şi un „credo politic" al cetăţeanului constituţional, alături de „cele zece porunci ale cetăţeanului". Acest mod de prezentare indică o paralelă strânsă între concepţiile politice constituţionale şi preceptele religioase (o adevărată religie sau catehism politic), dar relevă şi o impregnare de tip francmason şi liberal a viziunii autorului asupra liberalismului politic, în conformitate de altfel cu concepţiile acelor vremuri. Impactul „catehismului politic" în epocă nu poate fi trecut cu vederea, dat fiind că acesta poate fi considerat un veritabil manual de democraţie, care a ajuns şi în mâinile studenţilor români de la Viena, fapt atestat de presa epocii; de asemenea, această lucrare nu a fost străină nici cercurilor nobiliare.

Scris într-o manieră clară şi bine structurată, fără a omite argumentări serioase şi încadrarea în epocă, însoţite de citarea fragmentelor clor mai însemnate din „catehism", acest studiu este o lectură interesantă pentru orice modernist, stimulând curiozitatea cititorului şi pentru restul volumului.

Al doilea studiu, semnat de Ian Reifowitz, profesor asistent la State University of New York - Empire State College, ne prezintă o „alternativă la naţionalismul etnic - patriotismul de stat austriac în scrierile lui Joseph Samuel Bloch, 1882-1918". Bloch, un politician şi jurnalist de origine evreiască, era un promotor al liberalismului şi al concepţiei de naţiune civică, într-o epocă în care, într-un imperiu aflat în dezintegrare, naţionalismele şi antisemitismul se manifestau tot mai activ. În cadrul naţiunii civice austriece, fiecare naţiune putea să-şi găsească un loc, inclusiv evreii; în acest context, şi Bloch se opunea mişcării sioniste, considerându-se pe sine şi pe evreii din Imperiu ca „austrieci evrei ori evrei austrieci" şi susţinând că sentimentul apartenenţei tuturor la naţiunea civică austriacă va putea asigura perpetuarea şi menţinerea Monarhiei în întregime. Scrierile sale au un profund caracter patriotic, din ele rezultând ataşamentul faţă de Austria, dar şi faţă de Casa domnitoare, faţă de instituţiile statului şi Constituţie; de asemenea, Bloch afirma adesea superioritatea unui stat multietnic faţă de statele naţionale. În cadrul acestui studiu, autorul surprinde elementele cele mai reprezentative ale concepţiei lui Bloch, oferindu-ne o imagine a scrierilor sale în contextul european al vremii.

O incursiune interesantă în rolul jucat de Biserică şi Şcoală în „ariile germane" ale Imperiului Habsburgic, cu accent mai ales pe rolul identitar şi formulele structurale ale acestora, ne oferă în studiul său Alexandru Simon, doctorand al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, un specialist cu o activitate laborioasă în domeniul istoriei, de la cea medievală până la cea modernă. Textul, bine alcătuit şi clar expus, prezintă rolul Bisericii în Imperiul Austriac încă din perioada împăratului Iosif al II-lea, trecând prin perioada revoluţiei paşoptiste şi până la destrămarea Imperiului. Pentru evidenţierea situaţiei confesionale, nu lipsesc datele statistice şi exemplele concrete care ilustrează aspecte mai deosebite ale evoluţiei Bisericii şi Şcolii din perioada analizată. Studiul, care acoperă în mod concis o perioadă destul de îndelungată, este o modalitate sintetică de prezentare a acestor realităţi.

Florin Ştefan, doctorand al Universităţii „Babeş-Bolyai" şi profesor la Liceul teoretic din Brad, ilustrează în materialul său aspecte ale gândirii sociale şi politice din Principatele Române şi apoi din România perioadei 1840-1890, mai ales prin prisma reflectării spiritului critic, a ideilor democratice, dar şi a concepţiilor de tip iacobin, şi răspândirea acestora. Pe baza unor exemplificări largi privind numeroşi oameni de cultură ori politicieni ai perioadei, între care Ion Ghica, Alecu Russo, Nicolae Bălcescu, P. P. Carp ori Mihail Kogălniceanu, cititorul primeşte o imagine sintetică a lumii, concepţiilor şi mentalităţilor prezente în acea perioadă. Pe tot parcursul lecturii, constatăm efectul profund pe care l-au avut scrierile politice europene din acele vremuri, între care şi cele ale lui Alexis de Tocqueville, prin concepţiile politice pe care le-au profesat, gânditorii şi politicienii români ai celei de a doua jumătăţii de secol al XIX-lea dovedind că erau racordaţi la fluxul european de idei.

Păşind într-o altă arie geografică, următorul studiu, semnat de profesorul dr. Cristopher Blackburn de la Universitatea Lousiana / Monroe, Statele Unite, ne face cunoştinţă cu spaţiul polon al secolelor XVIII şi XIX, mai precis cu istoria Ducatului Varşoviei şi cu rolul jucat de Franţa în istoria acestui mic stat. În timpul războaielor napoleoniene, Polonia a reprezentat un rezervor imens de resurse umane şi materiale necesare Franţei în susţinerea companiilor; în acest context, în scopul asigurării loialităţii stărilor, s-a înlesnit formarea unui mic stat, care va avea o constituţie de tip francez şi limba poloneză ca limbă oficială. Au fost întemeiate aici şi celelalte instituţii democratice, s-a adoptat legislaţia napoleoniană, dar dominaţia nobiliară s-a păstrat, iar condiţia supuşilor s-a înrăutăţit constant, mai ales după Congresul de la Viena. Studiul prezintă relativ amănunţit numeroase aspecte ale evoluţiei micului ducat, insistând şi asupra problematicii sociale, foarte importantă în contextul epocii, ca şi asupra relaţiilor internaţionale ale Ducatului Varşoviei; această contribuţie lărgeşte orizonturile cititorului privind evoluţiile din Europa Centrală, prin elemente noi.

Un studiu scurt despre străduaniile naţionale din spaţiul sud-slav este prezent la jumătatea volumului, semnat de dr. Miodrag Milin, specialist în probleme legate de istoria Banatului şi a sârbilor. Prin acest text concis facem cunoştinţă cu ideile politice ale faimosului om de stat Ilia Garaşanin, reprezentativ pentru epoca redeşteptării poporului sârb, care la mijlocul secolului al XIX-lea preia rolul fruntaş în cadrul eforturilor legate de crearea unui stat naţional. Aflăm astfel despre proiectele legate de ideea formării unui stat naţional, precum cel ilirist sau, cel iugoslav, ca şi despre acţiunea comună ori diferendele dintre sârbi, croaţi şi muntenegreni. Într-o manieră clară, autorul ilustrează aici realităţi care se cuvin cunoscute de către fiecare cititor.

Două studii din volum se referă şi la istoria Ucrainei, regiune cu un rol important în epoca modernă; dr. Ioan Semeniuc, conferenţiar la Facultatea de Litere a universităţii „Babeş-Bolyai", face o introducere interesantă în ideea de libertate naţională şi statală în cultura ucraineană a celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea. Aceste idei apăruseră încă în secolul al XVII-lea şi s-au dezvoltat în timp, însoţind istoria acestui spaţiu, marcat de evoluţii complexe. Încorporarea Ucrainei la Rusia aduce cu sine o politică de rusificare, dar, în ciuda acesteia, a existat o mişcare naţională ucraineană care s-a manifestat şi la nivel cultural. În acest context, autorul evocă şi personalităţile mai reprezentative pe plan cultural, subliniind anvergura mişcării şi aducând noi elemente, prin prisma istoriei culturii. Acestui studiu i se alătură, ca o completare, cel al colegei Halena Miculaiciuc, tot de la Facultatea de Litere a amintitei Universităţi, prezentând o scurtă istorie a asociaţiei ştiinţifice „Şevcenko" din Lvov, cu un rol important în cadrul mişcării culturale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Aflăm tot aici date noi despre conducătorii acestei organizaţii şi despre alţi colaboratori,

despre poziţia şi recunoaşterea ei pe plan internaţional, practic un maximum de informaţii concrete ce poate fi sintetizat într-un text de aceste dimensiuni.

Tratarea aspectelor legate de istoria spaţiului sud-slav continuă prin studiul profesorului Rok Stergar, profesor asistent la Universitatea din Ljubljana, Slovenia, care descrie un program naţional sloven din anul 1869, publicat pentru prima oară, anonim, în ziarul vienez „Der Osten". Acesta propunea crearea regatului Iliriei, sub denumirea de Regatul Sloveniei, care să aibă cu Imperiul relaţii similare cu Ungaria de după 1867. Publicarea acestui program a provocat numeroase dispute, dar şi speculaţii cu privire la adevăraţii autori. El se înscrie în şirul celorlalte programe naţionale din cuprinsul Monarhiei, avansate la acea dată; prezentarea apariţiei acestui text, dar şi analizarea urmărilor sale întregesc tabloul reacţiilor imediate sau mai târzii faţă de pactul dualist, ale celorlalte naţiuni componente ale Imperiului.

De la aspecte care ţin mai mult de viaţa politică, trecem la cele economice, prin studiul lui Marin Iosif Balog, doctorand al Universităţii „Babeş-Bolyai" şi specialist în istoria economică a Imperiului habsburgic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XIX. În cadrul vieţii de stat a Austriei, politica fiscală a jucat un rol însemnat la mijlocul secolului al XIX-lea, mai ales după o anume instabilitate, generată de experimentarea mai multor modele şi faze, ca de exemplu cea liberal-centralistă şi cea absolutist-centralistă. Numeroşi miniştri şi oameni de stat şi-au pus amprenta asupra politicii fiscale, înainte de toate miniştrii Finanţelor, iar politica amintită a avut un impact imediat asupra vieţii locuitorilor Monarhiei. Dacă neoabsolutismul rămâne o epocă marcată de reforme substanţiale, până la urmă el se va adânci în dificultăţi financiare provocate de războiul din 1859, care vor determina totodată şi o creştere a fiscalităţii. Prin numeroase date statistice şi tabele, autorul ne aduce aproape o epocă interesantă şi controversată, conţinând încă numeroase aspecte care se cuvin a fi descoperite.

Rămânând pe tărâmul economiei, un alt studiu interesant, semnat de Nagy Róbert, asistent la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Babeş-Bolyai", expune aspecte ale ideilor liberale şi ale celor legate de modernizare la maghiari în secolul al XIX-lea. Începând cu o introducere în ideile liberalismului maghiar în context european, studiul continuă o expunere a evoluţiilor de ordin economic de dinainte de revoluţia de la 1848-49, prezentând principalele probleme şi personalităţi ale vremii. Guvernele revoluţionare maghiare susţineau liberalismul economic, începând să implementeze unele iniţiative în această direcţie, ca de exemplu iniţierea lucrărilor de construcţie a căilor ferate; după înfrângerea revoluţiei, liberalismul maghiar a fost redus la tăcere, urmând să renască în perioada liberală. Evoluţiile acestea, precum şi cele din perioada dualistă sunt ilustrate şi cu numeroase date statistice, care subliniază impactul concret al aplicării ideilor liberale în economie.

Ultimul studiu al volumului prezintă aspecte legate de imaginea românilor în cultura maghiară, reflectată în cadrul periodicelor din Cluj între anii 1860 şi 1865; autorul acestui studiu este Valer Rus, director al Muzeului Memorial „Casa Mureşenilor" din Braşov. Studiul porneşte de la premisa că evenimentele de la 1848-49 au inaugurat o nouă eră în cadrul relaţiilor ineteretnice din Transilvania, când, pe baza asumării mai ales a identităţii naţionale, au apărut noi percepţii, mai ales antagonice, între români şi maghiari. Acest lucru este subliniat prin evidenţierea modului în care presa maghiară reflecta opiniile despre locuitorii români, după anul 1860, care a adus Transilvaniei libertatea exprimării. Imaginea este predominant negativă, aspectele ei fiind bine surprinse de autor; presa insistă asupra ideilor daco-române, asupra agitaţiilor din anii '60 sau asupra programelor naţionale, dar, desigur, nu lipsesc nici ideile legate de împăcarea dintre cele două naţiuni. Studiul apare cititorului ca unul compact, echilibrat, cu aspectele esenţiale ale problemei bine explicate, contribuind la înţelegerea aspectelor relaţiilor interetnice din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Această culegere de studii reprezintă o contribuţie semnificativă şi utilă la cercetările privind istoria Europei centrale şi estice în perioada modernă. În primul rând, putem constata diversitatea temelor prezente aici, de la aspecte politice până la cele economice sau cele legate de mentalităţi. Autorii textelor sunt în bună parte tineri, doctoranzi ori asistenţi la Universitatea clujeană, cunoscuţi deja pentru problematicile pe care le studiază; de asemenea, de apreciat este şi prezenţa unor autori de

peste hotare, inclusiv din Statele Unite, cu contribuţii interesante şi inedite pentru spaţiul nostru. Diversitatea de probleme şi spaţii geografice prezentate ne înfăţişează o parte a Europei aflată în plină modernizare, din care face parte şi spaţiul românesc, deţinând aceleaşi probleme şi evoluţii ca şi restul continentului.

Loránd-Lajos Mádly

GELU NEAMŢU, MIRCEA VAIDA-VOEVOD, ***1 Decembrie 1918. Mărturii ale participanţilor. Ioachim Crăciun: Documente la un sfert de veac de la Marea Unire,*** vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 385 p.

Volumul acesta fusese preconizat să apară cu ocazia împlinirii primului sfert de veac de la Marea Unire. O mare pondere în realizarea albumului revenea părintelui bibliologiei româneşti moderne, Ioachim Crăciun. El fusese prezent la Alba Iulia în acea zi de împlinire a idealurilor româneşti.

Momentul apariţiei era cu nerăbdare aşteptat, stârnind chiar entuziasm, mulţi dintre cei care trimiseseră datele cerute solicitând câte un exemplar cu „rambursă". De remarcat solicitudinea multor martori ai Unirii. Ion Clopoţel spre exemplu trimite răspuns lui Ioachim Crăciun în chiar ziua primirii scrisorii de la acesta; la fel procedează Dimitrie Mureşanu, fost primar la Socodor.

Albumul nu a apărut însă în acel an 1943. Au trebuit să treacă mai mult de trei sferturi de veac de la „cel mai însemnat act al istoriei noastre", cum a definit Silviu Dragomir momentul 1 Decembrie, pentru ca un prim volum al albumului să fie în sfârşit editat. Apărut la Editura Academiei în 2005, sub îngrijirea lui Gelu Neamţu şi Mircea Vaida-Voevod (nepot al lui Ioachim Crăciun, după cum aflăm din prefaţa pe care o semnează), volumul a reuşit să vadă lumina tiparului cu sprijinul Ministerului Culturii şi Cultelor.

Sunt prezentate în acest prim volum 186 de portrete, din cele 600 trimise colectivului Institutului de Istorie din Cluj-Sibiu. Mărturii care ajung târziu sub ochii cititorilor; nu *prea târziu* însă. Apariţia acestor documente inedite vine să umple un gol istoriografic, poate o lipsă de preocupare. Nu căutăm justificări spunând că şi condiţiile istorice au contribuit la târzia lui apariţie.

Pentru unii dintre cei care depun mărturie în volum, opera ce trebuia începută atunci se voia „o evanghelie şi o oglindă a suferinţelor acelora ce au înfăptuit România Mare, învăţătură şi dragoste generaţiei tinere faţă de patria lor".

Unii trimit doar succinte biografii. Alţii, în schimb, doresc să li se cunoască chiar şi „modul de gândire". Astfel, avocatul dr. Sever Pop trimite o broşură care, credea el, „arată calea cea adevărată care duce la înălţarea neamului nostru, înlăturând din calea lui Capitalismul parazit şi hrăpăreţ şi Comunismul distrugător, ambele servind interesele lui Juda".

Sunt prezenţi aşa-zişi oameni de rând, de la un meseriaş pantofar până la viitoare personalităţi din noul stat român reîntregit: miniştri, ambasadori, etc. Se pare că marilor personalităţi li se pregătise un loc aparte în cadrul „şantierului" albumului; găsim aici portretele lui Onisifor Ghibu, Ştefan Ciceo-Pop, Francisc Hossu-Longin, Ion Clopoţel, Ion Flueraş, Iosif Jumanca. Majoritatea celor prezentaţi sunt însă într-adevăr dintre cei care se vor retrage în lumea lor modestă, de unde au apărut, luptători anonimi, animaţi însă cu toţii de conştiinţa politică.

Pentru mulţi dintre cei prezentaţi în volum, 1 Decembrie 1918 a fost cea mai frumoasă zi din viaţă, unii mărturisind-o chiar în scris, cum face dr. Titu Russu.

Documentele acestea, cu incontestabilă valoare de izvor, s-ar preta la o cercetare multilaterală. Scoici care adăpostesc valoroase perle le consideră, pe drept cuvânt, unul dintre autori.

Pe lângă relatările despre ziua cea mare, 1 Decembrie 1918, îşi fac loc rânduri despre lupta dusă pentru Unire, cu evocarea unor episoade precum procesul memorandiştilor, tristul moment al Episcopiei de Hajdudorog, martirajele din zilele Unirii şi cele din primele luni ale anului 1919.

Emoţionante sunt relatările despre încropirea drapelelor româneşti. În Sibiu, steagul l-au confecţionat doamnele române, scriind cu litere de aur, conform instrucţiunilor preşedintelui Astrei, A. Bârseanu, „visul de demult se îndeplineşte". Preotul Avram Ciocoiu, din împrejurimile Buziaşului, a improvizat un drapel „în colorile naţionale române. Coloarea albastră din blanele reverenzii sale, cea roşie din drapelul unguresc; iar coloarea galbină a dăruit-o Ioan Răchiţan comerciant din comuna Vucova. – Cu acest drapel sfinţit de urgenţă s-a dus la Buziaş întreg corul şi alţi oameni la 70 de persoane." De notat apoi faptul că primul mort al României întregite a fost un stegar, Ion Arion. Episodul morţii lui este relatat în volum. Ura şi îndârjirea asupritorilor faţă de simbolurile româneşti a fost ieşită din comun; lucrul este subliniat şi în *Argumentul* volumului.

În acelaşi *Argument* se vorbeşte despre „istoria adevărată" şi despre percepţia pe care o aveau elitele, precum şi oamenii simpli de naţionalitate nemaghiară despre Ungaria, văzută ca un stat poliţist şi o închisoare a popoarelor.

Niciodată nu este *prea* târziu ca o oglindă a suferinţelor, dar şi a marilor înfăptuiri ale înaintaşilor să servească drept pildă generaţiilor următoare.

Nefiind român, este greu să înţelegi entuziasmul acestora. Iar, dacă nu eşti nici credincios, nu vei putea pătrunde resorturile intime ale unui popor care s-a hrănit cu credinţa în Dumnezeu şi în izbăvirea sa. Probabil că dacă rândurile aşternute de pr. Ioan Iloviciu, în descrierea unei călătorii, înainte de Unire, în Vechiul Regat, ar fi citite de către un necredincios, i-ar stârni ilaritatea. Şi cu siguranţă ar lua în derâdere sentimentul tânărului Iloviciu care, văzând Mănăstirea Argeşului, s-a întrebat dacă „această casă a lui Dumnezeu este făcută de mâini omeneşti sau însuşi Dumnezeu a desăvârşit-o".

Reconfortantă pentru cititorul ardelean de azi, vrând-nevrând martor la numeroasele conflicte dintre slujitorii celor două Biserici româneşti din Transilvania, este tocmai lipsa de controverse confesionale din album. Mai mult, adeseori în acest volum, preotul nici nu îşi precizează confesiunea. Este clar însă că e vorba despre un preot român!

S-a întâmplat tipărirea acestui volum doar în 2005. Am găsit nişte cuvinte frumoase, scrise de unul dintre cei prezentaţi în filele albumului, medicul Carol Ioan Şotel, aflat în refugiu în anii trimiterii contribuţiei sale: „Sunt convins, că vremea trebue să mustiască adevărul istoric şi numai dacă e cazul vredniciei neîndoelnice, să te eternizeze, în panteonul nemuririi, fie chiar şi regionale". Poate că adevărul a mustit în tot acest timp.

Biografiile participanţilor la Marea Unire dovedesc cu prisosinţă că 1 Decembrie 1918 n-a fost o întâmplare. Putem vorbi de *norocul istoric* de a avea o generaţie cu conştiinţă naţională, atât la nivelul oamenilor de rând, cât şi în galeria marilor personalităţi. Este ceea ce demonstrează biografiile prezente în acest prim volum al albumului.

Viorel Câmpean

ZOLTÁN PÁLFY, ***National Controversy in the Transylvanian Academe: The Cluj/Kolozsvár University in the first half of the 20th Century*****,** Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 324 p.

Instituţie cu o reală putere socială şi spirituală, ce pregăteşte intelectuali profesionişti, Universitatea constituie un câmp de investigaţie deosebit de complex. Ca loc de întâlnire a mai tuturor aspiraţiilor culturale la un moment dat, ea ar trebui definită nu numai prin referinţa la câteva tipuri organizatorice ideal-abstracte, ci mai ales prin clientela pe care o atrage şi prin funcţiile ce le îndeplineşte în cadrul societăţii. Din această perspectivă, opţiunea pentru un anume centru de învăţământ superior şi pentru o branşă de studii, stabilirea unei tipologii în ceea ce priveşte conduita profesională, pe baza unor variabile socio-istorice (etnie, confesiune, categorie socială, origine geografică, vârstă etc.), ar trebui să constituie elemente privilegiate de analiză.

O atare anchetă ar putea fi cu atât mai sugestivă pentru spaţiul intracarpatic care, prin destinul istoriei, a cunoscut nu numai pluralismul etnic şi confesional, dar şi fluctuaţii de tutelă politico-

statală. S-ar pune astfel mai multă rigoare în toate acele încheieri, formulate ambiguu uneori pe baza imperativelor naţionaliste, dar care se văd anulate imediat în practica *infra-istoriei*, încheieri ce pot fi sintetizate în ideea că în perioada 1872-1918 la Universitatea din Cluj s-a practicat discriminarea etnică şi confesională, instituţia fiind un instrument eficace de asimilare şi maghiarizare „forţată" a celorlalte naţionalităţi din Transilvania. La fel cum, în aceeaşi manieră, s-a pus problema şi pentru perioada interbelică, când Ardealul şi îndeosebi Clujul a fost supus unui puternic proces de românizare, Universitatea de aici fiind una din pârghiile eficace în acest sens.

Ca un paradox însă, constatăm că lipsesc aproape cu desăvârşire nu doar monografiile pe care le-ar merita această instituţie de învăţământ superior (cu excepţia notabilă a cărţii lui Vasile Puşcaş, *Universitate, societate, modernizare. Organizarea şi activitatea ştiinţifică a Universităţii din Cluj, 1919-1940,* ed. II, Cluj, Eikon, 2003), dar şi studiile pregătitoare, de factură empirică sau strict evenimenţială, care să ofere un minim cadru de abordare a subiectului. Cele câteva realizări de până acum sunt, evident, conjuncturale şi cu iz comemorativ-triumfaliste, lipsindu-le substanţa şi coerenţa. Pentru că, mai mult decât orice, o realitate rămâne indiscutabilă, şi anume că educaţia (îndeosebi învăţământul instituţionalizat) a constituit una din strategiile majore de gestionare a identităţii oricărei etnii. În acest context, transformarea câmpului intelectual începând cu a doua jumătate a secolului XIX şi impunerea unui nou ideal meritocratic (diferit de cel nobiliar) au făcut ca filiera studiilor superioare să devină cea mai importantă pârghie de accedere în rândul elitelor, îndeosebi pentru minorităţile etnice şi confesionale ce căutau astfel să compenseze dezavantajele iniţiale.

Iată de ce se sunt necesare ample anchete socio-istorice asupra acestei instituţii de învăţământ superior, dacă se poate pe lungă durată, pentru a desluşi mai bine mecanismele schimbării, ţinând cont de o sumă de variabile perfect cuantificabile şi care să ofere elemente veridice – de preferat măsurabile – de analiză şi sinteză. În plus, fosta Universitate „Franz Josef" din Cluj se află într-o poziţie cât se poate de avantajoasă, întrucât – spre deosebire de instituţia similară din Budapesta – aici s-au conservat intacte toate fondurile arhivistice.

În acest context, recenta lucrare a lui Zoltán Pálfy, *National Controversy in the Transylvanian Academe: The Cluj/Kolozsvár University in the first half of the 20th Century,* apărută la Editura Academiei Ungare de Ştiinţe (Budapesta, 2005, 324 p.), vine să acopere un gol profund în istoriografiile română şi maghiară, atât din perspectivă tematică, cât şi prin calitatea abordării. Este un volum complex, cu accente principale pe sociologia educaţiei, prin prezentarea principalelor curente de gândire şi a modelelor de organizare universitară, surprinzând semnificaţiile relaţiei dintre educaţie şi naţionalism, a instrumentalizării învăţământului superior în profitul asimilării „minorităţilor" etc.

Din această perspectivă, autorul îşi asumă o sarcină aproape peste măsură, încercând – printr-o sumară incursiune istorică - să prezinte oarecum succint problematica raporturilor şi tensiunilor dintre populaţia românească din Transilvania şi politica statului ungar de la cumpăna dintre secole. Sunt stabilite totodată reperele demografice ale regiunii, cu toată suita de aspecte ale evoluţiei economice şi sociale de după Compromisul din 1867. În acelaşi timp, analiza învăţământului primar şi secundar din acest spaţiu, cu privire specială la publicul şcolar de etnie română, vine să ofere un cadru revelator. Semnificativă sub raportul analizei este comparaţia pe care o face Zoltán Pálfy cu situaţia învăţământului de acelaşi nivel din Vechiul Regat al României, reuşind astfel să facă acele corelări mai mult decât semnificative între, de exemplu, procentul de analfabeţi din Transilvania şi cel din afara arcului carpatic. Totodată, analizând lucrurile pe o durată mai lungă, se poate constata că deşi recensământul din 1910 surprinde aşa-numitele pierderi produse de „Legea Apponyi" îndeosebi în privinţa şcolilor comunale şi confesionale (multe româneşti, dar nu numai), sub aspectul analfabetismului lucrurile au stat mai bine, fiind înregistraţi doar 41% dintre românii transilvăneni, în vreme ce în Regatul României procentul era dublu. Aşadar, limitarea învăţământului în limba română nu a dus la o abandonare a filierelor şcolare de către români, ci dimpotrivă, ceea ce ne poate duce gândul chiar la un apetit mai mare pentru asimilare.

Observaţii şi corelări semnificative face Zoltán Pálfy îndeosebi atunci când abordează problema învăţământului secundar şi prezenţa românilor în acest tip de reţea. Din această perspectivă, ar mai fi multe aspecte de analizat, aspecte care – desigur – nu stăteau probabil în intenţia autorului, dată fiind tematica volumului. Cu toate acestea, nu ar fi lipsite de interes pe viitor cuantificarea

publicului românesc care termina ciclul secundar şi relaţionarea cu acelaşi public care urma filiera studiilor universitare, prin includerea câtorva variabile de natură sociologică. Evident, un asemenea tip de anchetă, prin crearea în primul rând a unei „bănci" de date, ar pretinde munca unei întregi echipe de lucru, ceea ce – bănuiesc – nu se putea realiza în cadrul proiectului pe care şi l-a propus autorul.

Cum de la sine se înţelege, o parte consistentă a lucrării este dedicată învăţământului superior clujean în ultimul deceniu şi jumătate de statalitate maghiară, până la izbucnirea primului război mondial. Este şi capitolul cel mai interesant din istoria acestei instituţii, care multă vreme de la înfiinţare fusese privită ca având funcţii minore în cadrul Imperiului Austro-Ungar, o instituţie provincială, menită a satisface doar exigenţe de interes regional prin distribuirea diplomelor de bază în profesiile didactice (litere, filosofie, matematică, ştiinţe naturale, geografie) şi liberale (drept, medicină şi farmacie). Faptul s-a datorat, în mod evident, mai ales puternicei concurenţe exercitate pe plan intern de Universităţile din Budapesta şi Viena, dar şi de cele apusene care, printre altele, au servit drept model pentru organizarea instituţiei nou create la Cluj în 1872. Nu întâmplător, îndeosebi Universitatea din Budapesta a cunoscut o mare concentrare nu numai de studenţi maghiari, dar şi nemaghiari (printre care mulţi români; vezi lucrarea lui Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă,* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000), întotdeauna metropola constituind un puternic punct de atracţie pentru provinciali. Pe de altă parte, trecerea printr-un atare aşezământ era considerată un indice de calitate, de bună pregătire profesională, prin care se spera - mai ales în cazul provincialilor nemaghiari - accesul la veritabila elită socială. Când românul Axente Banciu, de pildă, a trebuit să opteze pentru o instituţie de învăţământ superior, „singura hotărâre definitivă pe care o luasem - afirmă în el memoriile sale - era de a nu mă duce la Cluj, ci la Budapesta. Îmi dădeam seama că alt orizont sufletesc ţi se deschide într-un oraş mare, decât într-unul de-a doua sau a treia mână" (Axente Banciu, *Vălul amintirilor*, ed. S. Mândruţ, A .A. Rusu, Cluj-Napoca, Presa Universitară, 1998, p. 177).

Treptat însă, îndeosebi de pe la 1900, Clujul a devenit într-adevăr de „interes naţional", prin producţia inflaţionistă de diplome mai ales în cadrul facultăţii de drept şi ca loc de concentrare a studenţilor mai puţin ambiţioşi, proveniţi nu numai din Transilvania, dar şi din regiuni mai îndepărtate ale Ungariei. Este tocmai epoca pe care o analizează Pálfy Zoltán într-un capitol distinct, utilizând în demonstraţiile lui semnificative tablouri statistice care conduc tocmai la concluzia de mai sus. Pe de altă parte, dacă autorul ar fi avut posibilitatea să analizeze – de exemplu – transferul de la Universitatea din Budapesta la cea din Cluj, al unor studenţi a căror localitate de naştere sau de rezidenţă nu justifică această mutare, în corelare cu studiul comparativ al succeselor lor şcolare (în învăţământul secundar şi superior), ar fi adus elemente suplimentare pentru a înţelege mai bine ceea ce a vrut să spună István Apáthy în 1912, pe când era rector al acestei Universităţi şi afirma că stabilimentul de la Cluj devenise „o fabrică orientală de diplome pentru întreaga Ungarie".

Cu alte cuvinte, aşa cum indică şi analiza lui Pálfy Zoltán, în ultimul deceniu de până la primul război mondial, Universitatea din Cluj a contribuit la o anume devalorizare a diplomelor, prin numărul lor inflaţionist: Facultatea de Drept din Cluj, de pildă, distribuia de două-trei ori mai multe diplome decât în metropola: în 1905 - 837 la Cluj, 281 la Budapesta; în 1907 - 757 la Cluj, 340 la Budapesta ş.a.m.d.

Subcapitolul *Ethnic Romanians of Transylvania in the Hungarian academe* îmi pare exemplar realizat şi cu consecinţe în planul concluziilor, pe care viitoarele abordări istoriografice vor trebui să le ia serios în seamă. El a abordat unul din aspectele cele mai semnificative ce trebuie asociat apartenenţei etnice, şi anume opţiunile profesionale ale publicului românesc. S-a evidenţiat deja, prin mai multe studii socio-istorice, deşi nu întotdeauna explicit, faptul că grupurile etnice din Vechea Ungarie şi îndeosebi din Transilvania şi-au gestionat în mod diferit investiţia şcolară, în cadrul eforturilor lor de mobilitate socială. Iar lucrul acesta s-a derulat şi în funcţie de strategiile vizând asimilarea sau menţinerea identităţii culturale. Or, în acest context, autorul subliniază faptul că în afară de filiera tradiţională deja evidenţiată de alţi autori – teologia –, românii s-au îndreptat cu prioritate şi spre Facultatea de Ştiinţe Juridice, mulţi din ei reuşind să-şi rentabilizeze studiile în plan profesional, poziţia cea mai frecvent ocupată fiind aceea de funcţionar public.

Însă interesul major îl prezintă capitolul *The Romanian Rule and the Restructuring of the Educational Market in Transylvania*, fiind după ştiinţa mea singura abordare de o asemenea amploare şi complexitate. De altfel, pe acest segment, şi Zoltán Pálfy se simte „acasă", favorizat poate şi de situaţia de a analiza într-o manieră inedită multe din aspectele specifice perioadei. Ceea ce Irina Livezeanu doar intuise în lucrarea sa, *Cultural politics in Greater Romania. Regionalism, nation building and ethnic struggle, 1918-1930* (Cornell University Press, 1995), fără să fi avut la îndemână analize sociologice şi făcând adeseori referinţe la unul din naţionaliştii români excesivi (Onisifor Ghibu), Zoltán Pálfy vine să confirme acum şi să ducă mai departe, în profunzime, aspectele definitorii a ceea ce a însemnat „românizarea" Universităţii clujene. În primul rând, autorul reuşeşte să cuantifice numărul studenţilor de etnie maghiară pe care i-a pierdut noua Universitate, ce va căpăta numele „Ferdinand I", nu fără a surprinde impactul acestui fenomen pe piaţa universitară ungară şi românească. Apoi, printr-o minuţioasă analiză comparativă cu „piaţa" universitară de pe întreg teritoriul României şi în strânsă legătură cu reformele din învăţământ, se reuşeşte realizarea unui cadru cât se poate de veridic pentru ceea ce a însemnat dezvoltarea Universităţii din Cluj. Un lucru însă n-a surprins autorul, că spre deosebire de celelalte două instituţii provinciale – din Iaşi şi Cernăuţi, care au fost un fel de antecamere pentru cea de la Bucureşti –, Universitatea de la Cluj a făcut figură aparte prin calitatea învăţământului, bucurându-se de un corp profesoral de excepţie şi dotări la nivelul instituţiilor occidentale. Este şi motivul pentru care viaţa ştiinţifică de aici s-a impus la nivel nu doar naţional, făcând o puternică concurenţă Universităţii din capitală, prin mecanisme pe care lucrarea lui Vasile Puşcaş – invocată mai sus - le-a evidenţiat în multe din detalii.

Pe acest fond, Zoltán Pálfy reuşeşte să desluşească regândirea „domeniului naţional" de către autorităţile de la Bucureşti şi câteva din strategiile de integrare într-un spaţiu unitar românesc a teritoriului transilvănean, recent anexat. În acest context, „problema maghiară" a devenit una din preocupările fundamentale, ce a evoluat în strânsă legătură cu teoria dominării sociale. Astfel, autorul reuşeşte să depisteze mecanismele subtile de blocare „obscură", imperceptibilă prin articole de lege, de accedere a unor maghiari într-o instituţie de învăţământ superior. Totodată sunt relevate şi tarele unui discurs extremist, ce milita pentru aplicarea unui *numerus clausus (numerus valahicus)*. În aceste împrejurări, în conformitate cu materialul oferit de autor, se poate constata că minoritarii (maghiari şi evrei) au pus în lucru o serie de mecanisme compensatorii, alegând ca branşe de studiu domenii în care concurenţa românilor ar fi mai slabă.

Revenirea Transilvaniei la Ungaria – în urma Arbitrajului de la Viena din august 1940 –, a făcut ca vreme de alţi patru ani (1940-1944) Universitatea din Cluj să se remaghiarizeze, în timp ce mai vechiul aşezământ românesc şi-a mutat sediul la Sibiu. Analiza pe care o face autorul acoperă o perioadă perturbată de anii războiului, în care mari efective de studenţi (români şi maghiari) sunt antrenaţi pe câmpurile de luptă, prea puţini fiind apţi a-şi continua studiile universitare. De aceea, dincolo de cifrele seci care ne sunt oferite, Zoltán Pálfy insistă deopotrivă şi asupra nuanţărilor pe care le presupune o atare perioadă, viciată în plus şi de resentimentele activate dintre autorităţile române şi cele maghiare.

Sfârşitul conflagraţiei a adus însă cu sine probleme complexe pentru viitorul României. Deşi legitimaţi de primatul actului de la 23 august 1944, în comparaţie cu Ungaria, guvernanţii români s-au aflat până la hotărârile finale ale Tratatului de Pace de la Paris sub spectrul nesiguranţei în ceea ce priveşte viitorul Transilvaniei. Exista temerea că Uniunea Sovietică vedea Ungaria ca o ţară mult mai sigură în ceea ce priveşte instaurarea regimului comunist, fapt pentru care se impuneau strategii speciale, menite să aducă recunoaşterea Transilvaniei ca parte componentă a României, iar din multitudinea acestora două au fost fundamentale: obedienţa dusă la extrem a comuniştilor români faţă de Uniunea Sovietică şi oferirea garanţiei că aici s-a instaurat un regim sigur orientat spre URSS; măsuri veridice de protecţie a minorităţilor, prin înlăturarea oricărui tip de discriminare pe principii etnice.

În acest context, problema funcţionării şi pe mai departe a Universităţii maghiare la Cluj intra în competiţie cu necesitatea revenirii Universităţii româneşti în acelaşi important centru urban transilvan. Factorii de decizie ai instituţiei temporar mutate la Sibiu ar fi dorit reîntoarcerea în localurile pe care le deţinuse în perioada interbelică, iar pentru a îndepărta orice concurenţă sugerau mutarea Universităţii maghiare la Târgu Mureş, în vreme ce conducerea acesteia din urmă se opunea

oricărei iniţiative de acest gen. De aceea, la nivel guvernamental, deciziile nu erau uşor de luat, pentru a menaja susceptibilităţi şi de o parte, şi de alta. Finalmente, prin două Decrete regale promulgate la 29 mai 1945, se consfinţea funcţionarea la Cluj a două universităţi distincte, una de limbă maghiară, cealaltă de limbă română, ce vor dăinui în această postură până în 1959, când se vor unifica sub titulatura: „Universitatea Babeş-Bolyai".

Fără a mai insista acum prin diverse formule de „laudatio", lucrarea de faţă este un element de referinţă indispensabil oricărei abordări viitoare.

Lucian Nastasă

In memoriam Ludovici Huszár, Szerkesztette Biró Sey Katalin, Buza János, Csoma Mária, Gedai István, Budapest, Magyar Numizmatikai Társulat, 2005.

Volumul în cauză reprezintă de fapt – şi din păcate – o *Restitutio*. Aceasta, întâi şi-ntâi, pentru că are ca temă structurală scrieri legate de o disciplină ştiinţifică fără de care nu se poate concepe o istorie economică reală, dar neglijată în acest cadru, iar în al doilea rând pentru că readuce în memoria specialiştilor, a colecţionarilor figura de multe ori uitată a lui Huszár Lajos (Ludovic H.), cel mai însemnat reprezentant maghiar al numismaticii veacului XX şi unul din cei mai de seamă numismaţi europeni ai acelui veac. Am afirmat „din păcate" pentru că numismaticii nu i s-a acordat şi nu i se acordă nici în prezent rostul pe care îl are şi locul ce i se cuvine în rândul pilonilor istoriei economice. Această afirmaţie este valabilă şi pentru antichitate, unde relaţiile marfă-bani sunt deja esenţiale pentru istoria economiei, şi cu atât mai mult pentru evul mediu, epoca modernă şi cea contemporană. Cât priveşte epoca medievală şi cea modernă, fenomenele caracteristice istoriei economice a acestei „durate lungi" din istoria omenirii nu pot fi bine înţelese fără cunoaşterea circulaţiei monetare, a raportului între produs-marfă şi preţul său. „…tot ce [istoria monetară] poate oferi pentru înţelegerea istoriei economice generale – ca gradul de aliaj fluctuant al monedelor, circulaţia lor, relaţia lor valorică etc., într-un cuvânt, funcţia de mijloc de plată a monedei -, trebuie să constituie obiectul unei examinări detaliate în cadrul cercetărilor de istorie monetară"[1].

La 29 ianuarie 2006 s-au împlinit 100 de ani de la naşterea, în comuna transilvană Miercurea Nirajului, a lui Huszár Lajos. După studii elementare şi medii efectuate la Târgu-Mureş, tânărul Huszár se înscrie la Facultatea de Litere din Budapesta, secţia de istorie-geografie, pe care o absolvă în 1928 cu disertaţia de doctorat pe tema dedicată gravorilor de la Kremnica. În 1929 a ajuns cercetător la Cabinetul numismatic al Muzeului Naţional al Ungariei, Budapesta. A făcut călătorii de cercetări la Roma, Viena, Salzburg, Berlin, München, Kremnica, Belgrad, Sofia, Atena. Între 1944 şi 1945, apoi între 1955 şi 1968 (data pensionării de la MNU), a condus Cabinetul numismatic, iar între 1945 şi 1949 s-a aflat în fruntea Muzeului Naţional al Ungariei ca director general, de unde a fost îndepărtat în urma unor intrigi. Din 1968 şi până la moartea survenită la 23 decembrie 1987, el a continuat însă să lucreze în calitate de „consilier de specialitate", de fapt de custode, prelucrător şi lărgitor al bogatei colecţii numismatice a Muzeului Semmelweis de Istorie a Medicinii, Budapesta. În cursul celor aproape şase decenii de activitate numismatică, Huszár Lajos a devenit unul din cei mai reputaţi şi respectaţi numismaţi ai Europei. Deşi atras la început mai ales de medalistică, el a ajuns şi un deosebit specialist în cercetarea monedei maghiare medievale şi moderne, fiind şi cel mai competent cunoscător al istoriei complexe a monedei transilvane. În afară de continuarea (prin volumul III/1) a Corpus-ului iniţiat de Réthy, Huszár a reluat şi actualizat determinatorul lui Adolf Resch, dând la iveală catalogul complet, ilustrat al monedei Principatului Transilvaniei[2], catalog

[1] Huszár Lajos, *A budai pénzverés története a középkorban*, Budapest, 1958. Citat de Buza János, *Huszár Lajos (1906-1987)*, în „Századok", 1988, nr. 1-2, p. 279.

[2] Huszár Lajos, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*, Sajtó alá rendezte: Rádóczy Gyula, Budapest, 1995. Volumul a fost tipărit după moartea autorului.

însoţit şi de o nepreţuită schiţă de istorie monetară, precum şi de înşirarea şi caracterizarea – în funcţie de cunoştinţele la zi – a monetăriilor. Acestea, precum şi celelalte, multe, lucrări ale sale[3] vor fi în permanenţă o sursă de neocolit pentru numismaţi prin metodă, orientări, conţinut.

Cartea pe care o prezentăm, scoasă în bune condiţii grafice şi redactată de foşti colaboratori ai Maestrului, înfăţişează o largă arie a disciplinei ştiinţifice pe care o reprezintă, înmănunchind, pe lângă amintiri despre Huszár, cercetări de numismatică şi medalistică ce merg din antichitate până în epoca contemporană, datorate unor specialişti din întreaga Europă. Scrierile inserate în volum îmbrăţişează numeroase aspecte descriptive, de istorie monetară şi chiar economică, demonstrând încă o dată strânsa relaţie mai sus menţionată. Fără să scoatem în evidenţă vreunul din studiile publicate, dorim să accentuăm că în momentul de faţă numismatica are numai de câştigat prin apariţia acestui valoros volum. De bună seamă, s-a considerat inutilă o centralizare a prescurtărilor (ele figurează după fiecare studiu); ar fi fost binevenită şi tipărirea unor indici (mai recent, ei apar şi în asemenea publicaţii, nu numai la sfârşitul cărţilor-monografii). Chiar şi fără aceste adaosuri, *In memoriam Ludovici Huszár* rămâne, categoric, o lucrare de referinţă pentru toţi cei interesaţi de numismatică şi medalistică.

Francisc Pap

AGNES MURGOCI, HELEN BEVERIDGE MURGOCI, ***Pagini engleze despre folclorul românesc. English pages on Romanian Folklore*****,** publicate de Virgiliu Florea, Bucureşti, Editura Viitorul Românesc, 2005, 295 p.

Folclorista Agnes Murgoci, cvasiabsentă până acum în bibliografia românească de specialitate, este redescoperită – prin această carte – de către profesorul Virgiliu Florea. Născută în 1874, la Adelaide (Australia), într-o familie de emigranţi scoţieni, Agnes Kelly studiază la Colegiul pentru femei şi apoi la University College din Londra, devenind licenţiată în zoologie, apoi obţine doctoratul în filosofie la Universitatea din München, fiind prima femeie căreia i se conferă titlul din partea acestei instituţii. Aici îl cunoaşte pe profesorul român George Munteanu Murgoci, şi el doctor în filosofie, cu care se căsătoreşte în 1904, la Londra. Din căsătorie se nasc doi copii, Helen şi Radu, Helen fiind cea care, ulterior, îl va ajuta pe Virgiliu Florea în recuperarea patrimoniului intelectual lăsat de mama sa. Soţii Murgoci se stabilesc la Bucureşti, unde Agnes învaţă limba română, îşi însoţeşte soţul în cercetări de teren şi, la rândul ei, culege folclor autentic românesc. În timpul ocupaţiei germane din 1916, Agnes Murgoci se întoarce în Anglia împreună cu cei doi copii ai săi. Este perioada valorificării materialului strâns în România, pe care îl va susţine în cadrul celebrei Folklore Society din Londra, fiind ajutată acolo mai ales de Moses Gaster, fost preşedinte al amintitei societăţi (1907-1908).

Dacă schimbul epistolar dintre Agnes Murgoci şi Moses Gaster face obiectul unui alt volum, *Moses Gaster în corespondenţă*, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Virgiliu Florea, Editura Minerva 1985, 200 p., acum sunt recuperate pentru publicul românesc studiile lui Agnes Murgoci, în parte edite, în parte rămase în manuscris.

Astfel, cartea de faţă include, într-o ediţie bilingvă, dar în premieră în limba română, următoarele studii: *Ouăle româneşti de Paşti*, *Obiceiuri legate de moarte şi înmormântare la români*, *Deochiul în România şi antidoturile lui*, *Fluturi şi viermi de mătase în folclorul românesc*, *Dracul în folclorul românesc*, *Cununa: o sărbătoare transilvăneană a secerişului*, *Semne româneşti în sare şi alte semne de identificare*.

Atât demersul de recuperare a acestei pe nedrept omise cercetătoare, cât şi tematica şi conţinutul activităţii ei ştiinţifice constituie puncte de interes pentru publicul românesc.

Ela Cosma

[3] Vezi o listă în „Numizmatikai Közlöny”, LXXXVI-LXXXVII.

PAULINYI OSZKÁR, ***Gazdag föld – szegény ország***, Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából, Szerkesztette Buza János és Draskóczy István, Budapest, 2005

Punând în mâna cititorului o culegere din studiile lui Paulinyi Oszkár (1899-1982), redactorii cărţii, istoricii Buza János şi Draskóczy István, fac posibilă cunoaşterea (respectiv reluarea pe scară mai largă a) unei părţi din opera de o viaţă a unui istoric al economiei şi societăţii ungare în evul mediu şi în epoca ceva mai nouă care, de fapt singur, a inaugurat şi apoi întruchipat o atât de necesară întreagă instituţie, şi aceasta nu numai în Ungaria, ci şi în jur. Este vorba despre faptul că, în perioada sa de activitate ştiinţifică, Paulinyi Oszkár a fost unicul specialist preocupat cu consecvenţă de o viaţă de problematica (mai ales economico-istorică, dar şi social-istorică a) mineritului în zona Ungariei de atunci şi în părţile ungare de până în 1918.

După un îndelungat stagiu arhivistic (zeci de ani arhivist la Budapesta, dar întreprinzând şi cercetări în arhive din Germania, Austria şi Slovacia), Paulinyi a trecut în 1957 în cadrul Institutului de Istorie de la Budapesta, de unde s-a pensionat în 1970, continuând să activeze aici cu contract[1].

Începând chiar cu disertaţia de doctorat de după absolvirea Universităţii din Budapesta, despre dreptul-privilegiul regal al sării în Ungaria, publicată ceva mai târziu în revista „Századok”[2], Paulinyi s-a dedicat problematicii mineritului în Ungaria medievală şi modernă. Fidel acestor înclinaţii – pentru că a fost, categoric, vorba despre înclinaţii –, el a întreprins încă din anul 1920 cercetări în arhiva augsburgheză, privind atât de importantele tendinţe ale familiei Fugger de a investiga şi, dacă era posibil şi rentabil, a acapara zăcămintele metalifere – îndeosebi de metale preţioase – ale Ungariei de atunci, zăcăminte în care intrau într-o proporţie însemnată şi cele din Transilvania, aflate mai cu seamă în zona Baia Mare–Baia Sprie şi cea a Munţilor Apuseni. (În afară de numeroase cercetări şi scrieri vizând asemenea bogăţii ale Ungariei Superioare de atunci/ parte din actuala Slovacie, Paulinyi a cunoscut şi, după mărturia însemnărilor păstrate, şi-a propus să scrie mai detaliat şi despre investigaţiile Fugger-ilor în Transilvania, dar n-a mai apucat s-o facă.)

Conform bibliografiei selective publicate la p. 417-423 ale volumului prezentat, în afară de incipiente sau sporadice scrieri de altă natură, axa activităţii profesionale a lui Paulinyi au constituit-o de la început şi până la sfârşit dezvăluirea şi analiza zăcămintelor şi producţiei de subsol a Ungariei medievale şi moderne, atât din punct de vedere factic-practic-economic, cât şi social-demografic (încă o dată, o preocupare suficientă pentru un întreg institut de cercetare sau măcar pentru numeroşi membri ai unei secţii întregi). Desigur, capacitatea unui volum – oricât de bine elaborat, ca acesta de faţă[3] – este mult mai limitată, decât o operă de o viaţă. Este explicabil – şi scuzabil –, de ce nu şi-au găsit reproducerea însemnate şi esenţiale scrieri ale lui Paulinyi Oszkár de istorie minieră „descriptivă”[4] sau chiar analize sociale[5]. Ca numismat, trebuie să remarc strânsa legătură revelată şi

[1] Draskóczy István, *Előszó* (Prefaţă), în vol. citat în titlu, p. 7.

[2] Paulinyi Oszkár, *A sóregále kialakulása Magyarországon*, în „Századok”, 58 (1924), p. 627-647, republicată în volumul de faţă, p. 11-25.

[3] Aici, un cuvânt de apreciere faţă de munca plină de acribie a redactorilor volumului, profesorii Buza János şi Draskóczy István.

[4] De ex. *A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban*, în „Domanovszky-Emlékkönyv”, Budapest, 1937, p. 488-503; *Die Edelmetallproduktion der niederungarischen Bergstädte, besonders jene von Schemnitz, in der Mitte des 16. Jahrhunderts*, în „Nouvelles Études Historiques”, Budapest, 1965, p. 181/196; etc.

[5] *Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten …*, în *Der Außenhandel …*, Köln-Wien, 1971, p. 525-568; *Der kleine Mann und die „Handelsherren” …*, în „Acta Historica”, 22 (1976), p. 1-23; *Die erste Anlauf zur Zentralisation der Berggerichtsbarkeit in Ungarn …*, în „Études historiques hongroises”, Budapest, 1980, p. 209-233; etc.

de Paulinyi între producţia metaliferă şi producţia-circulaţia monetară[6], cele două fiind parte inseparabilă a unei atât de necesare istorii economice globale.

Preocupările de scoatere la iveală a informaţiilor privitoare la exploatarea subsolului l-au condus pe Paulinyi în mod necesar şi spre a vedea că o asemenea activitate nu a putut fi ruptă, mai ales în Europa centrală şi estică, de aceea a valorificării bogăţiilor de subsol, încă din secolul al XIII-lea, dar şi mai pronunţat în timpurile medievale şi moderne ce au urmat. Paulinyi atrage atenţia asupra importanţei şi necesităţii intrării capitalului străin încă de prin sec. XV-XVI, printre altele, şi pentru înviorarea comerţului, dar şi a producţiei metalifere[7]. Remarcă începuturile timpurii ale îndelungatei evoluţii economice a Ungariei (şi a Transilvaniei), dar – cum e şi firesc pentru stadiul cercetărilor sale de atunci – nu accentuează în suficientă măsură rolul (mai ales odată cu secolele XV-XVI) comerţului european *etapier*[8].

Cercetările de arhivă şi preocuparea pentru descrierea vieţii cotidiene şi a polarizării sociale din oraşele miniere l-au dus pe Paulinyi, chiar independent de alţi specialişti arhivişti, la concluzia că un izvor preţios pentru analiza aspectelor mai sus amintite îl constituie cunoaşterea detaliată a repartiţiei dărilor orăşeneşti, a proprietăţii intravilane la oraş, informaţii cuprinse în registrele de socoteli ale oraşelor. Astfel ajunge el la rezultate pertinente în privinţa populaţiei orăşeneşti miniere, reuşind să determine situaţia materială a acesteia după datele arhivistice care priveau clarificarea în funcţie de informaţiile de mai sus[9]. În funcţie de asemenea cercetări arhivistice, se ajunge la rezultate cât de cât certe şi în cazul unor oraşe din Transilvania[10].

Scrierile lui Paulinyi – după cum am mai amintit – vizează mai mult Ungaria Superioară a vremii, zonă pe care a cunoscut-o mai bine şi pentru care a făcut cercetări de arhivă detaliate, dar includ în bună măsură şi consideraţii, cercetări (de care nu era de loc străin) privind Transilvania. Am menţionat că pe baza propriilor cercetări plănuia să scrie şi despre mineritul Transilvaniei, dar nu a mai găsit timp s-o facă. Din păcate, nici la noi nu există un institut sau măcar o secţie ştiinţifică, dedicat/dedicată numai studierii problemelor de istorie economică medievală şi modernă, ca să nu mai menţionăm problematica atât de specifică a mineritului. Ceea ce cunoaştem în acest domeniu sunt în primul rând bogatele referiri ale lui D. Prodan şi scrierile altor autori[11], iar mai recent lucrări publicate

---

[6] Legătură din plin prezentă în lucrări ca *A körmöcbányai kamara 1434-1435. évi számadása ...,* în „A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve", 1972, Budapest, 1973, p. 79-94 şi, parţial măcar, într-o serie de scrieri referitoare la istoria mineritului.

[7] *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége*, în *Gazdag föld – szegény ország*, p. 55-56.

[8] F. Braudel scoate în evidenţă rolul *à la longue* al producţiei central-europene de metale încă din sec. XV-XVI, producţie contribuind mult la lărgirea circulaţiei monetare europene. V. Fernand Braudel, *Les jeux de l' échange*, Paris, 1979, p. 165-167. Noi am putut demonstra, pe baza materialului tricesimal clujean, preeminenţa unui comerţ european etapier în secolele XVI-XVII, predominant în comerţul extern al Transilvaniei. V. *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599-1637),* Bukarest-Kolozsvár, 2000, în special p. 11-16.

[9] V. Kovách Géza, *A zilahi céhek története*, Bukarest, 1958, passim; S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI,* Bucureşti, 1958, passim; mai recent, Kiss András, *Más források – más értelmezések*, Marosvásárhely, 2003, p. 175-183, 207-213.

[10] V. mai ales *A Garam-vidéki bányavárosok lakosságának lélekszáma a XVI. század derekán*, în vol. citat, p. 129-131.

[11] În *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I-III, Bucureşti, 1967-1968; *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I-II, Bucureşti, 1986-1987; *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, Bucureşti, 1989; lucrări ale lui G. Gündisch, S. Goldenberg, Al. Neamţu, apărute în AIIC, AIIAC, „Studii", „Revista arhivelor".

de Rudolf Wolf despre sare, oraşe salinare, comerţul cu sare[12]. Lipseşte deocamdată o istorie economică a ţării în evul mediu şi epoca modernă. Deşi relativ nouă, disciplina statisticii istorice este şi ea deficitară în privinţa cercetărilor de istorie minieră şi a zăcămintelor miniere[13].

Dacă în ţara noastră nu se întrevăd remedii prea apropiate în timp, constatăm şi lipsa sau apariţia doar sporadică[6] a unor scrieri de acest gen în Europa.

Că situaţia trebuie să se schimbe şi lucrări sintetice de istorie minieră, parte a unei istorii autohtone, dar şi europene medievale şi moderne a economiei, sunt necesare o arată şi apariţia – în bune condiţii grafice – a volumului cu scrieri ale lui Paulinyi Oszkár.

Să nădăjduim că o atare necesitate va fi resimţită şi consecinţele se vor arăta.

Francisc Pap

PETRU DAN IDU, ***Om şi natură în Carpaţii Maramureşului şi Bucovinei. Viaţa pastorală,*** Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 1999, 268 p.

Cartea profesorului Petru Dan Idu reprezintă o analiză complexă şi completă a temei anunţate în titlu. Aşa cum indică tema, demersul autorului este unul interdisciplinar, la confluenţa geografiei cu etnografia, sociologia, statistica.

Structura cărţii include şapte capitole: 1. *Păstoritul în Carpaţii Maramureşului şi Bucovinei – permanenţă, tradiţie şi actualitate*; 2. *Natura carpatică – suport al dezvoltării vieţii pastorale*; 3. *Civilizaţia carpatică – rezultantă a umanizării agro-pastorale*; 4. *Structurile agro-geografice montane şi viaţa pastorală*; 5. *Păstoritul – un sistem socio-economic complex al vieţii de la munte*; 6. *Viaţa pastorală şi calendarul popular*; 7. *Toponimia şi spaţiul montan*.

Capitolele 2, 3 şi 4 stabilesc cadrul şi prezintă geografia fizică şi umană a Munţilor Maramureşului şi Bucovinei: Munţii Rodnei, Suhard, Maramureş, Depresiunea Maramureşului, munţii vulcanici Oaş-Ţibleş, munţii mijlocii şi munceii Obcinele Bucovinei, culoarul înalt Bârgău-Dorna-Moldova, deci relieful zonei, pasuri şi trecători, clima, hidrografia, vegetaţia, bonitatea pajiştilor permanente şi ameliorarea pajiştilor, solurile, precum şi „raportul om, pădure şi agricultură – implicaţii în viaţa pastorală".

Aceste capitole sunt ilustrate, de-a lungul a 140 pagini, cu hărţi (geografice, climogramă, instalaţii tehnice ţărăneşti acţionate de forţa motrice a apelor, vegetaţie, densitatea bovinelor, ovinelor), tabele cu indici de calitate şi umiditate ai principalelor specii din flora pajiştilor, apoi tabele cu pajiştile din etajele alpin, montan subalpin, montan mijlociu şi inferior, formule de calcul al bonităţii, tabele statistice de geografia populaţiei, structura fondului funciar, a şeptelului ş.a.

De real interes pentru etnograf şi istoric sunt capitolele (1, 5, 6 şi 7) relative la păstoritul din Munţii Maramureşului şi Bucovinei.

Petru Dan Idu circumscrie teoretic, reia şi redimensionează mult dezbătuta definire a fenomenului pastoral. Perspectiva geografului ajută aici mult la definirea corectă a unor termeni (cap. 1).

---

[12] *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678*, Kolozsvár, 1993; *Az erdélyi sóügyek az Apafi-korszak végén,* în *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára* Kolozsvár, 1996, p. 549-569; etc.

[13] O necesitate resimţită pentru Ungaria medievală şi modernă şi de O. Paulinyi (*A Garam vidéki hét szabad királyi bányaváros 1542. évi hatvanadadójának lajstromai,* în vol. citat, p. 373).

[6] Pentru asemenea apariţii, v. de ex. Akos Paulinyi (fiul lui O. Paulinyi, profesor universitar în Germania), *Die Technik des Eisenschmelzens in der Habsburger-Monarchie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, în *Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag,* Graz-Wien, 1987, p. 463-477, cu o bogată bibliografie pentru tehnica europeană a mineritului.

Astfel, autorul susţine că păstoritul şi creşterea animalelor – în general, dar şi ca ocupaţii tradiţionale de bază ale poporului român, fiind „cele mai vechi structuri de viaţă socială din cuprinsul societăţii româneşti" – nu reprezintă de fapt două activităţi distincte, deoarece „cele două noţiuni sunt sinonime şi definesc complexul economic rural" (p. 14).

Etnologii preferă termenul de „păstorit", în timp ce geografii şi alte discipline cu aplicabilitate economică utilizează termenul de „creşterea animalelor". Sunt posibile nuanţări: dacă creşterea vitelor trimite la tipul particular al păstoritului sedentar, caracterizat prin creşterea intensivă a animalelor în cadrul gospodăriilor, păstoritul poate fi acceptat ca o noţiune mai cuprinzătoare, ce se referă la un anumit tip de organizare (asociaţie de proprietari), cu un personal angajat şi specializat (baci, ciobani, strungari, serpari), ce asigură ducerea, paza, creşterea vitelor pe păşunile din hotarul satului sau în munte.

Viaţa pastorală de la noi include, istoric vorbind, un păstorit local predominant, în primul rând păstoritul de munte (din Carpaţi). Din acesta se desprinde păstoritul transhumant, „practicat doar de o serie de localităţi răspândite pe o arie relativ îngustă": din Breţcu, Covasna, la Săcele, Bran, Ţara Bârsei, Ţara Oltului, Mărginimea Sibiului, Haţeg, până în zona Novaci. Autorul afirmă: „Caracterul pronunţat extensiv al creşterii vitelor este relativ recent, iar la transhumanţă se recurgea numai atunci când numărul oilor era prea mare şi fânul recoltat nu ajungea pentru iernarea lor. De altfel, în Carpaţii Româneşti s-a practicat o transhumanţă de tip alpin, nu de tip balcanic", aceasta deoarece familiile marilor proprietari de oi nu însoţeau turmele la păşunile de vărat ori la locurile de iernat, animalele fiind îngrijite de păstori specializaţi, angajaţi de proprietari (p. 9-16.).

Actualmente, situaţia exprimată cantitativ arată că zona Carpaţilor Maramureşului şi Bucovinei acoperă 298 sate, 740.449 locuitori, 182.202 gospodării, 423.729 ha teren agricol (36,9% din total), 83.133 ha teren arabil (19,6%), 308.546 ha pajişti naturale (72,8%), 155.362 bovine, 524.425 ovine şi caprine, 31.248 cabaline. Rezultă că valenţele potenţiale ale zonei sunt (şi în zilele noastre) îndreptate îndeosebi spre creşterea animalelor.

În Carpaţii Maramureşului şi Bucovinei, creşterea animalelor a avut un caracter mixt, totuşi în satele de munte păstoritul bazat pe creşterea ovinelor a avut şi are un rol precumpănitor.

În cadrul oieritului, unitatea funcţională şi structurală este stâna.

Autorul tratează stâna din triplă perspectivă: a) ca totalitate a proprietarilor de oi care o compun (aşa-numiţii „sâmbraşi" sau „văjnicari"), păcurari ce formează o grupare profesională întemeiată pe rudenii ori pe vecinătăţi; b) ca gospodărie de vară mobilă („mutătoare" – Oaş, Năsăud, Lăpuş, Chioar) sau fixă (Munţii Rodnei, Maramureş, Ţibleş, Suhard, Obcinele Bucovinei), cu un ansamblu de construcţii destinate adăpostului oamenilor, vitelor şi produselor lactate (colibă, comarnic, strungă, seciu); c) ca loc unde se prepară caşul, brânza, urda, mâncarea păcurarilor, unde se depozitează vasele şi produsele specifice, proviziile şi îmbrăcămintea ciobanilor şi unde locuieşte în principal baciul.

Aceste întreite aspecte sunt dezvoltate în subcapitole aparte, de extremă densitate şi precizie. Experienţa de teren i-a furnizat cercetătorului informaţii specializate, tehnice, terminologice, de însemnătate unică.

Nu putea fi omisă conexiunea dintre viaţa pastorală şi calendarul popular (cap. 6). Cele două anotimpuri ale anului pastoral, vara şi iarna, sunt marcate de două hotare (Sângeorz, 23 aprilie, şi Sâmedru, 26 octombrie) şi de două miezuri ale timpului (Sântilie, 20 iulie, şi Sâmpetru de iarnă, 16 ianuarie). În panteonul românesc, între Sângeorz – zeu tânăr, al vegetaţiei, al cailor şi vitelor cu lapte, al holdelor – şi Sâmedru – zeu bătrân, patron al iernii pastorale – există o prinsoare, prezentată antinomic şi în iconografia creştină. Cele două divinităţi împart anul pastoral în două sezoane: unul steril dar cu lactaţie (23 aprilie – 26 octombrie), altul fertil, de împerechere, gestaţie, fătat şi înţărcat (26 octombrie – 23 aprilie).

Autorul descrie „măsurile" şi riturile organizatorice, juridice, practicile şi scenariile magice apotropaice, de purificare, de fertilitate, ocazionate de sărbătoarea Sângeorzului („Focul Viu", „Sâmbra oilor"), dar şi de sărbătorile ulterioare: Sânziene (24 iunie), Sântilie (20 iulie, cu nedeile pastorale), Sânta Mărie Mare (15 august), Vinerea Mare (Sfânta Paraschiva, 14 octombrie), Sâmedru (26 octombrie, cu „răscolul" sau alesul oilor, la desfacerea turmei).

În fine, toponimia spaţiului montan (cap. 7) rezervă nu puţine surprize, jalonând „istoria nescrisă a unui popor" (Iorgu Iordan). Petru Dan Idu consemnează o impresionantă multitudine de toponime populare ale pasurilor, trecătorilor, pădurilor, munţilor din zona cercetată, cu referinţă la păstoritul practicat acolo.

Toponimele, relevând vechimea şi permanenţa românească, pot duce mai departe cunoaşterea cutumelor păstoreşti, încă insuficient identificate şi înţelese de etnografi (măsurişul oilor, trecutul prin strungă, alesul, răvăşitul).

În mod paradoxal, aparent comuna tagmă a ciobanilor s-a constituit, din vechime, într-o breaslă specializată, într-o meserie închisă şi exclusivistă (care nu tolera, de pildă, nici asistenţa femeilor, darămite implicarea lor), fiind guvernată de reguli fixe, de o conduită proprie, de o iniţiere prealabilă şi secretă.

Autorul, bazându-se pe propriile cercetări de teren, desfăşurate de-a lungul multor ani, pe materialul fotografic şi ilustrativ (desene: ustensile pastorale, tipuri de stâni) realizat de el însuşi, reuşeşte să realizeze monografierea zonei respective. Astfel încât cercetările publicate de T. Morariu, înainte de cel de-al doilea război mondial (1937-1942) – utilizabile şi astăzi – se completează până în actualitate cu sinteza vieţii pastorale maramureşene şi din Obcinele bucovinene, întocmită de Petru Dan Idu.

Ela Cosma

DUMITRU ISAC, *Introducere în istoria filosofiei eline,* ediţie îngrijită şi prefaţă de Ionuţ Isac, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2005, 224 p.

Într-un lăudabil efort de recuperare, Ionuţ Isac editează încă o carte – rămasă în manuscris – a tatălui său, filosoful şi profesorul clujean Dumitru Isac. Titlul manuscrisului este mai modest decât conţinutul său, iar caracterizarea lui Ionuţ Isac este şi ea total lipsită de emfază: „Scopul autorului era comentariul principalelor idei, teorii şi curente filosofice ale antichităţii greceşti." Cartea este, de fapt, un veritabil compendiu de istorie a filosofiei Greciei antice, şi mai mult decât atât; parcurgând filele cărţii, descoperi bucuria spiritului în călătoria sa de revenire la obârşiile raţionalismului european.

Suntem captivaţi de stilul acestei cărţi, ce posedă virtuţi retorice, dialectice, de argumentare pertinentă – virtuţi deprinse de la maeştrii clasici elini studiaţi! –, dar are şi virtuţi literare. Dacă un D.D. Roşca ni se pare mult mai sec şi mai inexpresiv, ba chiar prea ancorat în material atunci când este vorba de un tărâm prin excelenţă ideatic, dacă Lucian Blaga este poate prea criptic şi metaforic pentru a putea fi receptat univoc, dacă Constantin Noica construieşte un alt tip de filosofie hermeneutică întemeiată pe limba noastră, Dumitru Isac, fără pretenţii de originalitate, cucereşte prin frumuseţea simplă şi prin înlănţuirea limpede a ideilor, într-o carte închegată, ce pare o replică la *Vieţile şi doctrinele filosofilor* a lui Diogenes Laertios. Aici, pe îndelete, facem cunoştinţă cu personalităţile care au populat panteonul filosofiei eline, de la Thales din Milet până la Aristotel.

Volumul cuprinde un capitol de *Consideraţii introductive*, care abordează măreţia culturii eline, originalitatea filosofiei eline, condiţiile apariţiei acesteia, comparaţia cu filosofia orientală, periodizarea şi izvoarele filosofiei antice greceşti.

Introducerea este urmată de tratarea cronologică a şcolilor filosofice şi a reprezentanţilor de marcă ai filosofiei greceşti, în capitolul al II-lea, *Etapa preclasică a filosofiei eline* (1. şcoala filosofică ioniană; 2. Heraclit din Efes; 3. pitagorismul; 4. şcoala eleată; 5. Empedocle din Agrigentum; 6. Anaxagoras din Clazomene); şi în capitolul al III-lea, *Etapa clasică a filosofiei eline* (1. Leucip şi Democrit; 2. sofiştii; 3. Socrate; 4. Platon; 5. Aristotel).

Este o sinteză cuprinzătoare, expusă într-o formă cu adevărat atrăgătoare, astfel încât cartea lui Dumitru Isac se recomandă de la sine studenţilor cărora, probabil, le era destinată, dar şi tuturor iubitorilor de înţelepciune şi de aventură în lumea ideilor.

Ela Cosma

„XENOPOLIANA”, Buletinul Fundației Academice „A.D. Xenopol”, Iaşi, IX/2001 (nr. 1-4), X/2002 (nr. 1-4), XI/2003 (nr. 1-2, 3-4), XII/2004 (nr. 1-4), XIII/2005 (nr. 1-4).

Încă de la apariția sa, „Xenopoliana” dovedeşte o „personalitate” aparte, bine conturată, care o impune în câmpul istoriografic actual.

Pe lângă rubricile permanente, „Restitutio” din opera istoricului A.D. Xenopol şi „Viața fundației”, fiecare număr propune o temă incitantă, care atrage atenția specialiştilor, provocându-i la dialog.

Succinta prezentare a acestor numere se vrea un îndemn spre lectură, căci, independent de specializarea fiecăruia, regăsim în paginile revistei subiecte susceptibile de interes.

Volumul IX/2001, sub genericul *Discursul istoric la început de secol şi de mileniu*, însumează treisprezece contribuții care ating diverse aspecte ale temei: istoriografia română astăzi: întrebări şi răspunsuri (Ghe. Platon); discurs istoric şi postmodernitate–opțiuni metodologice (Bogdan Moşneagu); Clio sub zodia tranziției (Al. Zub) sunt numai câteva exemple.

Tomul următor, X/2002, intitulat *Istoria culturală astăzi*, dezbate pe lângă aspectele teoretice ale problemei, istoria sensibilităților, instituții şi practici sociale, identități colective, geografii simbolice, memorie şi uitare în secolul XX.

Numerele 1-2 ale volumului XI/2002, editate de Alex Drace-Francis şi Andi Mihalache sub titlul *History and Society since 1970/Istorie şi societate după 1970*, cumulează o parte a lucrărilor elaborate în cadrul unui proiect mai larg, *Istorie şi societate în Sud Estul Europei după 1970*, respectiv comunicările susținute la a treia conferință a istoricilor organizată de Colegiul Noua Europă în colaborare cu Centrul de Studii Sud-Est Europene, University College London şi Consulatul Marii Britanii. Numerele 3-4 , editor e, Adrian Cioflâncă, ne introduc în continuare, într-un subiect sensibil: *Memorie şi uitare în istorie*: provocările memoriei şi răspunsurile istoriei; memoria infidelă: uitare, sublimare, ocultare; strategii patrimoniale şi comemorative, constituind principalele direcții abordate.

Volumul XII/2004, editori Cătălina Chelcu şi Andi Mihalache, se deschide unui subiect generos: *A scrie şi a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură*. Structurat tematic în patru compartimente: 1. arheologia lecturii, 2. din istoria cărții, 3. istorie epistolară şi 4. secrete, cenzuri, prohibiții, tomul oferă un model de abordare interdisciplinară, specifică, de altfel, publicației.

Apariția ultimă, XIII/2005, editată de Liviu Brătescu şi Ovidiu Buruiană, este dedicată unui subiect special: *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*. Trecând prin istoria de un secol a liberalismului românesc, autorii contribuțiilor nu ezită să analizeze stadiul actual al fenomenului politic şi chiar să privească spre viitor.

Reflexele critice, prezente aproape în fiecare număr, propun un alt model de incursiune în lectură, mai deschis spre meditație şi exprimarea propriilor opinii, în spiritul deja consacrat al periodicului respectiv.

Sub coordonarea lui Al. Zub, revista „Xenopoliana” reuşeşte să îşi păstreze profilul singular în scrisul istoriografic contemporan, prin tematică, modalitate de abordare, deschidere şi, nu în cele din urmă, prin disponibilitatea dialogului.

Lidia Gross